

Zbornik radova:

„Prevazilaženje tradicionalne uloge žene u crkvama
i verskim zajednicama Zapadnog Balkana“

Centar za teološka istraživanja

Zbornik radova:
„Prevazilaženje tradicionalne uloge žene u crkvama
i verskim zajednicama Zapadnog Balkana“

Izdavač:
Centar za teološka istraživanja

Za izdavača:
Nikola Mikašinić

Urednica:
Ivana Bartulović

Autorke/i:
Ivana Bartulović
Amra Bilajac
Sara Golić
Pavle Jevđić
Emina Mladenović
Elbasa Mulić
Aleksandra Nenadović
Danijela Oluić
Amra Pandžo
Isidora Radulović
Nadežda Tonic
Vesna Crnjanski
Đermana Šeta

Objavljivanje ove publikacije podržao je EIŽ – Ekumenska inicijativa žena iz Omiša, Hrvatska. Pisani tekstovi objavljeni u publikaciji odražavaju isključivo stavove njihovih autora/ki i ne predstavljaju nužno i zvanične stavove EIŽ i Centra za teološka istraživanja.

PREVAZILAŽENJE
TRADICIONALNE ULOGE
ŽENE U CRKVAMA
I VERSKIM ZAJEDNICAMA
ZAPADNOG BALKANA

Zbornik radova

Beograd, mart 2013.

Sadržaj

Uvodna reč.....	7
Ivana Bartulović: „Razvoj ideja feminističke teologije u monoteističkim religijama“.....	9
Amra Bilajac i Elbasa Mulić: „Muslimanka u bosanskohercegovačkom društvu“.....	18
Sara Golić: „Razumevanje i samoprihvatanje mesta žene u Crkvi“.....	31
Pavle Jevđić: „Istorijsko-religijska uloga žene u borbi za prava obespravljenih i potlačenih“.....	42
Emina Mladenović: „Uticaj kulturoloških narativa na položaj žena u društvima Zapadnog Balkana“.....	48
Aleksandra Nenadović: „Antimaterinski pristup državnog aparata“.....	59
Danijela Oluić: „Uticaj nacionalne percepcije o ženi na pravoslavno viđenje iste“.....	64
Amra Pandžo: „Zapućenost prema jednakosti u poniznosti prema Stvoritelju“.....	70
Isidora Radulović: „Savremena Crna Gora iz nove ženske perspektive“.....	83

Nadežda Tonić:

„Subordiniranost žena u Srbiji u kulturnom
i religijskom smislu i mogućnosti za njihovo prevazilaženje“ 91

Vesna Crnjanski:

„Društvena odgovornost i dekonstrukcija uloge žena
u društvu u religijskim zajednicama Zapadnog Balkana“ 102

Đermana Šeta: „Kreiranje religijskog identiteta bh. muslimanki“ 120

Uvodna reč

Drage čitateljke i dragi čitaoci, pred vama se nalazi zbornik radova učesnica regionalne konferencije „Prevazilaženje tradicionalne uloge žene u društvu i dekonstrukcija ženske uloge u religijskim zajednicama Zapadnog Balkana“ održane 2 – 5. decembra 2012. godine u Peći/Peja na Kosovu i Metohiji.

Konferenciju je organizovao Centar za teološka istraživanja, u saradnji sa Ekumenskom inicijativom žena, Odborom za Kosovo i Metohiju SPC i Misijom OSCE na Kosovu sa ciljem da okupi teološkinje, kulturološkinje, istričarke, polikološkinje, sociološkinje, aktivistkinje organizacija civilnog društva i verskih zajednica, koje su aktivne u svom okruženju i koje bi imale velike mogućnosti da kroz svoj javni i religijski angažman prošire rezultate i donesene zaključke mnogo široj javnosti. Konferencija je bila usmerena na dekonstruisanje položaja žene i afirmisanje ženskih ljudskih prava kroz ekumensku i međuveršku saradnju. Na ovaj način želele su se osnažiti relevantne akterke da budu nositeljice promena u ovoj oblasti u svojim društvima i lokalnim zajednicama.

Žene su kroz istoriju u zemljama Zapadnog Balkana percipirane u ulogama majke i domaćice. I danas se to stanje nije odlučujuće promenilo. Žene zarađuju manje od muškaraca, mnogo ređe su na liderskim pozicijama. Njihov položaj je nezadovoljavajuć kako u javnoj, tako i u privatnoj (porodičnoj) sferi života. Ovaj problem je posebno izražen u crkvenim i verskim zajednicama, koje su mnogo više nego druge grupe prožete idejama tradicionalizma.

Pomenuti problem je posebno izražen na teritoriji Kosova, kao područja sa i dalje postojećim etničkim konfliktima, lošeg socijalno-ekonomskog položaja svih, a naročito marginalizovanih grupa i nestabilne političke situacije koja ne stvara preduslove za održivu zaštitu ljudskih prava.

Ovakav položaj žena ima svoje korene u religijskom, kulturološkom, istorijskom, sociološkom i politikološkom aspektu nastajanja i razvoja društava Zapadnog Balkana kroz istoriju.

Tokom rada konferencije identifikovan je problem intencionalne marginalizacije uloge žena u istoriji razvoja društva Zapadnog Balkana kroz romantičnu post-oslobilačku ratničku patrijarhalnu popularnu istoriju, što je lako uočljivo pažljivijim pregledom brojnih istorijskih i religijskih izvora, narodne umetnosti (pesničke, prozne, likovne...), ali i današnjom ulogom žene u društvu, posebno u religijskim zajednicama. Ovaj problem ugrožava sve žene koje žive i rade u tradicionalnim, patrijarhalnim društvima Zapadnog Balkana, kao i žene koje su članice verskih zajednica.

Radovi koje imamo zadovoljstvo predstaviti vam u ovom zborniku nastali su kao lično svedočanstvo učesnica konferencije, kao i eksperata i ekspertkinja Centra za teološka istraživanja, o prepoznatim problemima sa kojima se žene u našim društvima suočavaju.

Nadamo se da ćete u ovim redovima pronaći motivaciju ili inspiraciju da i sami/e date svoj doprinos u nastojanju da naša društva postanu bolja i ravnopravnija za sve nas.

Pavle Jevđić
Centar za teološka istraživanja

065/81-81-454
pavlejevdjic@gmail.com

Ивана БАРТУЛОВИЋ*
Центар за истраживања религије
Београдске оиворене школе

и Павле ЈЕВЋИЋ
Центар за теолошка истраживања

Развој идеја феминистичке теологије у монотеистичким религијама

Феминизам, као правац мисли, поновног тумачења списа, деконструкција социјалних конструката и идеологизованих тумачења, који се уздиже из искуства вишеслојевите опресије, у својој сржи има женски бунт против дефиниција тога ко и шта би она, жена, морала бити.¹

У све три мојсијевске монотеистичке религије, на жалост, мизогинија је у доминантним структурама и учењима верских „владалаца“² традиционално дубоко укорењена. У најраспрострањенијим и најпознатијим мојсијевско-монотеистичким верским заједницама за жену не постоји место у верској хијерархији или структури.³ Проблем мизогиније, односно систематске дискриминације жена у верским структурама није једина опресија са којом су се верске заједнице сретале кроз историју. Историја памти и робовласништво, које је било апологизирано од

* ivana.bartulovic@bos.rs

- 1 Елизабета Рајзер, Увод у феминистичку теологију, “Феминистичка теологија: од теорије у праксу”, Нови Сад, приредила Свенка Савић, 2. издање Футура публикације, Нови Сад 2002., 54-61
- 2 Под верским „владаоцима“ подразумевамо доминантне личности у представљању верске групе, протагонисању њених идеја и са великим, ако не и највећим, друштвеним и политичким утицајем.
- 3 Zilka Spahić-Šiljak, *Žena, religija i politika*, IMIC Zajedno; Sarajevo, BiH; novembar 2007.

стране верских „званичника“ и великодостојника. Памти, такође, расну дискриминацију, проблем односа према другим етницитетима, другим народима, другим верама. Многи ови проблеми присутни су и данас у неким верским заједницама, у мањој или већој мери и на мањем или већем нивоу (посебно питање односа према другим верама и њеним припадницима). Сви ови проблеми са којима се човечанство суочило кроз своју историју религиозности и религиозне еманципације довели су до поновљених потреба поновог обраћања изворима, како верског учења тако и предања, традиције, до њиховог поновог тумачења у светлу савремених социјалних, философских, психолошких, медицинских, политичких и других достигнућа. У случајевима када теологија добија овај задатак да се суочи са проблемом услед којег се задесила у смислу философске, психолошке или антрополошке странпутице, у савремено доба долази до развијања једног новог приступа теологији која, за разлику од ранијих векова када су само одређени друштвени слојеви сматрани повлашћенима и позванима у питањима вере, тумачењу и уопште читању списа, позива сваког појединца и појединку да се њоме бави, да самостално приступа текстовима са својим контекстом и животним околностима и да даје свој допринос свеукупној теолошкој мисли. Такав један нови, чак револуционарни, приступ назива се теологијом ослобођења (енг. liberation theology). Мада теологија ослобођења потиче из римокатоличких кругова Латинске америке као вапај сиромашних и социо-економски угрожених слојева педесетих и шездесетих година прошлог века против економске, друштвене и политичке неравноправности (неки чак сматрају под утицајем марксистичких учења), данас је попримила много шири контекст, постала је интер-деноминацијска и светски распрострањена, и чак неки научници данас феминистичку теологију сврставају под свод теологије ослобођења због сличности у приступу и повезаности у супротстављању опресији.⁴

Феминистичка теологија у хришћанству поставила је пред себе огроман и тежак задатак – потпуни преображај вишевековне маскулине (мушке) доминације црквом, теолошким језиком, верском традицијом, супротстављање патријархалном систему размишљања кроз нови приступ Светом Писму, Предању, анализи и деконструкцији традиције, историје и културе.⁵

4 Gustavo Gutierrez, *Teologija oslobođenja, Krišćanska sadašnjost*, Zagreb, 1980, 346.

5 Девора Белоник, *Феминизам у хришћанству, Гутенбергова галаксија*, Београд 2002. 25-35;

Доротеја Соле, немачка теолошкиња, је то формулисала речима: „Не желимо ми део колача, већ да направимо нови“, што значи да феминистичка теологија посматра у начелу сва теолошка питања из новог, женског угла. На тај начин она ствара нову и свежу мисао која може бити веома радикална у критици владајућег система вредности, успешности, профита, нагомилавања моћи; она истовремено покушава да развије нова виђења. Она се не диже против мушкараца, него против начина мишљења и тумачења света, начина читања Библије, развијања догматике, читања историје Цркве, успостављања етичких критеријума итд., полазећи само од искуства и мисли мушкарца – већ развија теологију полазећи од *искуства жена*.⁶

Будући да полазе од таквог искуства, постоји велики плурализам мисли у оквирима феминистичке теологије. Стога би, чак, било можда правичније говорити о феминистичким теологијама. Искуство жена је многолико и зависно од културног, економског, социјалног, политичког и другог контекста из којег долази. Но, оно што се може подвући као заједничко јесте то да жене свих култура деле исто искуство, а то је да су социјално и културно у другом плану. Чак и данас, много деценија после зачетака покрета за равноправност жена, који је у ономе што називамо земљама западног света можда уродио плодом у политичком смислу, често имамо прилику да посведочимо да жене и даље нису у сваком смислу равноправне. И данас жене често бивају мање плаћене за исти посао, и даље веома често постоји подела на мушке и женске послове и често су жене културно и социјално у неповољнијем положају. То важи за друштво, али посебно за цркву. У највећем броју деноминација жене немају право да буду рукоположене (заређене), што подразумева и да немају право да битно учествују у или утичу на доношење одлука на нивоу верске заједнице. У таквом амбијенту, потреба за феминистичком теологијом, из женског угла посматрања, постаје суштинско питање проналажења свог места у свету, у друштву и у верској заједници; места у којем се осећа припадно и остварено. Ново самооткривено место на супрот позицији која женама кроз историју бива наметнута од стране патријархалног, назовимо га тако – андроцентричног света, у којем су култура и религија у значајној мери чак и данас усмерене на мушкарца који је норма, који управља и одређује.⁷

6 Елизабета Рајзер, Увод у феминистичку теологију, “Феминистичка теологија: од теорије у праксу”, Нови Сад, приредила Свенка Савић, 2. издање Футура публикације, Нови Сад 2002., 54-61;

7 Ursula King, Introduction: Gender and the Study of Religion, in: Religion and Gender, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000., 1-31.

Друга заједничка црта феминистичких теологија је жеља за еманципацијом, за ослобођењем од свих наметнутих улога и фабрикованих представа које жену смештају у другоразредни положај. У овом чину ослобођења доводе се у питање симболичке представе које се исказују у свакодневном говору и језику теологије, који су препуни маскулиних термина и представа, које Богу приписују род, наравно мушки, и пречесто карактеристике традиционално маскулине: силовитост, гневљивост, ратништво, осветништво и друго, на уштрб других особина које се традиционално сматрају фемининим, нпр. милост, благост и друго.⁸

Коначно, трећа и она кључна заједничка црта феминистичких теологија јесте управо поново читање Светог Писма. У Светом Писму се траже женски ликови, њихове функције, поново се тумаче њихове улоге у догађајима и друштву, траже се скривени слојеви признања женске равноправности испод слојева вишевековног талог маскулине доминације и патријархалне мизогиније. Захтев феминистичке теологије, могло би се тако сумирати, јесте препознавање и признање да човек није једнако само мушкарац, него да је човек и мушко и женско⁹, како и каже први извештај о стварању човека из Постања 1, 27: „И створи Бог човјека по обличју својему, по обличју Божијему створи га; мушко и женско створи их.“

У јудаизму, такође, феминистичка теологија налази своју мотивацију за препород традиције која жену поставља на нижу социјалну лествицу од мушкараца. Управо и овде се можемо надовезати на исти поменути извештај о Постању, који јудејска и хришћанска традиција деле. „И створи Бог човека..., мушко и женско створи их!“ У самом извештају не постоји никакво социјално разликовање рода, мушко и женско стоје једнаки, у истој равни, лицем у лице. Једина разлика између мушког и женског била је разлика у биолошком полу.¹⁰

Јеврејски феминизам је покрет који настоји поправити верски, правни и друштвени положај жена унутар јудаизма те отворити нове могућности за верско искуство и вођство јеврејским женама. Феми-

8 Rosalind Shaw, "Feminist Anthropology and the Gendering of Religious Studies", u Religion and Gender, edited by Ursula King, 65-76.;

9 Penelope M. Magee, Disputing the Sacred: Some Theoretical Approaches to Gender and Religion, in: Religion and Gender, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000, 101-120.;

10 June O'Connor, The Epistemological Significance of Feminist Research, in Religion, in: Religion and Gender, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000., 45-63.;

нистички покрети, с различитим методама деловања и резултатима, створили су се у свим водећим огранцима јудаизма.¹¹

У свом модерном облику покрет је настао раних 1970-их година у Сједињеним Америчким Државама. Према феминистичкој теолош-кињи Џудит Пласков, покрет је имао фокус на реформисани јудаизам, а главна питања раних јеврејских феминисткиња тичала су се дељења од еклузивно мушких молитвених група или минјана, искључивања од митзвота, те немогућности жена да покрену и сведоче о јеврејском погледу на брак и развод.¹²

1972. године група од десет њујоршких феминисткиња које су себе називале Езрат Нашим (што означава *женски гео у синајоји*, али такође може значити и „женска помоћ“) је питање једнакости жена изнело на конвенцији конзервативног покрета рабинске скупштине, где су 14. марта представиле документ који су назвале „Позив на промене“. Позив на промене је захтевао да жене буду прихваћене као сведоци (сведокиње) пред јеврејским законом, да обаве митзвот, да им буде дозвољено пуно учешће у верским ритуалима, да имају једнака права у браку и да им буде дозвољено да иницирају развод, да буду рачунате у минјану и да им буде дозвољено да заузму лидерски положај у синагоги и унутар опште јеврејске заједнице.¹³

Данас се жене постављају за рабине и канторе, могу да читају из Торе испред конгрегације и да се уброје у минјану, имају пуно учешће у верском посматрању, могу да сведоче пред јеврејским законом у свим облицима јудаизма, изузев ортодоксног јудаизма. Женама још увек није дозвољено да иницирају развод у конзервативном, као ни у ортодоксном јудаизму, и нису обавезане да обаве митзвот код ортодоксних јевреја. Међутим, жене су заузеле неке лидерске позиције у синагогама и унутар опште јеврејске заједнице унутар свих типова јудаизма.¹⁴

Исламски феминизам се бави питањима жена у исламу. Он настоји постићи потпуну једнакост муслимана, без обзира на пол и род, у јавном и приватном животу. Исламске феминисткиње промовишу женска права, једнакост полова и друштвену правду у оквиру ислама.

11 Paula Hyman, *The Other Half: Women in the Jewish Tradition* in E. Koltun. *The Jewish Woman: New Perspectives*, Schocken 1976.;

12 Judith Plaskow, *The right question is theological* in Heschel, S. *On being a Jewish Feminist: A Reader*, Schocken, 1983(a).;

13 Joel B. Wolowelsky, *Feminism and Orthodox Judaism*, *Judaism*, 188, 47:4, 1998, 499-507.

14 Исто.

Иако исламски феминизам свој темељ има у исламу, неки од пионира покрета су се такође користили елементима секуларног и западног феминизма, те се исламски феминизам често сматра делом интегралног глобалног феминистичког покрета. Присталице покрета дају нагласак на учење о једнакости у Кур`ану и настоје преиспитивати патријархално тумачење исламског наука кроз Кур`ан, хадит (Мухамедове изреке) и шеријат (право) како би створиле друштво правде и једнакости. Исламски феминизам се уопштено сматра једним од либералних покрета у исламу.¹⁵

Између осталог, питања од суштинске важности за исламске феминисткиње су питање брака и брачних односа, облачења, једнакости у џамији и једнакости у предвођењу молитве.

Питање брака поставља питање тумачења 34. стиха четврте Суре, који конзервативни тумачи наводе да је њиме оправдано тући жену, којој је муж господар. У преводу Бесима Коркуте овај стих гласи:

Мушкарци воде брију о женама зашто ишло је Алах дао предности једнима над другима и зашто ишло они ироше иметке своје. Због тога су честивије жене послушне и за вријеме мужевљева одсуства воде брију о ономе о чему требају брију водити, јер и Алах њих иштини. А оне чијих се непослушности ирибожаваше, ви осавјештујте, а онда се од њих у истиљи раставиште, ја их и ударити; а кад вам истану послушне, онда им зулум не чиниште! – Алах је, заиста, узвишен и велик!

Међутим, многе исламске феминисткиње се противе оваквом преводу овог стиха. 2007. године Лејла Бахтиар је објавила превод Кур`ана и у њеном преводу Суре 4:34 реч напустити стоји уместо речи ударити, које две су иста реч у класичном арапском. Она тврди да Алах, добри и милостиви, пред којим су мушкарац и жена једнаки, није могао никако да подразумева да је мушкарцу дозвољено примењивати насиље над женом, односно тући је.

Питање облачења је такође питање које веома заокупља исламске феминисте и феминисткиње. По њиховом схватању и тумачењу списа, стоји само записано да се мушкарац и жена муслимани имају облачити скромно и непровакативно (33:59–60, 24:30–31), међутим, нигде у њима

15 Zainah Anwar, *Islamisation and its Impact on Democratic Governance and Women's Rights in Islam: A Feminist Perspective*, Center for the Study of Islam and Democracy, May 17, 2003;

не стоји заповеђено да жене морају носити бурку, вео, хиџаб. Оне истичу да у Кур`ану стоји реч џилбаб (jilbab) која значи огртач и хумур (khumur) која значи шал. Ни једно од ова два не прекривају лице, руке или стопала. Томе додају и 25б. стих друге Суре, који каже да „у вери нема присиљавања“.¹⁶

У највећем броју џамија на нашим просторима женама до дана данашњег није дозвољено да се моле заједно са мушкарцима у џамијама, већ морају бити одвојене, или уопште не смеју улазити у џамије за време молитве мушкараца, уколико џамија не располаже капацитетом простора за посебно одвајање жена. Такође, женама није дозвољено да предводе заједничку молитву (салат) испред мешовите конгрегације, и поред тога што неки извори из средњевековне праксе доказују да је у неким случајевима женама било дозвољавано да предводе неке мање молитве, на пример Таравих (опционална рамазанска молитва) или неке опционалне (нафил) молитве.

По свему судећи, феминизам се у савременом друштву и даље суочава са изазовима. Жене све више одбијају тумачења која им ускраћују право на самоодређење, како у друштвеном, тако и у религијском смислу. Иако су учињени значајни напори и створена основа за нова размишљања и осмишљавања улоге жене, мизогинија и даље постоји. Бројна питања су остала отворена, а права делимично остварена. Ипак, понуђени су нови концепти – жене имају улогу одлучивања и избора, а андроцентрично тежиште полако прелази у други план. Нажалост, то не значи коначну победу феминизма. Пред феминизмом и даље стоје изазови који морају бити савладани, а друштво редовно треба подсећати на значај постигнутих резултата, како андроцентрични приступ не био поновљен и са њим анулирано све постигнуто. Неговањем феминистичког наслеђа стварамо једно ново друштво, друштво поштовања и једнакости.

16 Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a modern Debate*, Yale University Press, 1992;

Литература:

- Zainah Anwar, *Islamisation and its Impact on Democratic Governance and Women's Rights in Islam: A Feminist Perspective*, Center for the Study of Islam and Democracy, May 17, 2003;
- Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a modern Debate*, Yale University Press, 1992;
- Девора Белоник, *Феминизам у хришћанству*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002. 25–35;
- Joel B. Wolowelsky, *Feminism and Orthodox Judaism*, *Judaism*, 188, 47:4, 1998, 499–507.;
- Gustavo Gutierrez, *Teologija oslobođenja*, Krišćanska sadašnjost, Zagreb, 1980, 346.;
- Ursula King, Introduction: Gender and the Study of Religion, in: *Religion and Gender*, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000., 1–31.;
- Penelope M. Magee, *Disputing the Sacred: Some Theoretical Approaches to Gender and Religion*, in: *Religion and Gender*, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000, 101–120.;
- June O'Connor, The Epistemological Significance of Feminist Research, in *Religion and Gender*, (ed.) Ursula King, Blackwell, Oxford & Cambridge USA, 1995, 2000., 45–63.;
- Judith Plaskow, *The right question is theological* in Heschel, S. *On being a Jewish Feminist: A Reader*, Schocken, 1983(a).;
- Елизабета Рајзер, *Увод у феминистичку теологију*, „Феминистичка теологија: од шерије у ираксу“, Нови Сад, приредила Свенка Савић, 2. издање Футура публикације, Нови Сад 2002., 54–61;
- Paula Hyman, *The Other Half: Women in the Jewish Tradition* in E. Koltun. *The Jewish Woman: New Perspectives*, Schocken 1976.;
- Zilka Spahić-Šiljak, *Žena, religija i politika*, IMIC Zajedno; Sarajevo, BiH; novembar 2007.;
- Rosalind Shaw, „Feminist Anthropology and the Gendering of Religious Studies“, u *Religion and Gender*, edited by Ursula King, 65–76.;

Autorka je saradnica Centra za teološka istraživanja, politikološkinja. Istraživačica i saradnica Međunarodnog centra za studije holokausta Jad Vašem, koordinatorka Centra za istraživanja religije Beogradske otvorene škole, članica organizacionog tima regionalne grupe Vjernici za mir, jedna od osnivačica Milosrdnog fonda Srpske pravoslavne crkve Sveti Vasilije Veliki. Oblasti akademskog interesovanja: ljudska i manjinska prava, filozofija religije, sociologija religije, postmodernizam i religija; autorka više objavljenih naučnih i stručnih radova iz pomenutih oblasti.

Amra BILAJAC* i Elbasa MULIĆ**
*Studentkinje postdiplomskih studija,
Fakultet islamskih nauka u Sarajevu*

Muslimanka u bosanskohercegovačkom društvu

Današnje društvo je osjetilo veliku slabost, pretrpilo je mnoge štete, jer je dugo vremena bilo uskraćeno za djelovanje žene u javnoj sferi života. Bitne stvari su zaboravljene i ne zna im se pravo mjesto. Žena nikad nije bila potrebija društvu, htjelo to društvo priznati ili ne. Stoga je potrebno probuditi svijest i shvatiti ženu i njenu ulogu i na pravi način je smjestiti na njeno prirodno mjesto.

Žena se treba osloboditi u izučavanju i prihvatanju sebe i svog poziva kao potpune individue, stvorenja ne manje vrijednog od muškarca. Treba joj to biti dopušteno i data potrebna ovlaštenja i pomoć na tom putu. U posljednjem stoljeću primjećujemo lagano buđenje žena i njihov angažman u tzv. tradicionalnim muškim sferama, i ženama koje su se oglasile u tim područjima treba podrška i smjernice kako da ostanu stabilne i sigurne.

Rad koji slijedi tretira pitanje muslimanke u društvu sa osvrtom na muslimanku u Bosni i Hercegovini. Prvi dio će govoriti o statusu žene u islamskom društvu prema osnovnim izvorima islama, Kur'anu i Sunnetu; zatim će biti govora o muslimanki kroz historiju, njenom položaju i ulozi u društvu. Potom biti će riječi o muslimanki današnjice, kakav je njen položaj, te s kojim problemima se susreće.

Ključne riječi: muslimanka, uloga, društvo, Bošnjakinja, islam.

* amrabilajac@gmail.com

** elbasa_mulic@yahoo.com

Žena i društvo

Kako poznavanje razlika i sličnosti društava, religija i drugih karakteristika i identiteta ljudskih pomaže u svekolikom razumijevanju, organiziranju i napretku zajednice, tako i poznavanje razlika i sličnosti u rodu i rodova općenito, te davanju pravih mjesta istim pomaže formiranju uravnotežene zajednice i njenom napretku. Stoga, dužnost nam je upoznati se sa ulogama u društvu, kako bismo ih znali upotrijebiti naspram zajedničkih dužnosti i ciljeva.

Žena u društvu oduvijek ima značajnu ulogu. Prije svega ona je majka, ona učestvuje u božanskoj kreaciji čovjeka, a zatim i u kreiranju društva. Naravno, sve žene ne donose djecu na svijet, neke od njih se angažuju na drugim poljima. Jedan je evropski znalac rekao: „Ako hoćeš da znaš kakav je moral društva pogledaj u ženu, kako se oblači i upoznat ćeš društvo“. U prenesenom smislu to znači da društvo uveliko ovisi o ženi, njen karakter ga kroji, sama njena pojava u društvu utiče na promjene. Stoga društvu je žena potrebna.

Riječi poslanika Muhammeda, a.s.¹: „Raj je pod majčinim nogama“ dodjeljuju ženi visoko mjesto. Alija, r.a., bi rekao: „Da nije žena ne Zemlji ne bi bilo radosti“, a Hazreti Mevlana kaže: „Žena je božanska svjetlost“. Međutim, u današnjem vremenu žena se ne cijeni tako mnogo. Dešavalo se da su neki politički programi propagirali nasilje nad ženama (što također pokazuje kako je ona bitna za društvo i kako ga čini vitalnim), i kada bi se to (nasilje) dogodilo bivala bi isključena iz pregovora o miru što je neproduktivno i nepošteno.

Želimo reći da su mjesta u društvu uzurpirana, što pokazuju mnogobrojni društveni problemi a posebno mladi koji plaćaju najveću cijenu. Može se reći da naše društvo generalno pati, da su prava većine ugrožena. Nemoral se raširio i ljudske vrijednosti su opale, ponestalo je vrlina, a raširilo se neznanje i osjećaj beznađa. Ako se neko pobuni sa željom da se nešto promijeni, skreće se pažnja na manje bitne stvari koje ne mogu riješiti i iskorijeniti problem. Društvo sve više gubi nadu, a mediji ne prezentiraju bolju sliku budućnosti. Očigledna je potreba društva da se nešto uradi.

1 Muslimani nakon spominjanja imena poslanika Muhammeda kažu alejhi selam (skraćeno a.s.) što znači: neka je na njega mir i Božiji blagoslov, kao što se nakon spominjanja cijenjenih ashaba, njegovih prijatelja, kaže radijallahu anhu (r.a.) što znači Allah mu se smilovao. Hazreti je riječ turskog porijekla i znači cijenjeni. Nakon spomena imena Allah treba reći dželle šanuhu što znači Uzvišeni.

Primjećujemo da je društvo pod većinski muškom vladom, i na političkoj sceni se priređuju sukobi dok se društveni problemi i njihovo rješavanje stavljaju u drugi plan. Također, društveni trendovi traže ono što ne ide uz njegovu prirodu i prirodu žene. Vidimo potrebu da se mire strane, da se iskoristi potencijal društva sakriven u ženi i novom snagom uključivanja žene u proces izgraditi bolju društvenu sredinu i budućnost.

Iznenadujuće je koliko je žena zapostavljena ne samo od strane drugih već i od sebe. Teško je očekivati da će problematiku žena rješavati neko drugi umjesto žene. Zato, danas se vidi da je za razvoj stabilnog društva neophodno uključivanje žene u donošenje zajedničkih odluka za dobro društva. S tim je neophodno angažiranje žena sa njihove strane. Posebnu pažnju skrećemo na muslimanke iz razloga što se njihov položaj malo i razlikuje u odnosu na druge žene u našoj državi, ipak ovaj rad govori o potrebi angažiranja svih žena na poboljšavanju društvene sredine i suživota.

Muslimanka u svjetlu Islama

Kada želimo da govorimo o muslimanki u društvu prije svega moramo da se obratimo primarnim izvorima islama, tj. Kur'anu (knjigu objavljenu Muhammedu, a.s., u sedmom stoljeću) i sunnetu Muhammeda, a.s. (govor i praksu prenesenu i sačuvanu vjerodostojnim putem od samog vjerovjesnika Muhammeda, a.s.). Primarni izvori Islama daju ravnopravan status muškarcima i ženama.

Kur'an – prvi izvor islamske nauke i šerijata (islamskog vjerozakona) na više mjesta spominje ženu. Ima i zasebno poglavlje sa imenom „Žene“, koje je četvrto poglavlje u Kur'anu (dok ne postoji poglavlje Muškarci). Čak i riječ muškarac (redžul) se spominje jednak broj puta u Kur'anu kao i žena (imra') i to 24 puta.² Kur'an se podjednako obraća ženi i muškarcu u svom tekstu, te pokazuje ravnopravnost u svakom pogledu. To je posebno naglašeno u 35. ajetu 33. poglavlja: Muslimanima i muslimankama i vjernicima i vjernicama i poslušnim muškarcima i poslušnim ženama i iskrenim muškarcima i iskrenim ženama i strpljivim muškarcima i strpljivim ženama i poniznim muškarcima i poniznim ženama i muškarcima koji dijele zekat i ženama koje dijele zekat i muškarcima koji poste i ženama koje poste i muškarcima koji o svojim stidnim mjestima vode brigu i ženama koje o svojim stidnim mjestima vode brigu i muškarcima koji često spominju Allaha i že-

2 Usporedi sa Mustafa Mlivo, *Index riječi Kur'ana*, Bugojno, 1997

nama koje često spominju Allaha – Allah je, doista, za sve njih oprost i veliku nagradu pripremio.³

Prethodni ajet pojašnjava da Kur'an, a.š.⁴, misli na oba spola, s tim što na dosta mjesta tekst Kur'ana koristi muški rod koji u gramatici arapskog jezika označava oba pola. Ovaj ajet pokazuje da pol nije kriterij ulaska u džennet, raj. Kur'an od oboje traži čestitost, bogobojznost, činjenje dobra svima.

U samom Kur'anu ne nalazimo ni jednu konkretnu zapreku što se tiče ženskog angažmana unutar same zajednice. Pogrešno je mišljenje da Islam određuje ženi podređen položaj tako što uređuje moralno odijevanje žene. Istina je da Islam od oboje, i muškarca i žene, traži čestitost, a štiti ženu, te joj daje olakšice po pitanju nekih stvari pazeći na njenu prirodu.

Tako na mjestu gdje se naređuje pokrivanje žena u ajetima sure Svjetlost (dvadesetčetvrta po redu) možemo reći da se Kur'an prvo obraća muškarcima i govori kako se oni trebaju ponašati, a potom ženama. Tako kaže: Reci vjernicima neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim.⁵ Ovo prvo je obraćanje vjernicima (muškarcima), a zatim vjernicima (ženama): A reci vjernicima neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim; i neka ne dozvole da se od ukrasa njihovih vidi išta osim onoga što je ionako spoljašnje, i neka vela svoja spuste na grudi svoje; neka ukrase svoje ne pokazuju drugima, to mogu samo muževima svojim, ili očevima svojim, ili očevima muževa svojih...⁶

Sljedeći ajet implicira da je da je određivanje pokrivanja žena iz razloga da bi bile prepoznate i sačuvane od napasnika: O vjerovjesniče, reci ženama svojim, i kćerima svojim, i ženama vjernika neka spuste haljine svoje niza se. tako će se najlakše prepoznati pa neće napastvovane biti. A Allah prašta i samilostan je.⁷

Ni u praksi poslanika Islama Muhammeda, a.s., ne možemo naći konkretne primjere koji ukazuju da žena nema pravo i obavezu učešća u javnom životu zajednice. Zapravo, u samom životopisu Muhameda, a.s, nalazimo

3 *Kur'an sa prevodom*, preveo Besim Korkut, Al-Ahzab (Saveznici), 35. (u sljedećim navodima samo: Kur'an i naziv sure sa rednim brojem ajeta)

4 Azimu šanuhu - Časni ili Uzvišeni (Obzirom da je to govor Gospodara Svjetova)

5 *Kur'an*, An-Nur (Svjetlost), 30

6 *Kur'an*, An-Nur (Svjetlost), 31; Zatim se nabroja lista muških osoba pred kojim žena može biti otkrivena, tj. bez pokrivala (hidžaba).

7 *Kur'an*, Al-Ahzab, (Saveznici) 59

mnoge primjere aktivnog učešća žena u svim segmentima zajednice. Navest ćemo nekoliko primjera.

Primjer Zejneb i Ebul-Asa navodi Tarik Ramadan u svojoj knjizi o Poslanikovom životu⁸ gdje kaže da se Poslanikova kćerka Zejneb, koja je bila udata za Ebul-Asa, javno založila za svog muža dok on još nije bio musliman, a trebao je biti zarobljen, i njene riječi su bile uvažene. To se desilo u džamiji za vrijeme jutarnje molitve, nakon što je nekolicina nemuslimana koja je prevozila plijen muslimana u karavani bila zarobljena, a on uspio pobjeći i sakrio se u kući svoje žene. Ova priča oslikava džamiju kao otvoren prostor i za muškarce i za žene – niko nije prigovorio njenoj izjavi datoj u njoj, nije bilo neuobičajeno da muslimanka progovori javno na takav način.

Ramadan dalje podsjeća: „U džamiji žene se redaju iza muškaraca jer položaji u namazu traže da se vodi računa o pristojnosti, smjernosti i poštovanju. Žene su klanjale, učile i izražavale sebe u tom prostoru. Štaviše, u Poslanikovom prisustvu su nalazile primjer pažnje i poštovanja: tražio je da muškarci ostanu sjediti kako bi pustili žene da izađu prve i bez neprijatnosti. Njegovo ponašanje prema ženama uvijek je bilo ispunjeno nježnošću i poštovanjem, slušao ih je i priznavao, štiti i promovirao njihovo pravo da izraze svoje mišljenje i iznesu svoje argumente.“

Poslanik je vodio brigu o prirodi žene i podučavao druge da poštuju i podržavaju ženu. Gledao je da svakom prilikom podučiti druge, tako se desilo da ga je neki Perzijanac jednom prilikom pozvao na objed. Poslanik je odgovorio: „Šta je s njom?“ Čovjek je odgovorio negativno, implicirajući da se poziv odnosio samo na njega. Muhammed, a.s., je tada odbio ponudu. Komšija ga je pozvao ponovo nakon nekog vremena. Poslanik je ponovo pitao: „Šta je s njom?“ Perzijanac je odgovorio negativno, pa je Muhammed, a.s., ponovo odbio. Perzijanac ga je pozvao po treći put, a kad ga je Muhammed, a.s., upitao: „Šta je s njom?“ odgovorio je potvrdno. Poslanik je prihvatio poziv i otišao komšiji s Aišom. (Prenosi Muslim, prema Tariku Ramadanu)

Poslije Poslanika u islamskoj historiji desio se poznati slučaj kada se jedna žena usprotivila vladaru. Riječ je o Omeru, r.a., muslimanskom halifi, koji je jednom namjeravao ograničiti visinu vjenčanog dara (mehra), međutim, jedna žena se usprotivila toj njegovoj odluci i rekla da ne može uskratiti ženama ono što im je Allah dao, a Omer je na to rekao: „Žena je u pravu, Omer je pogriješio.“

8 Tarik Ramadan, *Stopama Božijeg poslanika: Pouke iz života Muhammeda*, a.s., Sarajevo: Udruženje Ilmijje Islamske zajednice BiH, 2010, str. 154-155

Kada znamo da je Božije na prvom mjestu, onda znamo da su muškarac i žena pred Bogom jednaki. Bog ljude prema bogobožnosti razlikuje. Podsjetimo se na 124. ajet četvrtog poglavlja u Kur'anu: *...a onaj ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik je – ući će u Džennet i neće mu se učiniti ni koliko je trun jedan nepravda.*⁹

Od uzoritih žena iz ranog perioda Islama neizostavno je spomenuti žene Poslanika, a.s., a od njih prvo Hatidžu, koja je bila prva žena Islama, bila je trgovkinja i najbolji primjer poslovne žene. Zatim Hazreti Aišu, majku vjernika, koja je bila veliki učitelj i podučavala i muškarce i žene osnovama vjere i drugim znanostima koje je poznavala. Ona je u grupi prvih hafiza (koje su memorisale cijeli Kur'an napamet) sa Hafsom, Esmom i Fatimom r.a. Prvi primjerak Mushafa (Kur'ana, a.š.) je bio čuvan kod Hafse.

Fatima kćerka Poslanika, a.s., je bila posvećena siromašnima, hranila ih i skrabila se o njima, dakle socijalna radnica i ljekarka, koja je imala nešto znanja o lijekovima i njihovom spravljanju. U Bitci na Uhudu se posebno istakla Ummu Umera (prema Spahiću), a Hind bint Amr je pokazala hrabrost samo na drugi način.¹⁰ Ramadan spominje da su se na Uhudu borile i posebno istakle: Ummu Sulejm i Nusejba bint Kab.¹¹

Vidimo kako su žene kroz historiju bile zastupljene u društvenim, političkim, ekonomskim pa i vojnim sferama.

Dalje iz primjera islamske historije spomenut ćemo Sekinu bint el-Husejn, koja je bila vlasnica prvog „odgojnog salona“ u islamu. Za vrijeme Emevija u Hidžazu to je bio najbolji do tada poznati salon gdje su se izučavale tadašnje znanosti a u kojem su se okupljali i muškarci i žene.¹²

Ne možemo zaboraviti profesorice koje su podučile i prenijele znanje na generacije i odgojile i obrazovale mnoge islamske velikane poput Sujutija, Ibn Hadžera, Gazalije i dr. Oni u svojim biografijama navode njihova imena. Tako je Ibn Hadžer u svom historijskom djelu zabilježio 107 žena profesorica iz osmog stoljeća. Jedna od najpoznatijih koja je smatrana tadašnjom zvijezdom hadiske nauke (tada najznačajnije nauke koja se bavila predajama koje su vezane za Poslanika, proučavajući biografije prenosilaca, vjerodostojnost

9 Kur'an, An-Nisa (Žene), 124

10 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, Sarajevo: El-Hidaja, 1996, str. 189; on navodi da „kad je saznala da su joj otac, muž i brat poginuli samo je pitala za Poslanika, a.s., a kad je saznala da je živ rekla: „Kad si ti živ, sve nesreće nisu važne“.

11 Tarik Ramadan, *nav.dj.*, str. 132

12 Josef W. Meri, *Medieval Islamic civilization*, 2004, str. 54, sa str.: books.google.ba/books?isbn=0415966906, pristupljeno 10.01.2013. god.

predaja i dr.) je Džuverija bint Ahmed, bila je njegova profesorica. Fatima bint Ahmed ibn Kasim bila je jedna od Sujutijevih profesorica.¹³

U petnaestom vijeku Aiša el-Baunijja bint Jusuf (umrla 1516.g.) je bila muftija u Kairu, te davala legalna rješenja, fetve, po određenim pitanjima odgovarajući na pitanja i probleme sa kojima su se ljudi tada susretali.¹⁴

Islam je izveo velik broj žena liderki i profesorica, vjerovatno više nego ijedna druga religija. Vidimo kada islam govori o ženi govori o njoj kao o osnovi društva, jer žena je ta koja je zadužena za odgoj budućih generacija, i osnovne životne smjernice dijete upravo dobiva unutar porodice gdje je majka ta koja djetetu pruža prva i osnovna saznanja o svijetu u kojem dijete treba da odraste. To je tako prirodno, a i psihologija nam dokazuje da je jači osjećaj majčinstva za razliku kod muškaraca.

Dio iz života Muhameda, a.s., koji prenosi da je on, pored svih svojih supruga, sam prao, krpio i vodio računa o svojoj odjeći i drugim kućnim poslovima, nam govori da islam kao vjera nije odredila ženi ulogu domaćice i majke odgajateljice, nego aktivniju ulogu u društvu. Ona je odgovoran član društva kao što je muškarac odgovoran član porodice. Primjer Hazreti Hatidže, koja je bila jedna od najpoznatijih trgovkinja i prije i poslije udaje za Muhammeda, a.s., i bila je majka njegovo šestoro djece, govori o tome. Svođenje ženine uloge samo na ulogu domaćice se uvukla u islamsko shvatanje pod uticajem patrijarhata i tumačenja vjerskih izvora uglavnom od strane muškaraca, i tako nam se prezentiralo dugo putem raznih medija.

Muslimanka u bosanskohercegovačkom društvu

Kroz historiju gledamo da se status žene muslimanke u društvu, pod uticajem raznih nasrtaja vanjskih filozofija, mijenja. Već nakon 4. stoljeća po Hidžri manji je broj učiteljica i žena koje zauzimaju javna mjesta i uloge u društvu. Žena se sve manje pojavljuje kao bitni faktor društva. Razlog je i što se smatralo da se društvo treba zaštititi tako da žena ostane u kući. Rijetke su bile žene izuzeci koje su iz sjene svojih uglednih prethodnika imale malog društvenog uticaja. Od kraljice Katarine pa do vremena Osmanlija u Bosni i Hercegovini u historijskim spisima ćemo rijetko vidjeti da se spominje neka

13 Webb, Suhaib, *Female Teachers of Imam Suyuti & Hafiz Asqalani*, pristupljeno: 15.01.2013. g.; <http://www.youtube.com/watch?v=Vnsja0j7XB0&noredirect=1>

14 *Women scholars*, pristupljeno 15.01.2013. godine, Citat od Aisha Bewley koja je pisala o historiji Islama, http://sunnah.org/msaec/articles/women_scholars.htm

značajna žena osim kao majka ili žena nekog uticajnog muža ili kćerka iz neke učene i uticajne porodice.¹⁵

Suraiya Faroqhi govori o ženi u Osmanskom carstvu i između ostalog kaže da: „Dva su razloga zbog kojih je zaboravljen doprinos žena osmanskoj kulturi. Prvo, sve patrijarhalne kulture, ne isključujući ni našu vlastitu, sklone su na ovaj ili onaj način isključiti postignuća žena iz kolektivne svijesti. Drugo, određena slika žene sastavni je dio predodžbe o „egzotičnom Orijentu“, koja se očituje već u slikara 19. stoljeća, poput Delacroixa (1798.–1863.). Ta je slika negativna i mizogina, no ona je dugo opstala, i to ponajviše u tobože znanstvenoj literaturi. U njoj se žene pokazuju kao pasivna bića o kojima je malo toga vrijedno spomenuti, osim da zrače erotičnošću. Zbog voajerske sklonosti muškaraca, bolje rečeno znanstvenika, ta se erotska strana preuveličava, a „pasivna istočnjakinja“ postaje simbol strane kulture. Tim simbolom može se dati naslutiti da je bliskoistočno društvo, viđeno kao po naravi feminino, pasivan fenomen kojim treba gospodariti netko izvana, a to je dakako muškarac. Poduzetne žene koje su pokazivale zanimanje za umjetnost ne uklapaju se u takvu sliku. Takvi su stereotipi plod neobuzdane mašte, a to su povjesničari – a napose povjesničarke – u mnogim područjima i te kako dobro dokazali. Treba se nadati da je ovo poglavlje pokazalo kako su oni jednako nekorisni i pri razmatranju osmanske kulture ranoga novovjekovlja. Da se poslužimo riječima Mihri Hatun: „Velite da žene imaju malo razbora i da ih zbog toga ne slušate. No Mihri, koja moli za vas (i želi vam dobro), ovako tumači, a pametni i zreli ljudi to potvrđuju: darovita žena bolja je od tisuće muškaraca bez dara, razborita je žena bolja od tisuće glupih muškaraca“,¹⁶

Rijetke su i žene koje se kod nas u zapisima iz tog perioda pojavljuju kao zadužnice (vakife, dobrotvorke). Jedna od najpoznatijih žena iz tog perioda je Umihan Čuvidina koja je bila pjesnjikinja.

Tako su žene bivale u sjeni muškaraca sve do 19. stoljeća kada se počiju javljati sa željom da se čuje i njihov glas, te da se poštuje njihovo mišljenje. Kod muslimanki to buđenje još kasnije počinje, vjerovatno zbog toga što je u jednom periodu vladalo mišljenje da muslimanka ne može ići u školu sa muškarcima, te da novi sistemi kojima je muslimanski narod bio izložen nisu odgovarali za ženu, a bojaz nadležnih da bi se ona (a sa tim i društvo) mogla iskvariti u takvom društvenom okruženju zadržavala je kod kuće.

15 Usporedi Zilka Spahić-Šiljak, *Žene, religija i politika*, Sarajevo, 2007

16 Faroqhi, Suraiya, *Žene u Osmanskom carstvu*, odlomak iz knjige Sultanovi podanici: kultura i svakodnevnica u Osmanskom carstvu koja uskoro izlazi u prijevodu dr.sc. Tatjane Paić-Vukić, pristupljeno web stranici: 20.01.2013.; <http://www.nahla.ba/tekstovi10.aspx?tid=236&naslov=%C5%BDene%20u%20Osmanskom%20carstvu%20III>

U takvom okruženju počinju diskusije o tome da li se ženska djeca trebaju školovati gdje veliku ulogu ima tadašnji reis-ul-ulema Džemaludin ef. Čaušević, koji se zalagao za reformiranje obrazovanja i školovanja ženske djece.¹⁷ Ševala Zildžić je jedna od djevojaka tog vremena koja je tražila odobrenje tadašnjeg reis-ul-uleme da se školuje u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, što joj je on i odobrio. Ona je kasnije postala prva doktorica u BiH s tim da je fakultet medicine završila u Zagrebu gdje su bili povoljniji uslovi za školovanje žena.¹⁸

Osnovni razlog lošeg položaja muslimanke u svijetu je nepismenost velikog broja žena i muško/žensko pogrešno shvatanje i tumačenje osnovnih izvora islama.

Pošto govorimo o muslimanki u bosanskohercegovačkom društvu, obratit ćemo pažnju na institucije Islamske Zajednice Bosne i Hercegovine. Kao prvo tu je Gazi Husrev-begova medresa gdje je, iako je ona utemeljena 1537. g., žensko odjeljenje otvoreno tek u 20-om stoljeću i prve maturantice imamo 1938. godine.¹⁹ Islamski teološki fakultet je otvoren 1977. g. na kojem su se mogle upisati i djevojke. Navodi kažu da je prilikom „proslave 400-godišnjice Gazi Husrev-begove džamije u oktobru 1932. godine, prvi put u Begovoj džamiji priređeno nešto za muslimanski ženski svijet, kada je proučen Mevlud posebno za muškarce, a posebno za žene.“²⁰

Problem današnje muslimanke u bh. društvu

Bosansko-hercegovačke žene su kroz historiju dokazale da imaju snage i mudrosti da se nose sa najtežim problemima koje život donosi. Nezanemarljiva je uloga žena u proteklim ratovima, gdje nakon mnogih gubitaka i lošeg iskustva kroz koje su prošle, žene ponovo ustaju na noge i grade život, uprkos tome što se nalaze u prostoru i vremenu koji nije nimalo povoljno za njih. Žena je prva počela sa rekonstrukcijom društva i širenjem mira među ljudi-

17 Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH XX stoljeća, knjiga prva*, Sarajevo, El-Kalem, 2004, str. 340-387

18 Nadina Grabović-Lendo, *Doktorica I žena jakog duha*, pristupljeno 28.11.2012., nahla.ba/tekstovi10.aspx?td=231

19 Mahmud Traljić *et al.*, *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu: 450 generacija 1537./943.h.g. – 2000./1421.h.g.*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa, 2000, gdje se na 114. str. nalazi lista maturantica Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (1938. – 2000.)

20 Hfz. Mahmud Traljić, *Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji*, pristupljeno 05.02.2013.g.; <http://www.vakuf-gazi.ba/tekstovi/75-forma-sadrzaj-ibadeta>

ma iako je u toku rata podnijela najveću žrtvu.²¹ Većina bh. žena, u tragedijama koje su ih zadesile, prvi put dolaze u situaciju da se bore sa državnim, društvenim i dr. problemima kako bi svojoj djeci i sebi obezbijedile prihvatljivu egzistenciju, bez da su prethodno bile pripremljene i obrazovao.

Žene u bh. društvu nastoje sebi kroz nevladin sektor izgraditi prostor u javnom životu. Žena nije prihvaćena kao ravnopravan član društva. Kada je u pitanju žena u BiH, susrećemo se sa jednim pomalo apsurdnim odbijanjem i omalovažavanjem kako od strane muškaraca, tako i od strane žena. Da se zaključiti da žena nije spremna za borbu sa samom sobom, da se oslobodi patrijarhalnih stereotipa i prihvatanja žene samo za ulogu domaćice, a ne kao osobe koja može samostalno donositi odluke kako za svoju dobrobit, tako i za dobrobit društva.

Danas imamo velik dio odškolovanog ženskog kadra, međutim isti nije tako zastupljen na pozicijama unutar IZ-e u BiH. Što se tiče obrazovnih institucija IZ-e u BiH, od šest srednjih škola niti u jednoj žena nije direktor ili zamjenik direktora ili na nekoj značajnoj poziciji. Najviše mjesto koje je uspjela doseći muslimanka u IZ-i u BiH je pozicija u saboru IZ-e ili predavačice arapskog jezika na Fakultetu islamskih nauka.

Muslimanka u bosanskohercegovačkom društvu nastoji kroz nevladine organizacije i privatno naći sebi mjesto gdje se može ispuniti i izraziti svoje talente, dok je IZ-a, kao krovna institucija muslimana i muslimanki u BiH, prepustila samoj sebi i konkretno je ne podržava. U Uvodniku časopisa Muallima Senada Tahirović piše: „Njegova eminenција reisul-ulema dr. Mustafa Cerić je u decembru 2011., u Istanbulu održao predavanje na temu *Uloga žene u islamskom miru i sigurnosti* gdje je, između ostalog, kazao sljedeće: „... ja bih savjetovao ženama da se same bore za svoja prava, jer nisam siguran da će ih imati ako budu čekale našu mušku milost.“²²

Kada govorimo o široj zajednici i zastupljenosti žena u njoj moramo istaći da ima žena i u politici ali se čini da je to samo radi zadovoljavanja forme, osim u slučaju da su izuzetno uporne i izvanredne u onome što rade, tako da niko bolje ne može obavljati njihov posao, pa ih se jednostavno ne može zamijeniti ili razriješiti položaja. Spomenut ćemo par imena poput: Aide Begić (poznatu režiserku današnjice), Zilke Spahić (doktorica nauka iz oblasti rodnih studija i trenutno prva profesorica koja nosi hidžab na Harvardu), Fahire Fejzić (prof.dr. na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu),

21 Swanee Hunt, *Ovo nije bio naš rat: Bosanke obnavljaju mir*, Sarajevo: Biblioteka "Dani", 2001

22 *Novi Muallim / Časopis za odgoj i obrazovanje*, god. XII, br. 48, Sarajevo, zima 2011

Zehre Alispahić (prof. arapskog jezika na Fakultetu islamskih nauka) i sl. koja zrače pozitivnošću te pokazuju vrijednost žene i mogućnost uključivanja na svakom polju djelovanja u društvu.

Zabrinjavajuća je činjenica da su muslimani tako daleko od objave koja bi im trebala biti uputa z avođenje zajednice. Većina muslimanki nisu dovoljno vjerski obrazovane i ne poznaju svoja prava i dužnosti.

Društvo je u stanju kada mu je potreban osmjeh nade koji mu žena može pružiti. Neophodno je raditi na izgradnji svijesti žena. Žena koja ima izgrađenu svijest ima i svoje mjesto u društvu i može da implementira vrijednosti života, da traži i radi kvalitetno i pozitivno. Moramo podučiti ženu i inspirisati je, pokazati joj kako da se bori za svoja prava, kako da živi. Što jača žena jače je društvo. Ključ uspjeha od strane žena je u takmičenju u izvrsnosti, te u obrazovanju i prihvatanju različitosti od strane društva.

IZ u BiH bi trebala posvetiti veću pažnju ženi i obrazovati kadar koji će pomoći u izgradnji jednakopravnog društva i jake zajednice. Mediji bi trebali pružati podsticaj odgoju i obrazovanju putem raznih emisija, ne samo o kuhanju kako je to većinom danas zastupljeno na našim tv-stanicama, već o bitnim pitanjima za društvo iz raznih znanstvenih oblasti.

Islam je religija koja nosi najveće inspiracije za ženu i njen aktivizam u društvu, štiti je i podržava dajući joj mogućnost da ispuni svoj životni zadatak ravnopravno sa muškarcem. Podsjetimo se riječi Poslanika, a.s., koje je izgovorio pred svoju smrt na Oprosnom hadžu: „Budite svjesni Boga u odnosu prema ženama i težite da budete dobri prema njima. Sa ženama postupajte ljubazno i sa puno dobrote.“, te riječi Mevlane: „Žena je Božanska svjetlost.“ i izvucimo pouke iz toga.

Literatura

- Faroqhi, Suraiya, *Žene u Osmanskom carstvu*, odlomak iz knjige *Sultanovi podanici: kultura i svakodnevnica u Osmanskom carstvu* koja uskoro izlazi u prijevodu dr.sc. Tatjane Paić-Vukić, pristupljeno web stranici: 20.01.2013. godine; <http://www.nahla.ba/tekstovi10.aspx?tid=236&naslov=%C5%BDene%20u%20OsmanskOs%20carstvu%20III>
- Grabović-Lendo, Nadina, *Doktorica i žena jakog duha*, pristupljeno 28.11.2012.g., nahla.ba/tekstovi10.aspx?tid=231
- Hunt, Swanee, *Ovo nije bio naš rat: Bosanke obnavljaju mir*, Sarajevo: Biblioteka „Dani“, 2001
- Karić, Enes, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH XX stoljeća, knjiga prva*, Sarajevo, El-Kalem, 2004, str. 340–387
- Kur'an sa prevodom značenja na bosanski jezik* (preveo: Besim Korkut)
- Meri, Josef Walid, *Medieval Islamic Civilisation: an encyclopedia*, 2004, pristupljeno: 10.01.2013. g.; books.google.ba/books?isbn=0415966906
- Mlivo, Mustafa, *Index riječi Kur'ana*, Bugojno: autor, 1997
- Novi Muallim / Časopis za odgoj i obrazovanje*, god. XII, br. 48, Sarajevo, zima 2011
- Ramadan, Tarik, *Stopama Božijeg poslanika: Pouke iz života Muhammeda, a.s.*, preveo sa engleskog Fikret Pašanović, Sarajevo: Udruženje Ilmije Islamske zajednice u BiH, 2010
- Spahić, Mustafa, *Povijest Islama*, Sarajevo: El-Hidaja, 1996
- Spahić-Šiljak, Zilka, *Žene religija i politika*, Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturalni centar IMIC Zajedno, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije – CIPS Univerziteta u Sarajevu, Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija TPO, 2007
- Traljić, Mamud... et al., *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu: 450 generacija 1537./943.h.g. – 2000./1421.h.g.*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa, 2000
- Traljić, Mahmud, *Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji*, Pristupljeno 05.02.2013.; <http://www.vakuf-gazi.ba/tekstovi/75-forma-sadrzaj-ibadeta>
- Webb, Suhaib, *Female Teachers of Imam Suyuti & Hafiz Asqalani*, pristupljeno: 15.01.2013. g.; <http://www.youtube.com/watch?v=Vnsja0j7XB0&noredirect=1>
- Women scholars*, pristupljeno 15.01.2013. godine, http://sunnah.org/msaec/articles/women_scholars.htm

Biografije autorki

Amra Bilajac, rođena 28.12.1987. g. i Elbasa Mulić, 16.04.1984. g. svršenice su Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu na smjerovima islamske teologije i religijske pedagogije, trenutno studentice postdiplomskog studija na istom fakultetu.

Разумевање и самоприхватање места жене у Цркви

Већ при самом помену теме о улози жене у друштву осетите нелагоду и сав терет, напрасно, нагомиланог дискурса о овој теми, радикализованог и са ове и са оне стране. Чак и кад је врло одмерен и сувисао говор о овом питању најчешће и даље изазива некакав недефинисан страх. Осећање угрожености ове или оне стране као да је неизбежно. Доста је написано, има се утисак, засигурно много више и далеко боље, о улози жене него што је непосредно изговорено, барем када је православно богословље у питању. Чини нам се да би могући разлог био трезна и смирена глава када се о овоме пише, а узавреле страсти када се дискутује. Док читате врло добре и озбиљне текстове православних богослова по питању лаичких служби, које су наравно намењене и женама, о неопходности постојања свих удова Тела Христовог и о њиховој равночасности, па чак и о установи ђакониса која је постојала и о напорима грчке православне цркве да се она васпостави, не можете рећи ни закључити да ту постоји икакво ниподаштавање, а камоли презир према женском полу оног бића које називамо човеком. Међутим, пракса наравно као и свака пракса негде више или мање проклизава у односу на теорију те тако имамо разна незадовољства.

Кључне речи: улога жене, православље, друштво, удови Тела Христовог, теорија, пракса.

Већ при самом помену теме о улози жене у друштву и Цркви осетите нелагоду и тежину терета, убрзано, нагомиланог дискурса о овој

* sarajager@gmail.com

теми ван црквених оквира на који Црква (барем када је Српска православна црква у питању) пречесто не одговара. Тачније, изабира да не буде саговорник. Црква је Тело Христово, саборни богочовечански организам који чине људи, појединачне личности (Еф 1, 22–23). Дакле, од тих људи (мушкараца и жена) се очекује да дају адекватан одговор на изазове савремене проблематике. Зашто као појединци радије бирамо да се на ову тему не излажемо пред, ограничићу се овај пут само на овај сегмент, читалачком јавношћу, једно је од многих питања која се налазе у сржи проблема о разумевању улоге жена унутар конкретне верске заједнице. Као и зашто се не сматрамо компетентним да говоримо о овој теми? Зар нас сама чињеница да смо жене у Цркви не обавезује да активно и стваралачки осмислимо своје место у Цркви и принос Цркви?

Текстови православних аутора о овој теми постоје, не у великом броју али има радова о улози жене у Цркви. Може се рећи да је некакав темељ постављен али је тема и даље више него скрајнута, са честом напоменом да је изнуђена и вештачки наметнута са образложењем да то није богословска тема¹. Циљ нам свакако није да се одговорност за индиферентан став појединца, овде првенствено мислимо на жене, премести негде другде и на неког другог већ да дамо макар и најмањих размера допринос разумевању ове проблематике унутар нашег контекста и иницирању дијалога како код себе тако и код других.

На самом почетку бисмо се позвали на епископски ауторитет професора др Порфирија (Перића) који каже да: „је истина да постоје представници Цркве, било да су клирици или лаици, који заступају јасне антифеминистичке ставове“². Ово чинимо да уколико још има некога ко читајући поново долази до увредљивог закључка, који се на жалост може више него једном чути, да је овакав став женско гордељиво претеривање за којим се посеже услед немогућности да кротко прихвати намењену јој улогу. Често, чак и када је врло одмерен и сувисао, говор о овом питању изазива некакав недефинисан страх или пре бисмо рекли зазор. Осећање угрожености ове или оне стране као да је неизбежно. Као да се не може расуђивати о овој теми ван контекста неисцрпне борбе за доминацијом а унутар јеванђелске поруке о љубави као жртви и служењу³.

- 1 Види Кубурић, З. „Жена у православљу између теорије и праксе“, зборник радова Црква у плуралистичком друштву, КАС и ХКЦ, Нови Сад, 2009. 149-173.
- 2 Епископ јегарски Порфирије, зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. стр. 185
- 3 Епископ јегарски Порфирије, зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. стр. 194

Неретко је узрок оваквог негативног става непознавање или неправославно тумачење Светог Писма и светоотачког наслеђа. Зато бисмо нашу пажњу прво усмерили у том правцу.

Светописамска сведочанства о положају жене

„И створи Бој човека по слици и прилици Божијој, створи ња; мушко и женско створи их“ (Пост 1, 27). Једна иста врста, људска, мушкарац и жена су створени по слици Божијој. Бог Живи се открива кроз односност коју је заложиио у биће/а које је створио по свом лику као што је Он Један а у Три Личности тако да и они буду слични (пошто већ не могу бити исти) Њему, да двоје буду и јесу једно. Будући да су обоје, и мушкарац и жена, слични Њему а јер су обоје створени као слободне личности, слободне личности пред које је постављен циљ да слободно једно буду па и да тиме буду слични Творцу. Да их разлика пола упућује једно на друго, на целину, на испуњење. Исту вредност имају и мушкарац и жена. Овај јасан и недвосмислен исказ ће и у практичном смислу са Христовим доласком и проповеђу добити адекватно место. Христос ће се много пута обраћати женама као и мушкарцима и хвалити њихову веру и поступке, иако је то каткад било на очигледну саблазан јеврејске заједнице и мимо њихове утврђене обичајности. Као најистакнутије примере навешћемо само неколико одељака: похвала вере и смирења жене Хананејке (Мт 15, 21–28), разговор са Самарјанком (Јн 4, 7–42), о удовици и неправедном судији (Лк 18, 1–8), помазање у Витанији (Мт 26, 6–13), удовичина лепта (Мк 12, 41–44)⁴.

Надаље видимо да су жене служиле Христу и помагале ширењу проповеди вером, физичким присуством и даривањем имања (Лк 8, 3), али пре свега својим постојаним присуством и непоколебивим прихватањем воље Божије. Прихватањем и служењем вољи Божијој кроз предивни пример девојке Марије која донесе свету, као сарадница, Утеху а постојаним присуством кроз храбре жене које су остале уз Христа у најтежем часу (Лк 23, 49) и које је Христос наградио тиме да су постале први сведоци Његовог Васкрсења (Лк 24, 1–12; Мк 16, 9–11; Јн 20, 1–18). Из Дела апостолских и посланица Апостола Павла сазнајемо да су жене

4 Епископ јегарски Порфирије, зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 189 и 190; Ракић, Ј. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. стр. 253

биле активни мисионари и сарадници у ширењу речи Божије (Тавита – Дап 9, 36–42; Марија мајка Јованова у чијој су се кући верни окупљали ради сабрања – Дап 12, 12; Лидија – Дап 16, 14–15; кћери Филипове које прорицаху – Дап 21, 8–9). Занимљив пример колебања хришћанске Цркве унутар две стварности, у њеним првим корацима, представља случај Апостола Павла. С једне стране Апостол Павле дефинише став о жени (робу и Јелину) и мушкарцу (слободном и Јеврејину) наводећи да у новој реалности не постоји разлика (Гал 3, 28) а са друге стране пратећи пример јеврејске синагоге не дозвољава женама да проповедају у Цркви (1. Кор 14, 34–35) нити наравно да буду свештеници (1. Тим 3, 2). Даље захтева да им главе буду покривене када долазе у Цркву (1. Кор 11, 2–16). Међутим, он сам даје женама могућност да пророкују. Иако нема сведочанства о свештеницама ипак постоје сведочанства из најранијег периода хришћанства о постојању ђакониса као помоћне свештеничке службе и то баш код Апостола Павла, Фива у Кенхреји (Рим 16, 1), Нимфана из Лаодикије (Кол 4,15) (која је додуше у српском тексту Новог Завета у преводу комисије Светог Архијерејског Синода постала Нимфан). Постапостолски период је још увек чувао институцију ђакониса, тачније сведочанства о овој служби постоје до XII века⁵. Служба ђаконисе је успела да се одржи до данас у Грчкој, где их тренутно има три, али искључиво у манастирима. Ово није необично с обзиром да је ова установа запостављена, тј. будући да се не бавимо њоме, није никакво чудо да она није успела да се одржи у парохијском животу већ тамо где су све вредности могле пронаћи своју последњу одбрану. И у најранијим временима услови за вршење ове службе су били велика ревност за веру, чистота живота и како каже 15. Канон Четвртог васељенског сабора, ђаконисе су биране „пажљивим испитивањем“⁶. У грчкој, руској и румунској цркви постоји жеља да се ова служба одржи и обнови што би имало не мали значај за развој Цркве и за озбиљније разумевање потреба жена унутар Цркве. „У XX веку у више помесних православних цркава истицала су се залагања за обнављање овога реда: тако, од 1911. године планирало се поновно увођење ђакониса у оквиру

- 5 Види Ракић, Ј. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006.; Теодору, Е. „Служба ђакониса у грчкој павославној Цркви“, превод Јулијана Којић, Религија и Толеранција, Часопис Центра за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, Vol. VII, No 11, Januar – Jun, 2009.
- 6 Види Теодору, Е. „Служба ђакониса у грчкој павославној Цркви“, превод Јулијана Којић, Религија и Толеранција, Часопис Центра за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, Vol. VII, No 11, Januar – Jun, 2009.

Руске православне цркве, па су чак учињени први практични кораци на том плану у Москви, али су они заустављени услед снажног протеста појединих архијереја, особито бившег епископа саратовског Гермогена (Аверинцев 1993, 475). Грчка Црква још од 1952. године има Школу за ђаконисе, чије се полазнице, међутим, не рукополажу; рукоположене ђаконисе постоје у Коптској цркви (Вер 1991, 158). Питање обнове овога реда свакако би заслуживало разматрање, на нивоу ширем од оквира појединачно узетих Помесних Цркава⁷.

Служба ђакониса – жене у служби потреба жена

Обнављање службе ђакониса је тема озбиљна и широка којој ваља тако и приступити, детаљно истраживати сведочанства о њеним зачецима, развоју, специфичностима, кризи опстанка, притајености опстојавања итд. Овом приликом се у то не можемо упуштати осим уколико себи не дозволимо луксуз површности. За сада ћемо се ограничити на своју жељу да истакнемо чињеницу која је очигледна и без научног потврђивања уколико уђете у малтене било који православни храм за време богослужења. Приметићете врло јасно да велику већину присутних чине жене. У складу са тим било би врло разумљиво да све те многобројне жене имају за саговорника, проповедника, тумача и посредника неког себи сличнијег, некога ко ће на далеко лакши начин моћи да буде адекватан *слуша* (ђакон) Телу Христовом, некога ко ће по природи саме ствари боље разумети потребе и жеље ових чланова да служе спрам својих дарова. Обнова женског ђаконата уздигла би достојанство жена, које им по природи припада, и било јасан показатељ да Црква има снаге да се суочи са изазовима времена. Са друге стране наравно да не значи да жена не може да оствари своје место у Цркви без једне овакве установе или да ће јој та служба магијски и аутоматски донети испуњење и остварење у оквиру Тела Цркве. Али значи да би тиме биле препознате њене потребе и неискоришћени потенцијали за служење. Потенцијал за служење се не може исцрпети у служби биолошког рађања, иако ово не бисмо умањили или обезвредили на било који начин. Много је жена које служе рађањем али су способне да служе и на неки други начин а много је жена које су, трајно или не, ускраћене за благослов биолошког рађања али нису из тог разлога јалове да духовно породе добар род.

7 Кончаревић, К. „Жена у православној Цркви: поглед „изнутра“, IntRes: <http://www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/koncarevic.pdf> стр. 8

Како жене у Цркви своје потенцијале за служење сублимирају и преусмеравају је следећа тема која се природно надовезује.

Лаичке службе

„А ви сїе род избрани, царско свешїенсїво, народ свейи, народ задобијен, да објавиїе врлине Оноїа који вас дозва из тїаме на чудесну свейлосїї своју“ (1. Пїї 2, 9).

Сви су „род избрани“, „царско свештенство“, који су крштени и Телу Цркве прибројани (Еф 1, 22–23). Многи „удови“ једног и јединственог Тела Христовог на различите начине доприносе складу тела (1. Кор 12, 12). Без икаквог спора заиста нема потребе да сви будемо „рука“ и умишљамо да само руци приличи какво специфично достојанство или узвишеност службе. Све је потребно у заједници светих и изнад свега треба неговати став, теоријски и практични, који ће инсистирати на правилном и доследном разумевању и упражњавању ове истине. У складу са тим жене као и мушкарци, деца и стари могу једнако доприносити изградњи и утврђивању у љубави и истини Тела Цркве, без обзира што нису рукоположени за одређену службу олтарског свештенства. *„И ви сами као живо камење зидајїе се у дом духовни, свешїенсїво свейо, да бисїе йриносили жрїїве духовне блаїоїријайїне Боїу, кроз Исуса Хрисїа“ (1. Пт 2, 5).* Различити дарови од почетка Цркве, од Педесетнице, су се излили на многе (Дап 2, 17–21). У славу Божију многи су у најранијем периоду прорицали, исцељивали, проповедали, поучавали, дела милосрђа и миротворства чинили итд. Међу њима је, као што смо и раније навели, било како мушкараца тако и жена. Неке жене су биле удостојаване ниже свештеничке службе – ђаконисе. Многе нису. Оне које нису, као и мушкарци, како онда тако и данас проналазиле су своје место и начин да остваре своје дарове кроз појање и читање на богослужењима, кроз харитативну делатност, кроз катихезу, било да је реч о парохијском делању или као у наше дане о веронауци у свим школама, кроз преводилачки рад, кроз уређивање храма у редовним приликама као и о празницима и некаквим пропратним свечаностима, кроз диригентски рад, кроз многе активности које се одвијају као саставни део парохијског живота (иконописачке, калиграфске, језичке и разне друге занатске часове и програме). Широко је поље деловања на којима жена може показати своје умеће и жељу за служењем. Као израз става да бо-

гослужење није само нешто што се одвија у храму, ограничено одређеним временским трајањем, већ да је богослужење и Литургија читав наш живот у храму и ван њега. Наравно, резултати показују колико ми ревностно успевамо или не успевамо да се афирмишемо кроз ове службе.

Међу многим службама које смо вероватно, ненамерно, пропустили да наведемо, једну смо с намером изоставили јер смо желели да њој приступимо с посебним осветљењем, поготово што је деликатна и што је на изванредан начин вештачки одвојена од службе поучавања. Наиме, хвала Богу па жене у оквиру СПЦ могу да се школују при Православном богословском факултету и тиме продубе своје сазнање, практично и теоријско, о истинама православне вере али и стекну формално академско образовање које их квалификује да могу даље, у складу са својим могућностима, да наставе да се баве научним радом. Мишљења смо да се баш у овој тачки налази један од већих проблема који се тиче питања женског места у Цркви јер се младе жене које покажу интересовање за ове студије најчешће заиста подстичу од стране свештенства и својих духовних васпитача да наставе у том правцу. Мислимо да је у већини случајева подршка безрезервна. Међутим, током самих студија жене се сусрећу као и мушкарци са проблемом недовољно развијене комуникације и подршке на релацији ментор-студент што се у пракси показује штетнијим за женског студента. Иначе се Богословски факултет традиционално сматра „мушким студијама“⁸ па још када постоји овакав, морамо додати оправдан, проблем собзиром кроз какве је све промене мимо своје воље прошла ова академска институција, прилично је разумљиво да ће они који су се најмање уклопили, сродили, нашли своје место, највише и губити. У овом случају то су жене. Женски студенти су се у досадашњој пракси показали као врло ревностни и спремни да своје студије изведу до краја⁹ али у највећем броју случајева, иако су биле добри студенти, одустају од даљег академског образовања богословског усмерења. Верујемо да је ово врло комплексно питање али да је исто тако и изузетно значајно разумети зашто до овога долази. Поготово када се узме у обзир поменута чињеница да жене нису спутаване да се усмере у овом правцу. Ово питање би највероватније било врло добра тема за једно засебно истраживање. Овом приликом можемо понудити само своје непосредно искуство и оно што смо сазнали

8 Види Кончаревић, К. „Жена у православној Цркви: поглед „изнутра“, IntRes: <http://www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/koncarevic.pdf>

9 Види Кончаревић, К. „Жена у православној Цркви: поглед „изнутра“, IntRes: <http://www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/koncarevic.pdf>

из разговора са особама које су се нашле у сличном или истом положају. Како закључујемо, најчешће се ради о томе да женски студенти временом стекну утисак и на основу њега закључе да у тој средини за њих, у академском смислу, нема баш много простора. Неке од њих које осете заиста велики призив и љубав за богословље опредељују се за наставак школовања, докторске студије, али опет најчешће ван земље, у иностранству на високошколским установама које могу бити, али нису нужно православне. Остале студенткиње, било да су имале великог потенцијала за одличан, солидан или само коректан богословско научни рад или не, углавном одустајући од својих првобитних жеља траже друге, горе већ поменуће начине, да служе Цркви. Проблем са оваквим исходом ствари је што жене које су образоване, и рецимо ту реч, „квалификоване“ да кажу нешто креативно у оквиру области за коју су се школовале најчешће кажу врло мало и то бојаљиво или ништа. А све из, верујемо, исправног разлога да се не намећу и не користе агресијом будући да она и није својствена женској природи те, пристајући на такав начин, већ би биле на губитку. Зато оне преводе, уређују зборнике радова, интервјуишу богословске саговорнике, аутори су радијских програма или најчешће предају верску наставу у основним и средњим школама а најређе пишу и јавно говоре, мада има неколико светлих примера спонтаности, одлучности и слободе. Додали бисмо само да су жене дипломирани теолози, барем када је у питању Архиепископија београдско-карловачка, у предности приликом избора делатника на пољу катихетског рада будући да се сматра да су оне подобније за педагошки рад али и да је истина да је то једна од ретких служби које се оне могу прихватити са тим образовањем. Очигледан проблем непостојања конкретних делатности којима се може бавити жена дипломирани теолог огледа се и у томе што ће се црквене службе дириговања хором прихватити наравно пре жена или мушкарац који су високо образовани у тој струци, што ће „бољи новинар“ бити онај ко се школовао за новинара па макар се и бавио тематиком која му није прва струка.

Парадоксалан или не, закључак који се нама намеће је да жене, уколико желе да се образују и да служе својим образовањем Цркви, а имају више дарова и воље да их умножавају, треба радије да се усмеравају на неке друге хуманистичке студије и да са тим знањем служе Цркви а у исто време жени се отварају, полако, врата академских кругова будући да је она скоро свугде боље прихваћена у истим. Волели бисмо да није овако или да нисмо у праву. Међутим, ми још увек чекамо барем неколико жена које ће држати катедре богословских предмета (а не

само језичких) на нашем факултету. Још увек чекамо, али надамо се да у исто време и стварамо дијалогом далеко шире поље деловања жена.

Завршићемо охрабрујућим речима професорке др Ксеније Кончаревић, тренутно једине професорке Православног богословског факултета: „православне хришћанке, дакле, призване су да удеоничаре у свакој благодати, сваком дару Духа Светога којима се обасипа и украшава живот новог човека и уједно узвисује Тело Цркве Христове. Живо и непрекинуто искуство Цркве од Истока је да су жене-хришћанке кадре разумети, разборито прихватити и умножити све ове благодатне дарове, остварујући хришћанску и онтолошку пуноту и својих бића, и заједнице Цркве. У наше време призив Цркве је да подржи жену у афирмисању њене боголикости, у разумевању и реализовању њене јединствене вредности и истинске величине, а у том контексту и да јој отвори шире перспективе служења заједници. Жетве је уистину много, и остаје нада да ће Господ у времену које је пред нама у још већем броју изводити посленице на њиву Своју“¹⁰.

Извори

Светио Писмо Стариој Завести, превод Ђуре Даничића

Светио Писмо Новој Завести, превод Комисије Светог архијерејског Синода Свештени Канони Цркве – превод Еп. Атанасија, Београд 2005.

10 Види Кончаревић, К. „Жена у православној Цркви: поглед „изнутра“, IntRes: <http://www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/koncarevic.pdf> стр. 12

Литература

- Теодору, Е. „Служба ђакониса у грчкој павославној Цркви“, превод Јулијана Којић, Религија и Толеранција, Часопис Центра за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, Vol. VII, No 11, Januar – Jun, 2009. 165–171.
- Епископ јегарски Порфирије, зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 185–196.
- Монахиња Фотина, „Лепота Царице – Лепота Тишине“, зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 196–206.
- Јанковић, А. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 206–221.
- Стојановић, Љ. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 221–248.
- Ракић, Ј. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 248–267.
- Рашковић-Ивић, С. зборник радова Улога и место интелектуалаца, лаика и жене у Цркви, Пастирско саветодавни центар, Београд, 2006. 267–276.
- Кубурић, З. „Жена у православљу између теорије и праксе“, зборник радова Црква у плуралистичком друштву, КАС и ХКЦ, Нови Сад, 2009. 149–173.
- Кончаревић, К. „Жена у православној Цркви: поглед „изнутра“,
IntRes: <http://www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/koncarevic.pdf>, 02.02.2013.
- Јевремовић, П. „Хришћанство и култура“. IntRes: http://www.verujem.org/teologija/p_jevreovic_hriscanstvoikul.htm, 02.02.2013.

Биографија ауторке

Рођена у Крагујевцу 1984. године, основношколско образовање стекла у Задру и Новом Саду до 1998. године. Потом уписује средњу балетску школу у Новом Саду коју завршава 2002. године. Исте године, благословом Епископа бачког Иринеја, уписује студије у Београду на Богословском институту при Богословском факултету СПЦ које окончава 2005. године и наставља даље академско образовање на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. На истом је дипломирала 2010. године одбранивши дипломски рад на тему, „Литургијско време и дневни круг богослужења“ на катедри за Систематско богословље, предмет Литургика.

Упоредо са студијама отпочела је катихетски рад, прво у две основне школе у Новом Саду, а затим у неколико београдских школа. Тренутно ради у основној школи, „Јосиф Панчић“ и средњој балетској школи „Лујо Давичо“. Поред тога, деци предшколског узраста држи наставу класичног балета у приватној балетској школи, „Палчица“. Учесница је бројних изложби као дизајнерка накита и употребних предмета израђених или декорисаних традиционалном техником веза-покрстице. Од 2008. године је удата за Владислава Голића (ђакона цркве Свете Тројице), а од 2011. и мајка Натана Голића.

Павле ЈЕВЂИЋ*

Центар за теолошка истраживања
и Центар за јачање цивилној друштва

Историјско-религијска улога жене у борби за права обесправљених и потлачених

Мрачно доба, доба када је црква у многим, готово свим европским земљама жарила и палила, потчињавала, дискриминисала, глобила и робила је давно прошло. Колико год трагично звучала та мрачна европска прошлост, управо она је неизоставно битан део њене садашњости, јер је битно, чак кључно, утицала на грађењу европског философског дискурса, следствено и политичког.

Данас се говори о јелинском наслеђу Европе, које свакако није незнатно. Чак сама реч Европа и некаква прва идеја, макар наднаравна, потиче са поднебља Јеладе. Међутим, из јелинизованог света није потекла само античка философија. На тлу на којем су се контемптирале Платонове мисли и јелински митови потекла је још једна историјски изузетно битна личност чије су речи прожеле скоро читаву Васељену периода који чак носи име по овој великој личности – нова ера, односно доба после Христа. У тим речима, односно учењима, препознајемо између осталог и наук који у датом контексту времена и простора (нем. *Sitz im Leben*) поставља чврсте и надалеко чувене темеље који у хришћанском свету уводе идеју коју су широм света такође прославили великани светске историје и историје покрета за људска права и слободе – Ганди, Мартин Лутер Кинг и други, идеју о грађанској непослушности кроз ненасилну акцију, по систему препознај снагу свог противника и искористи је, знајући је, као своју снагу а његову слабост.

* pavlejevdjic@gmail.com

Идеја грађанске непослушности као једне тековине у, данас, демократским друштвима којим група људи исказује своје незадовољство и неслагање са одређеним поступцима власти није револуционарно ново откриће. Ово исказивање карактерише јавна ненасилна свесна акција грађана/ки усмерена против конкретног поступка, закона или политике власти. Данас је тако дефинисана. Међутим, и пре модерне дефиниције, постојала је готово истоветна идеја, било на ниивоу појединца/ке или на ниивоу одређене групе, којом се, макар у некој мери, у руке човека стављала власт над властитом судбином.

Овде не намеравам да говорим ни о Антигони, ни о Сократу нити о неком другом познатом јелинског примеру претече грађанске непослушности. Из многобожачког света окрећемо се, као и ток историје, у свет монотеизма и на одређену личност без које је велико питање како би данас свет изгледао. Реч је о Исусу из Назарета, Месији-Христосу, односно Спаситељу света за данашње следбенике његовог живота, речи и дела.

Наук Исусов о ненасилном отпору сумиран је у свега три реченице, које, уз разумевање контекста времена и простора у коме су изречене, говоре веома много и кроз многовековно преношење овог наука на све стране света – доспевају до скоро свачијег уха. Овај наук налази се у књизи која скупља прашину на полици скоро сваког дома, макар на европском континенту, тојест у Новом Завету, у Јеванђељу по Матеју, глава 5, стихови 38–41: *„Чули сте да је речено: око за око и зуб за зуб. А ја вам кажем да се не враћивите злу; него ако те ко удари по десном образу, окрени му и други; и онеме који хоће да се њарничи са тобом и да ти узме кошуљу, додај му и хаљину; и ко те пошера једну миљу, иди са њим две.“*

Будући да сам овим речима из Библије посветио читав један рад објављен у зборнику Центра за истраживање религије (Децембар 2010.), овде ћу само укратко поновити најбитније закључке који служе овој теми. Прва поука је популарно схваћена као окретање другог образа. Међутим, најчешће се изостави другог у односу на шта, а што је од кључног значаја за разумевање ове поуке. Поновним читањем горњег навода јасно је да је у питању други образ у односу на десни. У јудејском контексту Исусовог доба важио је табу леве руке као погане, односно то је била рука за „нечисте“ радње. Дакле, шамарало је се десном руком, и то опет сваком по „својој мери“: жена, деца и робови су се тукли надланицом десне руке као особе нижег реда, потчињени, и тај шамар није био ни сматран повредом, увредом, то је била дисциплинска мера

на коју је господар куће полагао апсолутно право без икаквог поговора. Међутим, себи једнаког, дакле господара другог домаћинства, ударило се је другачије – као себи једнаког, иначе би овај гест имао карактер увреде која се крваво оправдавала. Себи једнаком шамар се је ударио отвореним дланом десне шаке. Ударити некога по левом образу могло је се само отвореним дланом десне шаке. Ерго, окретање другог образа (од десног) није био позив за још мало шамарања, него ненасилно супротстављање насилнику јер, иако болним гестом шамара, тиме би се формално статусна разлика брисала.

Друга поука је о подавању и кошуље, односно ради бољег разумевања, у оно доба пре доњег веша, та кошуља, односно доња хаљина, је била оно што је данас доњи веш. На другом месту, у јудејском закону, који је и даље био важећи у Јудеји у Исусово доба, у књизи Поновљених Закона се, у складу са јудејским табуом голотиње, забрањује да се од дужника узима последње што има на себи чиме би сакрио своју голоотињу, односно управо та кошуља, доња хаљина. Дакле, овај гест такође није у стилу „баци све са себе, играј све до јутра“, већ управо ненасилни отпор, изобличавање правног-политичког система у којем се особа доводи до просјачког штапа и одузима му се сва имовина, чак и кошуља с леђа.

Коначно, трећа поука је поука о другој миљи. Дакако да није овде реч о одржавању кондиције и здравља кроз појачан интензитет шетњи. Реч је о отпору опресији коришћењем управо закона који ту исту опресију омогућавају. Римским војницима је било дозвољено да сав свој војни терет који су стандардно носили са собом (опрема и слично) пребаце на леђа каквог поданика окупираних територија. Међутим, ова могућност је била ограничена на пребацивање терета најдуже до једне миље. Потегнути ту екстра миљу доводило је римског војника у опасност пред властима због непоштовања закона. Дакле, поново је реч о отпору, а не потчињавању.

Овом поуком се не завршава Исусово учење. Оно овиме тек почиње. У овом кратком науку, датом као прва Исусова поука народу у Беседи на гори на почетку његовог деловања као учитеља народа, сажет је читав будући Исусов живот и дело, који је не само учио, него и живео по свом науку – да народ научи добру, опирању злу, неправди, тлачењу, дискриминацији.

Данас, право на слободу вероисповести једно је од фундаменталних људских права у схватању права и слобода човека. Давно изгубље-

ним и многим савременим цивилизацијама религија је била, односно јесте, једна од кључних момената социјалног груписања и функционисања. Улога религије у друштву је историјски и фактично непобитна, те с пуним правом захтева пажњу и уважавање када се ради проучавање било каквих друштвених појава.

Однос и међусобни утицај религије и друштва је изузетно комплексан. Хиљадама година једно друго обликују, критикују, у темељу дефинишу и стално мењају унапређујући једно друго. Данашња, нама блиска, европска цивилизација несумњиво почива на темељима протканим јудео-хришћанским и исламским наслеђем, бивајући стално обогаћивана и другим културама и традицијама култопоштовања које стално придолазе (нпр. религије и култови оријента: хинду, ђаинизам, шантоизам, будизам, шаманизам и друго). Давнашња ружа верских ветрова се раселила са својег некадашњег простора, данас доминантног сегмента свакодневних вести о немирима и борбама, и проширила се на читав свет, у великој мери и на некада прилично хомоген европски континент. Право на слободу религијског опредељења и вероисповести је раширених руку пригрљено са свих страна у Европи. Религија је добила своју слободу и живи је пуним плућима.

Међутим, каква је ситуација када је религија та која треба доприносити и бити фактор стабилности људских права? Штавише, како се религије саме унутар себе односе према својим члановима и, посебно, чланицама? У многобројним верским заједницама до дана данашњег жене бивају маргинализоване, морају стајати, или седети, или клечати на супротној страни, позади, на балкону или чак у неком другом термину или објекту од оног када или у којем то исто чине мушкарци. Осим у ретким случајевима, у већини верских заједница код нас жене немају никакву суштинску улогу у верским ритуалима. Жена би, штавише, по мишљењима неких представника, требала да се осећа почашћеном што ће добити метлу да помете богомољу, да то буде врхунац њеног учешћа у ритуалу богослужења!

Помене се, каткад, неки непознати гроб женске праведнице, или светост добре и побожне жене каквог силног историјског јунака, владара, у најбољем случају блудница која у једном тренутку одлучује да промени и посвети свој живот, и на томе се завршава конвенционално признавање постојања жена у религији. Навикнуто на патријархат, друштво а priori не подразумева да жена има икакво место у процесу остваривања највишег религијског циља. Чак ће и оно мало познатих

историјских ликова најрадије тумачити као изузетно велике помоћи каквом мушкарцу који је, дато само по себи, извршио какво велико дело. Традиционално је, чак, и комплимент изузетно способној женској особи да је „као мушкарац“.

Међутим, пажљивијом и подробнијом анализом историје и религијских извора лако се да закључити да није баш тако како патријархално доминантан светоназор жели да прикаже. Погледавши мало пажљивије изворе, можемо уочити да је човек – мушко и женско, да су два бића заправо тек заједно, односно у заједници, једно – човек, по сведочењу првог извештаја о постању: „И створи Бог човека по лику своме, према лику Божјем створи га, мушко и женско створи их.“ (Пост 1: 27). И надаље, сви први библијски благослови („рађајте се и множите се, и напуните земљу, и владајте њом“, „и будите господари од риба морских и од птица небеских и од свега звериња...“ (Пост 1: 28) упућени су управо таквом еклисијалном (заједничарском) човеку – мушкарцу и жени. И други извештај о постању говори о томе да је човек потпун тек у заједници, човек и жена: „... и биће двоје једно тело“ (Пост 2: 24). Мојсија је пронашла, прихватила и одгајила као свог управо жена, ћерка фараонова. Богу и Духу Светоме је своје срце отворила управо жена, прихватајући намењену јој почаст, предајући се њој и тиме омогућивши читавом свету долазак Христа. Бројни су други примери у изворима и потоњи, кроз историју, све до дана данашњих жена, моћних и одважних владарки, баронеса, маркиза, па до жена народних, или сељанки, без којих данашња цивилизација никада не би стигла до овог степена развоја.

Као најзаступљеније друштвене институције, религијске заједнице морају бити свесне своје друштвене улоге, одговорности и огромне моћи и домета изговорене, написане или снимљене речи. Ту моћ треба подредити одговорности и заступати интересе оних којима је помоћ потребна, као што харитативни карактер религија налаже. Задобијено и остварено право, после неколико историјских периода опресије, треба помоћи и другоме да оствари. Људска права су есенција у савременом добу остварења човека, који тек као остварен у својој пуности може суштински приступити испуњавању својих религијских спасењских дужности и циљева. Човек – мушко и женско. Права жена не смеју више бити трпана под тепих и маргинализована. Снисхођење, подилажење масама под изговорима икономије, лажне опште добробити и другог не смеју више бити валидни аргументи за мизогинију, за квази-патријархални шовинизам. Жена се мора уважити као човек, као

нужни и суштински фактор човештва; као таквој морају јој се признати достојанство и једнакоправност. Религија мора испунити своју улогу у заштити онога што јој је поверено на чување, наиме – потпуног човека, кроз кога и којим тек бивају остварене све друге улоге које религији из тога проистичу. Религијске заједнице имају ту могућност, имају ту моћ, и требало би да прихвате ту своју одговорност и да је доследно спроводе.

О аутору

Павле је дипломац Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Саоснивач Центра за теолошка истраживања, удружења Грађани на делу (Citizens in action) у Приштини и саоснивач и председник управног одбора Центра за јачање цивилног друштва. Области академског интересовања: православна и упоредна теологија, философија и психологија религије/а, религија и људска права, религија и политика. Активиста на регионалном нивоу за јачање грађанске иницијативе, активног учешћа у процесу доношења одлука, промовисању људских права и једнакости. Аутор више објављиваних радова.

Uticaj kulturoloških narativa na položaj žena u društvima Zapadnog Balkana

Zastanimo za trenutak na samoj reči – narativ.

„Da biste slušali priče, morate biti imenovani... Biti imenovan znači biti ispričan. Priča je autoritet sam. Ona autorizuje jedno neslomljivo 'mi', izvan njega postoje samo 'oni'.“¹ U metafizici prisutnosti, govor je uvek privilegovan u odnosu na pismo. Ako je živa reč izraz misli, onda je pisana reč zapis žive reči, dakle još jedan stepen udaljavanja od same suštine, slično kao u Platonovoj kritici mimezisa, kao „senka senke“ u odnosu na Ideju.

Vežu naracije i dekonstruktivnog prevrednovanja u post-strukturalističkoj filozofiji, koja je našla svoj odjek u preispitivanju dotad prihvaćenih konstrukcija, uloga i pojmova, osvetljava nam Žak Derida. On tvrdi da „čovjek prebiva u pismu. Pisanje je način prebivanja“, a važi i obratno: i građenje i egzistiranje su način da se „piše“ odnosno da se ostvare i generišu smisaoni procesi. Čovjek, bivajući, „ispisuje“ svet. Ipak, pismo je samo jedna vrsta kompenzacije, dopune. Pismo je razlika u odnosu na prethodni smisao: dolazi do izmeštanja značenja, kroz igru označitelja i označenog, i zato se ono može shvatiti kao nešto suvišno, izveštačeno, kao neki dodatak. Ali postoji i drugi smisao nadopune u pismu, koji se tiče nedostatka u samoj prirodi – ono što je *označeno* kao nedostatak pisma je istovremeno i *označitelj* odsustva, trag koji je prisutan u samoj prirodi. Pismo tako od nečeg sekundarnog i izvešta-

* emina.mladenovic@gmail.com

1 Lyotard, Jean - Francois, *Šta je postmoderna*. Beograd: Kiz Art Press, 1995, 38 str.

čenog postaje iskonsko i primarno – ne više samo puki veštački dodatak, već izraz nedostatka u samoj stvarnosti. Na taj način ono bolje izražava suštinu jezika od žive reči. Tekst nadilazi svog autora, on ima karakter testamenta.

Sušтина dekonstrukcije je u širenju različitosti interpretacija i rušenju logocentrično – fonocentričnog shvatanja označitelja kao sporednog u odnosu na označeno, rušenju hijerarhijskog metafizičkog poretka i njegovo svodenje na jednu ravan u kojoj egzistiraju, kao „razluke“ – nesvodive „razlike“. Metafizika „prisustva“ zamenjuje se metafizikom „odsustva“. To je pokušaj tumačenja realnosti bez metanaracije, metainstance, realnosti kao satkane od čistih relacija.

Čitava postmoderna može biti shvaćena u ključu Lakanovskog frojdzima, u prikrivanju tragova, a kao resetovanje, anamneza i sećanje – kao ostavljanje tragova. Ono što je nekad bilo ustanovljeno hijerarhijom dvojstva, „borbom suprotnosti“ danas je u znaku „razluke“ odnosno razlike kao gradivnog elementa stvarnosti, igre struktura, nasuprot hegelijanskom tipu sinteze. Suština je u stvaranju pretpostavki za što bolje uklapanje svih delova u celinu a cilj je stvaranje uslova za viši stepen unutrašnjeg sklada u zajednici u kojoj živimo. Igra, arbitrarnost, proizvoljnost, amorfnošć.

Dinamika „ispisivanja“ kulturnih promena uslovljena je religijskim nasleđem, istorijskom tradicijom i institucionalnim strukturama u društvu. Taj široki spektar kulturnih, ekonomskih, socijalnih i političkih pokazatelja u vezi sa jednom od „razluka“ koja je isplivala u vrtlogu postmodernog metafizičkog resetovanja – položajem i ulogom žena – razlikuju se u okvirima agrarnih, industrijskih i post-industrijskih društava. Kroz tranziciju vrednosti od tradicionalnih ka sekularno-racionalnim, uočava se razaranje odnosno dekonstrukcija, post-strukturisanje tradicionalnog modela porodice, a prelaz od Preživljavanja prema Samoostvarenju u sprezi je sa podizanjem nivoa svesti o jednakosti polova.

Politički aspekt – post-tranzicioni diskurs

Kada je reć o zemljama Zapadnog Balkana, etnicitet je shvacen kao „društveni proizvod globalnog doba“ i biva u isti mah konstruisan i instrumentalizovan od strane (političkih) elita radi preuzimanja vlasti i održavanja kontinuiranog „statusa quo“ u pogledu etnokulturnih razlika između takmičarski nastrojenih etnosa.

U dobu globalizma, etnicitet je sagledan kroz konfliktnu i takmičarsku politiku kulturnih razlika. Re-strukturisanje, odnosno dekonstrukcija univerzalnih narativa, dekonstruisanje autoriteta i relevantnosti države, svodenje politike na konflikt između kulturno definisanih ključnih vrednosti moderne: univerzalističkog karaktera evropske modernosti i etnocentrizma – sve je to jedan širi kontekst u okvirima kojeg se dešava proces razaranja tradicionalnih rodni uloga.

Analizom kulturoloških narativa, koji su najprisutniji u periodu takozvane tranzicije, u velikoj meri određenim skorim i turbolentnim, i nekako uvek aktuelnim, istorijskim zbivanjima i političkim previranjima u poslednjih nekoliko decenija širom Zapadnog Balkana, pokazuje se etnicitet posmatran kao mikronarativ, u svetlu etnokulture koja nastaje nakon što koncepti države i nacije izgube političku moć – pojam nacije svodi se na ekskluzivnu kulturološku osnovu. Etnokulturne celine su hermeneutičkog karaktera, jer po tvrđenju Kliforda Gerca, posebno se ističe neprevodivost kulturnih veza iz konteksta u kontekst. Jezgro etniciteta je koncept kulturne razlike, koje generiše politička elita i zbog toga one dobijaju karakter ideologije. Pitanje rodne ravnopravnosti, koje se u većini slučajeva kosi sa tradicionalnim vrednostima lokalnih etničkih i religijskih zajednica, je samo jedan od aspekata koji je neminovno postao jedan u nizu činilaca konstituisanja „nove društvene stvarnosti“.

Tako se Deridina „razluka“ očituje kroz post-tranzicioni metanarativ *emancipacije* – premda on nije ekskluzivno vezan za područje Zapadnog Balkana ali ga je ovde možda važno naglasiti, jer stvara specifičan ideološki odjek. Pitanje emancipacije je Ideja, kojom se pokreće priča o razaranju tradicionalnih rodni uloga, ali sama Ideja nema u sebi legitimitet, kao što se to ponekad čini a i predstavlja nedorečenim i nepotpunim tumačenjima filozofije dekonstrukcije i post-strukturalizma, koji katkad liče i upravo na ono što, po sopstvenim rečima kritikuju – tiraniju apsoluta, i Teror.

Umetnost

Avangardne poetike dakle odbacuju neoidealističke struje i predstavljaju se kao modeli razaranja hijerarhijske strukture individue i društva kroz umetnički izraz. Pokreti, kao što su land art, body art, ulično pozorište itd, negiraju područja koja su tradicionalno bila namenjena estetskom iskustvu (koncertna dvorana, pozorište, galerija, muzej, knjiga). Pokret je naracija na delu, sposobnost dela da uzdrma sopstvena pravila. To se ogleda kroz poeti-

ku citata (citatnost kao jedna od osnovnih odlika postmoderne) – ismevanje tradicionalnih književnih rodova, upotreba fotografije – i to ne vise kao sredstva za realizaciju formalnih efekata nego baš kao duplikata. Reproductivnost postaje jedno od glavnih obeležja takvih dela, jer ona ne samo da nemaju original nego postoji i tendencija da se ukine granica između stvaraoca i uživaoca upotrebom mašina.

Rod je, poput nacije, postao jedna od kategorija društvenog konstrukta kojom se operiše u dekonstruktivnom ključu „razluke“ i njihova simbioza stvara moćne društveno poželjne stereotipe koji ugrožavaju druge činioce identiteta. Jedno od viđenja, kako navodi Samanta Rej, je da je „nacionalizam diskurs koji je uvek obeležen rodom, tako što rod ulazi u interakciju sa drugim konstituentima identiteta.“

Dekonstrukcija rodnih stereotipa javlja se i u umetnosti, preoblikovanjem starih i stvaranjem alternativnih feminističkih medija i novih izražajnih formi, kao što je video art i različiti performansi. Etabliranje nove uloge takozvanog „drugog pola“, ogleda se kroz proces razaranja, odnosno prevrednovanja u okvirima dominantne patrijarhalne kulture koja je u nekim aspektima obeležila žene kao inferiorne nosioce stereotipa, u okviru logocentričnog poimanja stvarnosti kao ustrojstva sa nerazorivim centrom. To pitanje razmatra se takođe i u okvirima queer teorije, rodnih i feminističkih studija. Kolektivna podsvest i društvena strategija u odnosu na ženu podjednako doprinose reviziji mitova i stvaranje novih mitskih prostora. Stereotipi nadzirućeg diskursa se kreiraju i održavaju najviše putem masovnih medija (štampa, televizija, internet). Stoga umetnost ima za cilj suočavanje i ono se ispoljava kroz radikalnu polemiku sa tabu temama i licemerjem koje se ispoljava u društvenom i kulturnom kontekstu. Takođe, kroz nove umetničke forme, daje i viđenje sopstvenog pola u kojem žena u ulozi žrtve održava postojeći sistem, rađajući i sama stereotipe.

Prisutna je i dekonstrukcija tipičnih mitova potrošackog društva koji uokviruju različite subjektivnosti muškarca i žene kao što su stereotip malograđanske porodice, lajtmotiv kulta porodice kao osnove za kreiranje „američkog sna“, uklapanje pojedinca u identitet kolektiva.

Da li je moguće ostvariti slobodu unutar nametnutih društvenih uloga (stereotipa) tako što ih individua dekonstruiše tj. prevrednuje svojom svešću o mehanizmima njegovog delovanja, spoznajom strukture „razluka“ koju stvara označitelj, ili je možda moguće i kroz umetničku praksu menjati život, ostaje pitanje na koje je odgovor nužno pronaći, pa makar i u sveprisutnoj atmosferi dominacije komercijalne kulture i medija kao najmoćnijih čuvara i

proizvođača stereotipa – bilo onih nastalih na račun kritikovanja ili afirmacije tradicionalnih vrednosti.

Na primeru performansa jedne aktivistkinje, može se sagledati proces nagomilavanja mogućih identifikacija u kojima ona zadržava ime, i nabraja bezbroj različitih nacionalnih identiteta a time naravno želi da pokaže kako se razara sam kontekst i pojam nacionalnog identiteta.² Milica Tomić analizira i sopstveno „razaranje predstavljanja“, tj. pogrešno predstavljanje sopstvenog intimnog identiteta stavljanjem znakova jednakosti između: Ja – Milica – Srпкиnja – pravoslavna hrišćanka. Dekonstruisati tj. prevrednovati mehanizam nadzirućeg diskursa znači obeležiti stereotipe, odnosno prepoznati elemente strukture razlika koje uspostavlja „označitelj“ i prenosi kroz simboličko.

Socijalna i kulturna konstrukcija pola/roda

Simbolizacija podređenog statusa žene izražena je kroz određena retorička pravila, ritualizovanih izraza hijerarhije rodova, kao na primer: pravilo da žena ne sme zvati muža imenom već govori o njemu u trećem licu, dok će muž reći „s oprostjenjem moja žena“, da na javnim mestima muž i žena ne komuniciraju, da za stolom žene sede na začelju ili čak u potpuno drugoj prostoriji, da jedu posle muškaraca, ljube starijima ruku, svekru peru noge itd. Bez obzira na to što primeri matrijarhatske kulture u kojoj su žene „glava kuće“ i odlučuju o najvažnijim pitanjima, raspoložu finansijama, nose teret poslova i brinu za sve članove porodice, nisu usamljeni primeri, na strukturnom nivou naša kultura je obeležena pretežno maskulinim kodovima i patrijarhatskim odnosima. Ta činjenica sama po sebi ne sadrži vrednosni kriterijum dobrog ili lošeg – međutim, u svetlu aktuelnih svetskih filozofskih strujanja i post-strukturalističkih previranja, potrebno je pozabaviti se problematikom koju je ona iznedrila spram uloge žene u društvu.

Diskurs devičanstva, odnosno kontrolisana moć ženske seksualnosti, nudi dva izbora: monaški život ili život u braku podređen rađanju potomstva. Devičanstvo je moralna norma koja čuva „porodični“ odnosno muški obraz a ne „obraz žene“. Rađanje isključivo ženske dece ili neplodnost ženu diskvalifikuju, jer ne samo da ne ispunjava ideološki najvažniju funkciju, nego

2 Vera Kopicl. Dekonstrukcija rodnih stereotipa u video artu. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, 2005. str.20.

i propušta jedini način da ostvari „krvnu vezu sa muževljevom grupom“ – i tome u prilog idu brojne poslovice i umotvorine poput „prodi se kučke koja ne ošteti i žene koja ne rodi“. Nasuprot tome, imamo i ovakav model odnosa prema ženi kao supruzi: „Žena je žena, ali majka je majka“, „Srećnome žene umiru a nesrećnome kobile crkavaju“.

Diskurs „opasne“ seksualnosti predstavljaju ambivalentan odnos i simbolička moć. Ambivalencija se ogleda u svojstvu prema objektima koji su sveti, nečisti i tabuisani. Socijalna ambivalencija se ogleda u tome da je žena seksualni objekat, a majka aseksualni objekat. Takođe i u sledećim parovima suprotnosti:

1. kroz podređeni/povlašćeni položaj.
2. Nema moć/ima neformalnu moć.

Religijska ambivalencija očituje se u suprotnostima: nečista/čista, opasna/u opasnosti; simbolično, žena je u opasnosti zato što je otelovljenje životnog principa, a istovremeno je opasna kao otelovljenje principa smrti, moćna/nemoćna, grešna/bezgrešna.

„Što više moći žene prisvoje u realnim situacijama života, to će idealna kultura jače insistirati na njihovoj podređenosti, nesposobnosti i nepodobnosti da odlučuju. One će, stoga, prihvatiti zamišljeni red i nastojeće da ga vanjskim ponašanjem što manje povrijede. Ali, na mnogo skrivenih načina one će i dalje držati u rukama konce vrlo značajnih akcija i aktivnosti“³

Kulturna i socijalna konceptualizacija „ženskih granica“ događa se i kroz simboličke konstrukcije isticanja krvi. Ustanovljena je društvena i kulturna konstruisanost prirodnih granica kao što su: menstruacija (posebno prva), defloracija, trudnoća, porođaj, menopauza. Svaki od ovih događaja konceptualizovan je na osnovu religijskih verovanja ili prakse i usmeren ka društveno konstruisanim potrebama i ciljevima kao što su udaja, plodnost i materinstvo (kako navodi Meri Daglas u svojoj studiji „Čisto i opasno“). Shvatanje prljavštine zapravo je shvatanje reda odnosno nereda. „Nečiste“ stvari nisu nečiste same po sebi, već zato što nisu *na svom mestu*. Sve ono što se nalazi na marginama poseduje osobenost da nije „ni tu ni tamo“, što ga dovodi u kategoriju opasnog, a time postaje i predmet tabua. Žena je na osnovu specifičnog obeležja (menstruacije) simbol smrti; „pranje“ asocira na „očišćenje od smrti“. Magijska infekcija je zaraznost smrti. Otud veza žene sa htonskim „donjim“ svetom. Prestanak menstruacije je biološki označitelj da

3 Rihtman - Augustin D. "Struktura tradicijskog mišljenja", Zagreb, Školska knjiga, 1984, 172.

se u ženi razvija život – tada žena od „opasne“ postaje žena „u opasnosti“, i biva zaštićena, opet, posebnim tabuima.

Filozofski aspekt

Praksi pravog postmoderniteta odnosno post-strukturalističkog pluraliteta, prete najmanje dve opasnosti: proizvoljnost i površnost. Površnost se ogleda u svetlu nepotpunog, površnog subjektiviteta, koji pluralitet zahteva samo u modusu sopstvene udobnosti. To je ono „ja mislim“ koje prethodi svemu što je rečeno, koje stvara privid lišenosti obaveze za temeljnijom argumentacijom i tu pozivanje na „razluke“ može lako postati oslonac samovolje, umesto plodnog pluraliteta koji se pojavljuje tek na ravni raskola koncepcija. Time su subjekti sačuvani da argumentujući idu sve do te dimenzije raskola, umesto da se upuštaju u small talk smatrajući već i samo početak, postavku argumentacije, za unapred legitimizovanu pretpostavku.

Drugi način korišćenja pluralnosti tako da se ona uništi i ne ostvari svoj istinski domet, sastoji se u proizvoljnosti, koja proishodi iz koncepta „anything goes“ ili primećivanje razlika ali nesposobnost da se one definišu, uoče i na kraju krajeva, prihvate na jednom širem metafizičkom planu.

Kada Niče kaže, mada već pomračenog uma „u meni su sva imena istorije“, jasno je da on smatra da se iz modernizma ne može izaći putem kritičkog prevazilaženja koje bi predstavljalo samo korak unutar tog istog modernizma. Neophodno je tražiti drugi put, i to je trenutak rođenja postmodernizma u filozofiji, to je činjenica kao i smrt Boga, prevrednovanje svih vrednosti u ključu destrukcije, tj. dekonstrukcije. U „Ljudskom, odviše ljudskom“ gubi se „privid“ „kritičke“ analize, ne radi se više o demaskiranju i obračunu sa greškama, već o gledanju na njih kao na izvor našeg bogatstva koje svetu daje zanimljivost i boju – bitak. To je Hajdegerova misao o tome da je zadatak misli destrukcija odnosno dekonstrukcija.

Misao koja više nije usmerena na poreklo i osnovu, na hijerarhijske postavke logocentrične metafizike, nego na blizinu – to je Deridina misao i njegova „razlika i rasutost“. On misli razliku kao osnovno događanje, to je kretanje „razlike“ i „rasutosti“. Oni su prvobitni, i mnoštvo ne znači pometnju već je eliksir same jezičnosti.

Kako čovek i bitak danas dospevaju do svoje suštine, pošto su izgubili determinante koje im je pružala dosadašnja metafizika, a to su kvalifikacije subjekta i objekta u okviru kojih se konsolidovao pojam realnosti?

Pravi partner u dijalogu je komparativista, odnosno „čovjek treće kulture“ kako kažu antropolozi, koji je duboko svestan prednosti i ograničenja svoje vlastite kulture, tradicije, kao i one „druge“ kulture u kojoj boravi ili je proučava. „Da bismo doista razumeli svoje bližnje – a nužno ih je razumeti ukoliko treba s njima da živimo – moramo shvatiti i našu i njihovu sliku stvari kakve bi trebalo da budu. Nećemo ih razumeti, i živjećemo s njima po cenu velikih lomova, ako, ne kritikujući vlastitu perspektivu, prihvatimo kao polazno stanovište da njihova perspektiva mora u svim pojedinostima da se podudara sa našom...“ Rosko Paund, dekan Pravnog fakulteta na Harvardu, posle Drugog svetskog rata.

Koji, dakle, zaključak možemo izvući iz svega navedenog? Narod uopšte, a u kontekstu našeg izlaganja narodi Zapadnog Balkana, dakle, narod biva lišen narativne legitimnosti smeštene iznad toka vremena (istorije) i prisiljen je da kao svoju jedinu legitimnost prihvati Ideju o slobodi. Zbog ideala Apsolutne Slobode (a to je u osnovi hegelijanska postavka) koji je prazan i dovodi do terora, svaka se stvarnost može osumnjičiti kao prepreka slobodi. Jedini izvor zakona je čista volja koja nije nikada ovo ili ono, koja nikada nije određena, nego je samo „moć da se bude sve“. To je dijalektika potreba i sredstava, ravnodušnost prema izvorištu (Centru), postulat o bezgraničnoj sposobnosti „novog“ ozakonjenja viškom moći. Teror je u sumnji da niko nije dovoljno emancipovan, i taj teror osećaju najviše oni koji su istinski na strani emancipirajuće avangarde, koja misli ovu situaciju uništenja i dekonstrukcije. Kulturne raznolikosti nisu roba, iako se suštinski najviše zbog toga ohrabruju. Na jednom čvorištu kultura, i različitih religijskih tradicija, kao što je to čvorište Balkana, morali bismo zaista dosta voditi računa da se teror, u bilo kom vidu, ne ponovi opet i da se ono što je vredno, sačuva, čak i nakon prevrednovanja. Jer, „razlukom“ se ne ukida suština, ona samo postaje čist odnos, koji opstaje u promeni, umesto hijerarhije. „...Čovečanstvo svedeno na Ono, neko tako zamišljeno, postulirano i propagirano čovečanstvo, nema ničeg zajedničkog sa telesnim čovečanstvom kojem jedno ljudsko biće zaista govori Ti“.⁴

4 Martin Buber. *Ja i ti*. Beograd: Rad, 2000.

Emina MLADENović
*Culture narratives and their influence on the role of women
in the societies of Western Balkans*

Abstract:

In this paper we are discussing a subject of how a change within understanding a role of a woman in the societies of Western Balkans, is mediated by contemporary metaphysical discourse of post-structuralism, systematically shown through particular legacies, namely, religious practices, historical traditions and development of new artistic concepts. The recent historical events have created a demand for new perspective, where the Idea of emancipation is supposed to be applied in such a manner, that the sensitive ballance of multicultural society is not compromised or disbalanced, but enriched.

Key words: deconstruction, post-structuralism, narrative, culture, gender.

Emina Mladenović
Uticaj kulturoloških narativa na položaj žena
u društvima Zapadnog Balkana

Siže:

U ovom radu bavimo se pitanjem na koji je način promena u shvatanju rodne uloge žena u društvenim zajednicama Zapadnog Balkana, posredovana aktuelnim metafizičkim diskursom post-strukturalizma. Ovo razmisljanje predstavlja pokušaj da se sistematski izloži njegov uticaj na pojedina nasleđa, konkretno, religijsko, istorijsko i umetničko. Skorašnja istorijska zbivanja stvorila su potrebu za novom perspektivom u kojoj Ideja emancipacije treba da bude primenjena na jedan nov način, na koji osetljivi balans jednog multietničkog i multikulturnog društva neće biti ugrožen, već obogaćen i prihvaćen.

Ključne reči: dekonstrukcija, post-strukturalizam, narativ, kultura, rod.

Literatura

- Vatimo, Đani. *Kraj moderne*. Novi Sad: Svetovi, 1991.
- Derrida, Jacques. *Margins of philosophy*. Chicago: The Harvester Press, 1982.
- Derrida, Jacques. *The Politics of Friendship*. London: Verso, 1994.
- Buber, Martin. *Ja i ti*. Beograd: Rad, 2000.
- Daglas, Meri. *Čisto i opasno*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Gerc, Kliford. *Tumačenje kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- Velš, Volfgang. *Naša postmoderna moderna*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2000.
- Liotar, Žan Fransoa. *Šta je postmoderna*. Beograd: Kiz Art Press, 1995.
- Vukomanović, Milan. *Sveto i mnoštvo – izazovi religijskog pluralizma*. Beograd: Čigoja, 2001.
- Sarajlić, Eldar. *Kultura kulture: etnicitet, postmodernost i politika*. Mostar, Udruga gradjana Dijalog, 2010.
- Radulović, B. Lidija. *Pol/rod i religija – Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Filozofski fakultet, 2012.
- Kopicl, Vera. *Dekonstrukcija rodnih stereotipa u video artu*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, 2005.
- Inglehart, Ronald and Pippa Norris. *Rising tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Biografija autorke:

Emina Mladenović je završila Petu beogradsku gimnaziju i srednju muzičku školu „Mokranjac“. Provela je 4 godine u Finskoj na usavršavanju finskog jezika i upoznavanju nordijske kulture. Apsolvent je na Filološkom fakultetu, Univerziteta u Beogradu, na odseku za Orijentalistiku, Arapski jezik i književnost. Uža oblast interesovanja je estetika i filozofija 20. veka, iz koje planira master rad na Odseku za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Trenutno živi i radi u Beogradu.

Антиматерински приступ државног апарата

А уторка се у овом апстрактну бави начином на који државни апарат, кроз своју законодавну, судску и извршну власт, подрива сопствени наталитет и угрожава лично право мајке и деце, родитељства и здравља породице, што опет надаље утиче на општу здравствену слику и здравствени фонд државе. Кроз игнорисање бројних злоупотреба приликом запошљавања, у које најредовније спада испитивање жене о брачном стању као и плановима за заснивање породице, условљавање посла суздржавањем од истих, као и мобинг мајки и трудница на радном месту, сама држава директно подилази анти-родитељским ставовима. Обимном папирологијом, неефикасним судским системом и неизвршењем судских пресуда, државни апарат директно пориче оно за шта се само на речима и у медијима залаже: подизање стопе наталитета, бриге о детету, заштита трудница ... Посебно су угрожене самохране мајке, и то са више страна. Поред тога што се право на алиментацију тескобно остварује а скоро уопште не извршава, трошкове остваривања права носе саме мајке, самим тим деца јер су мајке стараоци, те су обавезне пред законом да уложе огромна средства за остваривање загарантованих права детета. Све ово неповољно утиче на сам емотивни, психолошки и духовни развој детета, па проблеми који настају из неефикасне и неподобне регулативе стварају код деце неповерење према могућности заснивања и функционисања здравог брака и породице. Социјални радници представљају својеврсну проблематику, јер ретко обављају свој посао савесно, а манипулацијом под принудом мита и изговором да су им законом руке везане присиљавају мајке да се по основу закона морају обраћати њима. Мајкама које не могу да при-

* jefimija972@gmail.com

уште бригу о деци, она се одузимају и додељују хранитељској породици, која заузврат добија средства која су ускраћена мајци. Такође, законске регулативе су такве да спречавају трудне жене да започну процес бракоразводне парнице и да остварују своја и дечија права још пре порођаја због евентуалног проблема утврђивања очинства. Све то заједно, узрокује, подстиче и утиче на било какав позитиван помак.

Проблем наталитета, поготово у Србији, је увек осетан и јако важан у друштву. Медијски пасивно-агресивни притисак на становништво да се повећа наталитет кроз ТВ кампање, прилоге који приказују инкубаторе, самопромоције познатих личности кроз хуманитарне донације здравственој заштити, породилиштима и вртићима, анкете о негативном наталитету, сугеришући билборди патриотске природе, политичку злоупотребу децентрализованих ресурса која се улажу само у локал, свеукупно приказује једну идеалну слику која не постоји, не постиже се, не ради се на њој, не даје резултат а практично је све уперено против мајке и детета. Наводна подршка спровођењу позитивног наталитета постоји регулисана у закону, судству, запослењу али пракса показује сасвим другачију реалност.

Закон који се односи на мајку и дете је такав и толико усложен да се стиче утисак да мајка треба да се правно академски образује, упосли адвоката, а у евентуалној здравственој невољи има лекара као консултанта да би могла да се избори за корист себе и детета у свакој иоле проблематичној ситуацији. Позитивни аспекти закона се не спроводе, док се негативних стриктно придржавају, регулативе постоје али су застареле, људство које треба да их спроводи постоји али највећи проблем је корупција, непотизам, незаинтересованост и друго. За то време, константно се поставља питање финансија, где од рођења детета свака легално потребна потврда кошта, лек кошта, свака надокнада за здравство и мито лекара у озбиљној здравственој ситуацији кошта, евентуални легални проблем кошта кроз адвоката и папиролошко задовољење судства, обезбеђивање средстава за живот кошта. Самим тим, ствара се недостатак времена мајци да се бави корисним стварима за потомство (правилно морално, емотивно, духовно и телесно васпитање) а намеће жонглирање између закона, права и ствара се вештачки избор између остваривања пуне и делимичне користи мајке и детета.

Свеукупно, уско грло и најболнија тачка остваривања права која су законом регулисана су судство и социјални систем. Поменути неправилно регулисан закон, са отежавајућом околношћу корупције и не-

потизма уз неопходан огроман финансијски издатак, су први, највећи и обесхрабрујући камен спотицања. Недостаци државног сектора да наплати, спроведе и оствари права детета преко мајке, уз све поменуто, од скоро су регулисани и додатком приватног сектора у интересу запошљавања агенција за принудну наплату дугова по судском решењу, са одређеном надокнадом за обављену услугу. Практично, држава на тај начин исказује да је тренутни судски и социјални систем немоћан сам по себи, али је очигледно свемоћан уз доплату, што само умањује поверење, кредибилитет и вољу да се родитељ упусти у легални процес. Додатни проблем се састоји у томе да уколико дође и до развода брака, са свим непријатним околностима које повлачи уз често сутерисање адвоката да дете треба изложити судском процесу ради емотивне манипулације судије директним утицањем на судски процес, па једини начин како заштити дете од свега тога је уклонити га из једначине присутности али успут и не дозволити себи или другом родитељу да га злоупотреби.

Права мајке и детета су таква али финансије су главна препрека у самохраности, почев од пре рођења детета па све до његовог пунолетства, кроз социјалну, емотивну, психолошку и полну тешкоћу. Женско се спутава и обесхрабрује да се оствари кроз брак и породицу кроз негативан животни пример, док се мушко подстиче јер може да избегне сваку одговорност која је везана за институцију брака, породице и запослења. Васпитање у породици је тиме на сваки начин спутано и постоји све већа немогућност да се утиче на дете правилно у сваком аспекту његове личности због несразмерности делања наспрам теорије. Још је тужније што је социјална ситуација око самохране мајке таква да наилази много чешће на осуду него на подршку. То креће од недобронамерних и упозоравајућих савета да је требало мислити о заснивању брака, породице и зачећа деце са бољим партнером далеко раније, а не себе, децу и своја права остваривати касније кроз такве скоро безнадежне околности. Нажалост, процес остваривања права је највише практично отежан тиме што државне легалне регулативе не функционишу, од самих финансија које самохрана мајка мора да обезбеди за своју породицу и остваривање тих права. Треба имати у виду да беба или дете има далеко веће потребе за облачењем, обувањем и храном због раста и развоја. Више пута обећавано укидање пореза на додатну вредност (ПДВ) на дечју одећу, обућу и храну је додатни камен на крст ионако неповољној ситуацији. Због тога, несразмерно више се одваја за бебу или дете него за одраслог човека.

Како се права годинама или никако остварују, злоупотребе су велике и распрострањене и све више постају главна препрека финансија и добробити детета, почев од рођења, преко васпитања од малена све до пунолетства, а касније и запошљавања. Најочигледнији проблем при запошљавању жене, будуће мајке, је сам послодавац уколико нема слуха за слободан избор прављења породице и рађања потомства док је подржан од стране рупа у закону које одуговлаче, а кроз судство и практично ускраћују мајци да оствари своја права која произилазе из обавезе послодавца. У ову категорију спада и испитивање жене о брачном стању као и плановима за заснивање породице и условљавање добијања радног места суздржавањем од истих. Због тога, будућа мајка је опет стављена у нехуман положај да пре свега игнорише биолошки сат, бира и пристаје на непогодне услове при запошљавању, пристаје на мање од прописаног и очекиваног, преко неплаћања доприноса, мобинга колега јер се њене пословне обавезе расподељују на неколико људи док је на трудничком и породилском боловању, а по враћању на посао пристајањем на лошије радно место и све то због обезбеђивања неопходних финансија али и да се оствари другачије до као мајка.

После свега реченог, постаје очигледно да је држава главни промотер наталитета кроз права мајке и детета док је у исто време главни кривац за неспровођење плана и закона, где се тиме отварају широка врата за разна одлагања, злоупотребе и корупцију. Систем који не функционише је уперен против родитеља да не оствари своја и права детета. Родитељ, који жели да подигне дете, још пре рођења, па све до дететовог пунолетства спречен је да дете подигне здраво због дугогодишњег, обично неплодносног легалног и судског система који не помаже, већ одмаже. У светлу свега написаног, сама држава директно подилази анти-родитељским ставовима и директно пориче оно за шта се само на речима и у медијима залаже: подизање стопе наталитета, бриге о детету, заштита трудница итд.

Биографија ауторке

Александра Ненадовић је завршила средњу фризерску школу у Шапцу. Бави се рукотворинама и радом са децом кроз анимацију. Припада другој парохији цркве Сабора српских светитеља на Карабурми.

Утицај националне перцепције о жени на православно виђење исте

А уторка се у овом тексту бави начином на који становиште одређене нације или народности утиче на опхођење према женама у оквиру православних заједница, независно или чак насупрот верском учењу. Заједничко свим овим схватањима је то што се права мушкарца пренаглашавају а обавезе умањују или негирају, док је код жена обрнуто. Права и обавезе мушкарца не би требало да стоје насупрот жениним већ да се узајамно допуњују и надограђују. Због тога, позиви и службе су многи али и различити, па мушкарац не рађа а жена не служи Литургију. Сходно томе, жена не сме да се искључује из осталог живота Цркве и других служби. Практично, умеће се неравноправни патријархални систем у верски, тамо где уствари треба да је равноправан. Жене су спутаване од куће, преко образовања до радног места – у теолошком, теоријском и практичном смислу и деловању, што се надаље проширује и на остале делатности које живот нуди (политичко деловање, научни, хуманитарни рад, верска настава и едукација, више и високе административне позиције, итд). Личне иницијативе жена у оквиру ових категорија су у старту спутаване и омаловажаване, чешће прикривено, индиректно и пасивно-агресивно, да би саме одустале и обесхрабриле се од будућих покушаја, где постају алат спутавања и пример свима осталима са сличним идејама. Нажалост, неретко се као агресиван одговор спутавању појављују отпор и негативне тенденције међу самим женама, све до екстремних варијанти. Управо из разлога што се не сматрају лидерима, улога у сваком образовном систе-

* modestyblaisebg@gmail.com

му, почев од катехизације, драстично је умањена уз оправдање искривљеним тумачењем теолошког штива Светог Писма и Светог Предања Цркве. Најчешће се све наведено правда тиме што особа женског пола не може да свештенослужбује у црквеној и литургијској хијерархији, а неретко и наводном неспособношћу за философску и теолошку мисао. Иако делује да је овакво понашање према женама одлика искључиво верског система вредности и образовања, историја Цркве нам показује да то није случај, те да је садашње стање пре израз патријархално-националног науштрб верског схватања улоге жене. Од Богородице, преко Мироносица (којима ни Апостоли нису поверовали у први мах на реч о Васкрсењу Господњем јер су биле жене), Текле Првомученице и Равноапостолне Нине, просветитељке грузијске па све до велике књегине Јелисавете Романов и данашњих мајки, супруга, научница и вероучитељки, подједнако успешно као мушкарци жене граде и проповедају веру – Реч коју је Жена родила.

Национална традиција налаже фаворизовање мушкарца као телесно и умно способнијег, оног који ће напредовати и носити историју породичног имена, своје породице, будућих друштвених норми и промена, као и верског образовања и носиоца вере у кући и цркви (грађевини у којој се окупљају сви укућани од вере), самим тим и васпитавати у сличном духу одређеног система вредности све оне после њега. Мушкарац се припрема као носилац свих одговорности и одлука које се односе на најважније животно-егзистенцијалне моменте у породици, Цркви, држави и свим другим сличним институцијама. Самим тим, жена је стављена ван жиже догађаја и образовања, наметнута јој је споредна или епизодна улога у породици, браку, друштву и Цркви. Девочица се свесрдно васпитава у скученом духу, од облачења у одређеним бојама и одевним предметима (црвено и нијансе, сукње и слично) уз помоћ игара које опонашају будуће улоге и ситуације у којима јој је дозвољено деловање и служба (лутке, покућство, шминка и друго) до одређеног начина опхођења према супротном полу, у свакој друштвеној ситуацији да буде благоугодан чинилац. Касније током одрастања, у Цркви им се додељује улога, под притиском национално-патријархалног утицаја, чистачице, продавачице, баштованке или у најбољем случају попадије. Постоји и један негативни верски пијетизам према улози жене, због злоупотребе узора који је пре свега предочен кроз Пресвету Богородицу, па се жени неретко кроз национал-патријархални поредак намеће крст који не може реално ни изнети због осталих препрека које се успут појављују и постављају. Уз свеопшти недостатак било каквог

лидерског усмерења уз стварање пасивне личности која реагује на ситуације уместо да проактивно и превентивно делује, са константном напоменом да мушкарац зна најбоље и да се не супротставља мушком ауторитету било којег годишта или образовања, припрема се да буде идеална послушна девојка, жена, мајка и бака, али не и неко ко ће моћи другачије да се оствари, до кроз брак и децу. Нажалост, таква полна подела на улоге током даљег живота прави негативан притисак и фрустрацију због неспособности подједнако оба пола да се носе лако или икако са непредвиђеним ситуацијама а у непогодним условима немогућношћу да се остваре као личности па и употребе у животу све научено током детињства.

Права и обавезе жене су да буде пример, рађа и подиже здраво потомство, брине о домаћинству, покућству и супругу, толико. Насупрот мушкарцу, којем је задужење све остало – зачетник и васпитач свих чланова породице, брига о покућству и свему што није везано за дом; обезбеђивање средстава за живот и уз то, он треба да је и носилац друштвених односа и промена, носилац црквеног устројства, вероучитељ породице и друштва, мудра и богата глава којој се сви обраћају за савет или помоћ.

Историјски, жена је увек стављена у други план, чак и у савременом друштву иако се деца школују да јесу равноправна али то у пракси никад не живи због већински национално-патријархалног погледа на живот. Сва је срећа и мудрост, у очима Бога и Цркве жена има достојанствен и равноправан положај са мушкарцем па се тиме уједно стимулише грађење здравих односа између полова. Кроз приче и догађаје у Новом Завету, сам Христос даје Апостолима пример односом према жени, самим тим сваком следећем мушкарцу и жени, да се узајамно уважавају личности, поштују достојанства, пази на осећања, стимулишу таленти, као и несебично помажу у незавидним ситуацијама. Нажалост, животне околности никад нису идеалне, па се дешавају непријатни догађаји попут оскудице, ратова, елементарних непогода, породичних трагедија и слично. Кад мушкарци закажу или су некако спречени да реагују на дате околности, жена је та која се прва бави тим екстремним егзистенцијалним моментима, али као потпуно необучена и неприпремљена за дате околности лидерског подухвата мора да уложи јако велики труд, сву своју сналажљивост и таленте, неретко и свој живот и тело да би одржала породицу, децу, имање и себе функционалним, колико је то људски могуће. Чак и у тим околностима, жене су успевале да се изборе са свим изазовима, штавише буду узданица и пример другима око себе.

Приде, жена показује како нестандартним приступом и сасвим различитим начином решавања проблема долази до подједнако доброг, ако не и бољег резултата.

Равноправност жене и мушкарца не стоји у конкурентности полова већ у огледању у различитостима, надопуњујућим и надограђујућим елементима сваке личности. Ово је најочигледније у примеру односа полова у Цркви: жена не служи у олтару али рађа (причешћивање љубављу Бога и причешћивање љубављу ближњег као испуњење обе нераздељиве заповести). Дакле, не би требало гледати површно на жену као на лепши и слабији пол већ је потребно гледати је кроз врлине – као јачи пол тамо где су јој предности, и искористити их на здрав и општекористан начин. Такође, не треба занемарити позитивну оствареност жене кроз брак, рађање и породицу, али искључиво у здравом окружењу и подршку мушког пола, друштва и Цркве, где ће се и жена осећати пријатно, поштовано и прихваћено као равноправна и која доприноси. Сем тог аспекта, постоји и слобода жене да једноставно не изабере улогу мајке и супруге, али се може остварити и на себи својствен начин. Због свега реченог, жена је уствари подједнако везивно ткиво свих аспеката живота колико и мушкарац, али је реалност сасвим другачија.

Најочигледнијим спутавањем у породици и браку, неретко се стимулишу мушки потомци на уштрб женских, а лако се проналази оправдање у вери и парадигми традиције као једине исправне и функционалне, не негирајући и остале обрасце. Нажалост, такво понашање потиче од неупућеног и искривљеног тумачења верских текстова, нарочито ако се преноси са колена на колена, а кроз патријархални систем добија историјске размере епидемије. Пошто не постоји утемељење за сва та искривљена тумачења верских текстова, управо су јако образовање (са акцентом на равноправности а не на конкуренцији) и вера главни чиниоци решења и одлична полуга против традиционалног национално-патријархалног погледа на пол и његове улоге.

У таквом шовинистичком, негативно настројеном окружењу према женском полу, свака лична иницијатива од стране жене наилази на неверицу, одбијање и спутавање на сваком кораку и свим расположивим средствима, од емотивних преко психолошких до егзистенцијалних угрожавања. Међу женском популацијом то узрокује акутне или хроничне фрустрације због немогућности остварења личности а крајњи осећај угрожености код жене рађа агресиван одговор, па наилазимо и на феминизам (који јесте покрет за остваривање права жене, али је

суштински понижавајући, јер покушава и то захтева на основу пола а не на основу базичних људских права и квалитета), као и сличне странпутице несавршеног решавања конфликта. Идеално решење подразумева свеукупно стварање стимулативних околности и здраве околине које ће то све изнети не само кроз женско окружење већ и кроз подршку мушкараца. Деловање на породичном, верском и националном плану је неопходно како би сваки аспект живота био обухваћен. У супротном, потребна је неприродна, вештачки створена ситуација, или конфликт који се јавља због свега претходно реченог, да би се улоге нивелисале.

Зашто се то не дешава, поред свих напора који су уложени у образовање, систем вредности и медије? Устаљени образац припајања већине у претходно познато, традиционално национал-патријархално решавање и поделу улога, уствари је одраз емпатичне, когнитивне и духовне лењости и заосталости за пропагираним здравим и продуховљеним вредностима; ако не и деградације система освешћених позитивних вредности друштва, док на крају и сам недостатак жеље за деловањем у позитивном смеру не постане алат спречавања остварења жене као бића. Сем тога, повреда верских заповести и догми не олакшава целокупну ситуацију и однос између полова.

Биографија ауторке

Данијела Олуић је завршила правно-биротехничку школу у Београду. Бави се припремом за штампу, фотографијом и добротворним радом. Део је уредничког тима два највећа православна портала светосавље.орг и поуке.орг. Припада првој парохији цркве Сабора српских светитеља на Карабурми, Београд.

Ženskost u kontekstu religioznosti: Zapućenost prema jednakosti u poniznosti prema Stvoritelju

Sažetak:

Ovaj tekst će se baviti ulogom i izazovima vjernice u savremeno doba. S jedne strane, vjernik ili vjernica po samoj prirodi vjerovanja, priznaju Boga, kao autoritet i podčinjavaju svoju volju Božanskoj. Mnoge uloge koje tradicionalno pripadaju ženi (milost, nježnost, davanje života) zapravo su Božanski atributi i preporučeno je vjericima svih religija da ih baštine. S druge strane, velika nasilja kroz patrijarhalna tumačenja svetih knjiga, dovela su savremenu ženu u poziciju da mora dokazivati i braniti prava koja su joj prirodno, po Božijoj volji i zakonu, data. Ova borba zahtijeva od nje da koristi različita sredstva, a prije svega edukaciju i javni angažman. Tako ona mora poprimati tradicionalno muške atribute kao što su energičnost, vođstvo, javno zastupanje svojih ideja i stavova, samostalnost u ekonomskom, psihološkom i svakom drugom smislu.

Postmoderna, ali i postsekularizam, koji je značajan fenomen današnjeg doba, donose novu duhovnost koja je individualna, ali nosi snažnu energiju pojedinca koji, kao u vrijeme Stare Grčke, mijenja svijet. Danas su heroine žene koje uspijevaju živjeti vjeru u sebi, a ne dopustiti strukturalnom

* amrap70@gmail.com

nasilju da ih savlada, one koje ne dopuštaju da postanu žrtve ljudi i dobrovoljno se žrtvuju za pravednog i dobrog Boga ljubavi koga u srcu nose.

1. Duhovnost

1.1. Svijet duha

Na južnom zidu Hadži Sinanove tekije u Sarajevu, svojom formom i stilom pisma ističe se kompozicija u formi kružnice (rozeta) prečnika 45 cm pisana kufi pismom. Tekst pisan uz unutarnji rub kružnice glasi „Nema božanstva osim Jednoga, a Muhammed je Njegov poslanik“ (dvanaest puta), a središte rozete je poseban geometrijski ornament koji se u kaligrafiji naziva „Sulejmanov muhur (pečat)“.

U usmenim predanjima se prenosi da ova slika može predstavljati i duhovnu uvezanost svijeta. Na jednoj tački unutar kruga je čuveni leptir u džungli u Pekingu, koji svojim lepetom krila može utjecati na uragan na Floridi, bilo koju zamišljenu tačku unutar kruga. Dakle, ako se na jednoj tački, krug potrese, čitava mreža zadrhti. Ako neko uradi trun dobra, čitava rozeta ili univerzum se pokrene prema dobru i suprotno...ko ubije jednog čovjeka, kao da je ubio čitav svijet. Taj čin odvuče ovaj savršeni krug – svijet prema dolje, u neslućene dubine zla. Ova uvezanost svijeta, pogotovo u duhovnom smislu još uvijek je velika enigma, ma koliko je intuitivno osjećali.

Uopće, definicija „duhovnosti“, kao i priroda riječi same, izmiče, klizi i čini se nemoguće riječima je dohvatiti. Različiti rječnici daju različite definicije i svaka tangентno dodiruje ovaj pojam, jer on ne dozvoljava da se iscrpi u izgovorenom. Jedna definicija¹ duhovnosti kaže da je to: „The vital principle or animating force within living beings“ (vitalni princip ili animirajuća snaga unutar ljudskog buća, prim.aut.). Istražujući korijen bosanskog (srpskog, hrvatskog) jezika, riječ duh zapravo potiče od riječi dah. To je ta ključna „svar“ koja mrtvome daje život. Umjetničko djelo na nas ostavlja traga ukoliko korespondira sa našim duhom; zalazak sunca dodiruje naš duh i čini nam ugodu, a ne naš stomak ili um.

Mora postojati neki oblik ili forma, u koji možemo „usuti“ duh. Eto lakog objašnjenja kako vjere mogu biti korištene za zlo; dovoljno je da u posudu zvanu „religija“ usuti malo duha (daha) dobrote i velikodušnosti i eto onog što okolina prepoznaje kao „pravu vjeru“. Usuti u tu istu posudu malo ega, superiornog veličanja sebe sama, zavisti ili čak mržnje – i rezultat su terorizam, nasilje, šovinizam, vjerska isključivost. I tako je gotovo sa svim „tvorbama“ duha čovjekovog, sa naukom, umjetnošću, kulturom. Boja (duh, dah) kojom se oboji pojava, poslaće ključnu poruku svijetu. Otud i ona posebna riječ „nadahnut“, koja se također veže za duh². Tek kada ima duha u nečijem kazivanju i djelovanju, kažemo da je „nadahnut“.

Duh je, kod kršćana, „podigao Isusa iz mrtvih i nastanjuje vjernike, bodri, djeluje u srcima, produbljuje se u učenicima, oživljava, ujedinjuje, ispunja Crkvu, stvara bratsku zajednicu“³.

- 1 The American Heritage Dictionary, Third Edition, Boston-New York, Houghton Mifflin Company, 1992, str.1737.
- 2 Klaić, Bratoljub: Rječnik stranih riječi, Zageb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2004, str.1257
- 3 Turčinović, Josip (priređivač): Dokumenti, II Vatikanski koncil, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1980., str.802

„Osnovno polazište duhovnog života (vjernika) jest iskustvo Božije ljubavi, tj da nas Bog voli.“⁴

U islamskom konceptu poimanja duhovnosti, ruh (najčešće prevedeno kao duh) je i Božanska objava i milost. Ruh je ona vatra/svjetlost koja u čovjekovom tijelu gori i njome se Život održava. Bog kaže da je udahnuo od svoga Ruha/duha čovjeku (Sura Sad, 72). To je nešto o čemu nam je, kako Kur'an kaže, dato malo znanja (Sura Al-isra, 85). Čovjek je duhovno biće sa iskustvom materijalnog svijeta (a ne obrnuto).

Sachiko Muratta u svom eseju o „ženi svjetla“ koji je jedna od ključnih inspiracija za razmatranja u ovom tekstu kaže: „All human beings, both women and men have the same goal in life. It is to know the supreme Light and to become illuminated by it.“⁵ (Sva ljudska bića, i žene i muškarci imaju isti cilj u životu. To je da upoznaju Vrhovnu Svjetlost i da budu obasjani njome.) prev.aut.

Ovdje se govori o baš toj, svjetlosti duha. „Zato Pravoslavlje sa svojim posmatračkim karakterom, učenjem o unutarnjoj molitvi i tihovanju... čuva tavorsku svjetlost, otkriva put za sticanje te svjetlosti.“⁶, kaže jedan pravoslavni autor. Cilj svih traganja čovjekovih je upravo potraga za tom Svjetlošću, za duhom koji donosi život, budi srca, upravlja duše prema Vječnosti svog Gospodara. I ovaj citat predstavlja uvod u slijedeću temu: kako očistiti svoj duh, kako biti osvjetljen Vrhunskom Svjetlošću, kako „svjetliti“ na ovom, sljedećem i svim drugim svjetovima koji nam slijede?

1.2. Tražiteljice smisla

U navedenom citatu o Pravoslavlju, pominje se čudesna riječ „tihovanje“⁷. „...pravoslavlje je u svojim starijim i novijim spisima i u praksi sačuvalo koncept TIHOVANJA, zasnovan na Hristovom iskazu „Carstvo je Nebesko unutra, u vama“. Tihovanje je, kao i meditacija, okretanje pažnje unutrašnjem svetu, da bi se doseglo Carstvo Nebesko – odnosno, stanje blažene i čiste svesti i postojanja koje je skriveno duboko u nama... Ko ovo

-
- 4 Szentmartoni, Mihaly: Psihologija duhovnog života, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 2003, str.27
 - 5 Muratta, Sachiko: “Women of Light in Sufism”, Reprinted from Sacred Web - A Journal of Tradition and Modernity, Vol. 12, Vancouver, 2003.
 - 6 Rafail, Arhimandrit (Karelin): Više služenje čovječanstvu, TAJNA SPASENJA, <http://slavoslovije.wordpress.com/2008/10/25/vise-sluzenje-covjecanstvu/>
 - 7 Ortodokсни duhovni post, bez fizičkog posta, odricanje od loših riječi i dijela (prim.aut.

stanje jednom okusi, on može na njega da se podseća, za njim da žudi, njemu da teži – ali ono se ne može ni dovesti ni zadržati – ono dolazi samostalno.“⁸

Ova sjajna opservacija o tome kako se stanje „duha“ ne može niti dovesti niti zadržati i da njemu možemo samo težiti i željeti ga, praktično je pojašnjenje Kur’anske poruke „da nam je o tome dato malo znanja.“ Mi to dakle ne možemo izmjeriti, ne možemo imati tačan, precizan uvid šta je to što jača naš duh, a šta ga lomi. Ipak, naziremo u mraku neke oblike, za ponešto u našim životima smo se uvjerali da nas primiče bliže „duhu“, da nas uvezuje sa drugima i u konačnici, spaja sa Bogom.

Duhovnost ljudskih bića u direktnoj je relaciji sa odnosom njega/nje same prema drugom ljudskom biću. Praksa Muhammeda, neka je mir i spas na njega, poslanika Islama, zasniva se na principu da musliman drugom želi isto što i sebi, a onaj/ona na višem duhovnom nivou (mu’min) želi drugom više i bolje nego sebi. Ključna kršćanska zapovjed da ljubimo bližnjeg kao sebe samog središnjica je kršćanske duhovnosti. Drugi, dakle svijet izvan čovjekovog jastva u odnosu na to jastvo je slika duhovnosti. Osjećanje povezanosti i ljubavi prema svijetu oko sebe, koji vidimo i koji ne vidimo, kao i veza sa Gospodarom Svjetova, čini nevidljive niti naše duhovnosti. Ko u srcu nije prepoznao Boga, poznaje čaroliju umjetničkog djela, čistotu usnulog djeteta, buđenje prirode i još mnoštvo mogućih „posuda“ u koje se ponekad ulije Svjetlost.

U islamskoj tradiciji, duh/svjetlost ima svoju hranu, ono što ga diže, jača, rasplamsava. Jednako tako ima i ono što ga gasne, guši, uništava. Sve što je Bog preporučio i dozvolio čovjeku odnosi se zapravo na preporuke održavanja duha/vatre u čistom i plemenitom stanju. Radeći bogougodna djela, imajući ispravan stav o životu, čovjek dobija čvrst, stabilan, privlačan duh, koji kao magnet privlači pozitivne stvari. Ali pridavanje više važnosti osjetilnom svijetu naspram osjećajnog, dovodi neminovno do „tupljenja“ duha i neosjetljivosti za ne-materijalni svijet u nama i oko nas.

Ženskost u kontekstu religioznosti najljepše obličje poprima u „tražiteljici smisla“ – ženi koja svoja promišljanja, osjećanja i djelovanja upravlja prema potrazi, a ne prema rješenjima. Možda je prednost bila patiti od teških slojeva patrijarhata nanesenih na čistu vodu Objave, jer je nepravda pokrenula veliki broj žena da tragaju za Istinom, za smislom.

Kakav zapravo može biti odnos žene spram duha? One, prema kojoj su se u nekim etapama istorije čovječanstva ponašali kao da nema duše, onaj

8 Hilandarac M., Živković M.: Unutrašnji čovek srca: kazivanje pravoslavnih svetaca o tihovanju, Beograd, Izdavač: M Živković, Biblioetka Heart Core Issues, 2004.

koja je često svođena na materijalno, „zemaljsko“, prizemno? Žene nisu bile veliki religijski učenjaci, svećenici, imami, pape i muftije. One koje su imale sve osobine da to budu, nisu imale uvjete za svoju realizaciju. I to je nekim ženama zaista odškrinulo vrata duha. Imale su priliku biti „sporedne“, a sporednost sigurno štiti od jačanja svijesti o prevelikoj važnosti, ega, taštine. Bilo da se radi o muškarcu ili ženi, poimanje sebe kao važnije/g od drugih, može ostaviti traga na nevidljivoj mreži duha. Može oslijepiti ili za neko vrijeme onesposobiti unutrašnje oči koje tragaju za Vrhovnom Svjetlosti, za susretom sa svojim Gospodarom.

Historijska „sporednost“ je od najvećeg broja žena učinila puke žrtve, bez glasa i pomena, ali je ponekima to obezbijedilo uvjete velikog duhovnog rasta. One koje su tražile smisao svoje patnje, mogle su da prođu put „prosvjetljenja“, jer je na njihove „ožiljke neminovno ulazila Svjetlost“ (Mevlana/Rumi).

Sachiko Muratta u pomenutom tekstu navodi „tradicionalno“ ženske kvalitete kao što su prijemчивost/spremnost da primamo, pomirljivost, podnošenje, predavanje/predaja, slabost, odustajanje, prepuštanje, „malenost“. Moglo bi se dodati: otvorenost za druga mišljenja, spremnost na saradnju, suosjećajnost (empatija), brižnost. Kako je došlo do toga da žene razviju ove osobine, ukoliko ih imaju (generalizacije ove vrste su dakako uslovne i više predstavljaju principe (ženske), nego stvarne osobine), teško je sa sigurnošću tvrditi. Možda su žene stvorene „takve“, možda su zbog kontinuiranog strukturalnog nasilja usvojile određene oblike ponašanja koji su garantirali opstanak. Kako bilo, Sachiko Muratta sugerše da su baš ovi principi oni sa kojima se – dolazi do Svjetlosti, zapravo dolazi do Boga.

„...svjetlo žene se pojavljuje u svim stvarima na svijetu koje manifestuju Božansku svjetlost kroz njihovu predaju Božanskoj stvaralačkoj aktivnosti. U tom smilsu, sve stvari su osvjetljene ženskim, zato što se sve stvari predaju Bogu i služe kao Njegovi robovi. Biti rob ispred Boga je biti žena ispred Boga.“ (Sachiko Muratta)

Zaključak ovog dijela stoji u činjenici da žena može biti mala u vanjskom svijetu, dunjaluku⁹, šarenoj igri perli, koja prolazi od danas do sutra, ali principi koje je izgradila kako bi obezbjedila kakav takav mir u patrijarhalnom nasilnom okruženju, mogu obezbijediti da bude velika u Svijetu Duha. Jer samo potiranje sebe, oslobađanje od želja, vezanosti za materijalno, oslobađanje od želje za moći, od pohlepe, zavisti, strasti...rađa u ljudskom

9 dunja, dunjaluk: ovaj svijet (naspram „onog“ svijeta“) (prim.aut.)

biću čarobni svijet duha. Samo onaj/ona ko okrene leđa ovom svijetu dobija Svjetlost sa onoga, vječnog i blaženog.

*„Allahu moj, nastani svjetlost u moje srce, nastani svjetlost u moj sluh,
nastani svjetlost u moj pogled.*

Nek' svjetlost bude sa moje desne strane,

Nek' svjetlost bude sa moje lijeve strane,

Nek' svjetlost bude ispred mene,

Nek' svjetlost bude iza mene i iznad mene,

Nek' svjetlost bude ispod mene.

Učini me svjetlošću.“

(dova/molitva Muhammeda, neka je mir i spas na njega)

2. Aktivizam

2.1. Pravda, milosrđe, mir

Umijeće je nekih žena da se, ukoliko žele, smanje toliko i učine toliko nebitnim, da svojom lakoćom i mirom dođu veoma blizu Svjetlosti i od Tražiteljica smisla postanu Žene Svjetlosti. Ipak, na ovoj Zemlji, u ovom materijalnom tijelu, mi provodimo određeni period i oko nas su nepravde, nesreće, tuge, zlikovci. Stoljećima su nad ženama religijski i drugi sistemi koji strukturalno, podmuklo, nekada javno, nekada tajno, vrše nasilje nad ženama. Kada bi žene ostale uljuljkane nadom, a bez zalaganja za boljitak svijeta, ne bi imao smisla sav potencijal koga su dobile od Velikog Boga.

Čemu velike organizacijske sposobnosti, obrazovanje, moralnost, čemu mogućnost da rastemo i

razvijamo se, ako ovaj svijet ne pokušamo učiniti boljim i pravednijim mjestom za život?

Kako bi izgledao današnji svijet da se hiljade vrijednih, hrabrih, inteligentnih, požrtvovanih žena nije podiglo i učinilo nešto za one oko sebe? Možemo nagađati da bi jedan sićušni procenat (možda upravo onih koje su najodgovornije, jer su duhovno najjače), „prosvjetljeno“ ložio vatricu u nekom imaginarnom domu i spremao ručak, razumijevajući suštinu Ovog i Onog svijeta. One, duhovno slabije, one „kojima je možda samo malo trebalo“, da ih neko povede, da čuju da postoje i druge mogućnosti, da čuju da postoji IZBOR, te druge bi neminovno bile uništene, kao žrtve nemilosrdnog istorijskog žrvnja.

Ali istorija čovječanstva je uvijek imala drugo lice. Uvijek su postojale ONE koje su ovaj svijet činile pravednijim i boljim mjestom. Pomenimo samo neke...kao ilustraciju ove velike istine i kao poziv „jakima“ da se zauzmu za „slabije“.

„Jane (Adams) je nerijetko bila angažirana u sukobima između radnika i poslodavaca, pa čak i u do tada najvećem protestu u povijesti SAD-a, štrajku radnika velikog željezničkog preduzeća PULLMAN, 1894, i to kao članica Povjerenstva za izmerenje. Proširen na cijeli SAD, štrajk je, nakon angažiranja američkih vojnih trupa, ugušen u krvi, a o uzrocima i tijeku štrajka Jane je ispisala sjajnu analizu...

Zajedno sa suradnicama, Jane je ustrajno radila na promjeni zakonskih propisa, s refleksijama na život radnika, strastveno zahtjevajući ograničenje i dokidanje dječjeg rada, u čemu su na koncu doživjele napredak: 1893. donešen je zakon o tvornicama, a nekoliko godina potom zakon o školskoj obavezi i zakon o zabrani noćnog rada za djecu ispod 14 godina.“¹⁰

Sociologinja, socijalna radnica, uspostavljačica međuklasnih i međukulturalnih mostova, kasnija predsjednica važnih političkih tijela koja su se borila za mir i boljitak svijeta. A na početku je bila samo, kako sama o sebi piše: „...mala nakazna djevojčica s lošim hodom, koja zarad krivih leđa glavu drži koso...“ i stidila se da njenog otmenog oca neko vidi sa njom. Kasnije, mijenjala je svijet. Nevjrotvatna nesalomiva snaga koja je bespomoćnim masama donosila veliko veliko poboljšanje uslova za život i rad.

Prenošenja snage poruke radi, pomenimo Majku Terezu. Trebalo bi desetine ovakvih radova da se opiše njen doprinos onima kojima je pomoć trebala. Ipak spomenimo priču u kojoj je napravila hospicij za dostojanstveno umiranje (Čisto srce), jer je razarala strava u kojoj su umirali ljudi na ulicama Kalkute. Kada joj je život zbog toga došao u opasnost, ona je rekla:

„Ako me želite ubiti, onda to učinite, ja ću otići izravno u Nebo. No, s ovim budalaštinama morate prestati (prijetnje i galama) (prim.aut.).“¹¹ Svjedočila je da su poslije toga izravne prijetnje prestale. Oštrica njezina duha neustrašivo je štitila najugroženije, najbjeđnije.

Alva Myrdal, švedska političarka, u sred „hladnoratovskog ludila“ borila se za razoružanje. Koliko je života od nasilne smrti spasila ova žena?

„Prvi konkretni cilj ENDC-a sklapanje ugovora o posvemašnjoj zabrani nuklearnih pokusa – formulirala je u ime nesvrstanih zemalja i iznijela Alva.

10 Kristić, Alen: Graditeljice mira (Društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir), Sarajevo, TPO-Fondacija Sarajevo, 2012, str. 35,36

11 Ibid, str. 106

Cilj je djelomično ostvaren, uvelike zahvaljujući Alvinim pregovaračkim vještinama, bilateralnim ugovorom SSSR-a i SAD-a iz 1963. o okončanju nuklearnih pokusa u atmosferi...¹²

Sve tri su dobitnice Nobelove nagrade za mir.

Pustiti glas, pobuniti se zbog nasilja, nepravde, eto šta su sve spremne bile učiniti ove čelične žene. Mnoge nisu ćutale i zato danas borba za jednakost izgleda daleko blaža od one koju su vodile naše prethodnice.

2.2. *Kakve su to žene?*

Ako pratimo ono što nam Sachiko Muratta kaže o muškim osobinama (principima) među kojima navodi: aktivizam, kontrolu, autoritet, dominaciju, snagu, veličinu, postaje jasno da su pomenute žene i sve one koje su DJELOVALE u vanjskom svijetu, imale upravo te osobine.

Šta čujemo u onoj rečenici kad Majka Tereza kaže da „prestanu s budalaštinama“? Nevjerovatnu dominantnost, zapanjujuću snagu, istinsku veličinu. A bila je sitna, nježna, „prava žena“.

„...probiti bilo koju od ... barijera u dominantno muškoj civilizaciji rata i smrti, čak bismo mogli reći kultu rata i smrti, odnosno najprizemnijih političkih i gospodarskih interesa, znači doista potresti svijet iz temelja, pomaknuti tektonske ploče na kojima počiva cijela naša civilizacija, zaljuljati same temelje ljudskog postojanja...“ (iz Pogovora Željka Ivankovića)¹³

Citat se odnosi na mirovni rad žena, ali ista stvar se može proširiti na aktivizam u pravcu ženske jednakosti i stvaranja uvjeta za pravedan tretman žena u društvu. Za pomjeranje tektonskih ploča, potrebna je ogromna snaga, uslovno rečeno muška „prodornost“ i „borbenost“.

2.2. *Male duhovne smrti*

Sa „muškim“ osobinama dolazi i sve ono za šta najčešće optužujemo muškarce: egoizam, sujetnost, želja za moći, kompetitivnost, surovost, bezosjećajnost, površnost u odnosima, stanje ne-ljubavi u odnosu na svijet. Jer kada je rat, „dobri (blagi) dusi“ se skrivaju i bježe, uklanjaju od velikih koraka i promjena svijeta.

12 Ibid, str. 134

13 Ibid, str. 280 (korice)

Društvene akcije tako predstavljaju ključni izazov za „tražiteljice smisla“, a možda i za „žene Svjetlosti“. Mijenjanje društva podrazumijeva susret za brojnim najnižim ljudskim strastima, jer napad na uobičajene društvene norme mnogi shvataju veoma lično. Dakle, osjetljivost odmah mora otpasti, jer sa njom nije moguće napraviti ni korak na svom putu.

Onda se pojavljuju muškarci i žene, prenositeljice patrijarhalnog obrasca, koji vas pokušavaju uništiti i započine rat. Ukoliko izgubi bitku, žena je prokockala šansu da unaprijedi položaj velikog broja onih koji su žrtve nasilja ili neoravde. Može se vratiti izgradnji svog duhovnog svijeta i posvećenosti metafizičkom rastu. Ukoliko dobije bitku, tu je zadovoljenje zbog poboljšanja potreba onih kojima je pomoć potrebna. Ipak, da li će se, barem na tren javiti misao o „JA“ i tome kako „to bez mene ne bi bilo moguće“?

Ako se javi, onda unutrašnje oči slijepe i javlja se umor, strašni umor koga u teoriji još zovu „sagorijevanje“. Rezultat je postignut, ali pobjednika je progutala slava i njegov duhovni svijet spava, nespreman da uspe novu životnu energiju u ljudska bića. Neosjetljivost koju sam već pomenula, također može biti opasna za duhovni svijet koji traži emociju, ljubav, suzu. Kada se desi „tvrduće srca“, duh nije spreman rasplamsati se.

Hiljadu opasnosti vreba u bitkama i one nisu područje na koje se smije ući bez autoriteta i velike kontrole. Cijena koju plaćamo su male duhovne smrti u našoj nutрини.

3. Zaključak: Duhovno motiviran ženski aktivizam (Spiritually-based Women Activism)

Kako ostati povezana sa svijetom i sa Velikim Bogom, osjetljiva na pojave oko sebe, empatična i predana, a istovremeno imati snagu i autoritet, kontrolu? Kako biti mala, a velika u isto vrijeme?

Sigurno je mnoštvo modela i dosjetki kako premostiti ovu provaliju dvaju principa, muškog i ženskog i služiti čovjeku, u Božije ime. Postmoderna, ali i postsekularizam, koji je značajan fenomen današnjeg doba, donose novu duhovnost koja je individualna, ali nosi snažnu energiju pojedinca koji, kao u vrijeme Stare Grčke, mijenja svijet. Danas su heroine žene koje uspijevaju živjeti vjeru u sebi, a ne dopustiti strukturalnom nasilju da ih savlada, one koje ne dopuštaju da postanu žrtve ljudi i dobrovoljno se žrtvuju za pravednog i dobrog Boga ljubavi koga u srcu nose.

U teoriji se pojavljuje model „spiritually-based women activism“ koji može imati različita značenja. Za potrebe ovog teksta i kao jedan od mogućih odgovora na ovdje postavljena ključna pitanja, rješenje glasi: moguće je bazirati duhovno motivirani ženski aktivizam na potrebama – Drugoga. To je jedan od modela kako možemo pokušati prevazići male duhovne smrti i ostati iznutra žive dok mijenjamo svijet: možemo to raditi zbog drugoga. Ne za svoje potrebe, ne za potrebe svoje porodice, najbližih, svoga naroda, grupe, organizacije, nego za nekog stvarnog TI, nekog za koga ćemo u sebi zaključiti da će nam pobjeda u borbi za njega (njih) donijeti duhovni rast i neće uništiti našu skromnost i vrlinu.

Skoncentriranost na tuđe potrebe, okretanje reflektora našeg bića prema Drugom, a ne prema sebi, ostajući pri tom stišana, pribrana i posvećena molitvi i meditaciji, put je za neprekidni duhovni rast i ispunjavanje obaveze za društvenu promjenu. Ipak, ukoliko želimo biti uhvaćene u zamke sujete ili neoliberalnog (executive) upravljačkog modela, niko nam ne može pomoći. Mrtvo srce ne služi nikome, a nama samima je turoban teret. Ostanimo Žive.

Literatura

- Kristić, Alen: Graditeljice mira (Društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir), Sarajevo, TPO-Fondacija Sarajevo, 2012
- Muratta, Sachiko: „Women of Light in Sufism“, Reprinted from Sacred Web – A Journal of Tradition and Modernity, Vol. 12, Vancouver, 2003.
- Rafail, Arhimandrit (Karelin): Više služenje čovječanstvu, TAJNA SPASENJA, <http://slavoslovije.wordpress.com/2008/10/25/vise-sluzenje-covjecanstvu/>
- Hilandarac M., Živković M.: Unutrašnji čovek srca: kazivanje pravoslavnih svetaca o tihovanju, Beograd, Izdavač: M Živković, Biblioetka Heart Core Issues, 2004.
- The American Heritage Dictionary, Third Edition, Boston-New York, Houghton Mifflin Company, 1992.
- Klaić, Bratoljub: Rječnik stranih riječi, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2004.
- Turčinović, Josip (priređivač): Dokumenti, II Vatikanski koncil, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1980.
- Szentmartoni, Mihaly: Psihologija duhovnog života, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 2003.

Biografija autorke

Amra Pandžo je rođena u Sarajevu 1970. godine, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Diplomirala je na Odsjeku za opštu književnost i bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a magistrirala na Fakultetu političkih nauka (Univerzitet u Sarajevu). Više od dvadeset godina je aktivna u civilnom sektoru gdje je osnivala i vodila brojne nevladine organizacije. Njen angažman je uvijek bio vezan za izgradnju mira, pomirenje, te dijalog na svim razinama. Učestvovala je u kreiranju Religijskih postdiplomskih studija Univerziteta u Sarajevu, na kojima je u jednom periodu i predavala. U istraživanju TPO Fondacije koje je provedeno na području Bosne i Hercegovine, građani/ke su je prepoznali kao jednu od dvanaest žena koje su gradile mir u postratnoj BiH. Trenutno je direktorica Udruženja za dijalog u porodici i društvu MALI KORACI i voditeljica Američkog kutka Biblioteke Sarajevo. Polja njenog interesa su: izgradnja mira motivirana vjerom, međuvjerski dijalog, međuetničko pomirenje, mirovna dimenzija Islama. Priredila je Priručnik za nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama.

Savremena Crna Gora iz nove ženske perspektive

Sažetak:

Iz pozicije nekoga ko dolazi iz Crne Gore, a budući da se po prirodi novinarske profesije, trudim da držim korak sa dešavanjima na crnogorskoj javnoj sceni, ova tema naročito mi je zanimljiva za paralele i osvrt. Život crnogorske žene je u tom smislu beskrajno interesantan.

Naročito u kontekstu dvije suprotnosti: na prvom mjestu približavanja Crne Gore EU, koja nedvosmisleno ohrabruje, čak i zahtijeva mnogo veće učešće žena u javnom i političkom životu, nego što je to bilo u protekle dvije decenije. A na dijametralnom punktu od te situacije, imamo neku vrstu eklektičkog modela, nešto između neo-patrijarhata i izvornog matrijarhata.

Žena u Crnoj Gori podijeljena između društvenih (za)datosti, ipak mnogo bolje izlazi na kraj sa izazovima novog vremena, nego što se to na prvi pogled čini. Ipak, predaleko smo od onoga što je, po pitanju učešća žena u javnom životu i njene uloge u društvu – standard i prosjek u razvijenom svijetu.

Kao rezultat pomenute situacije, u kojoj se crnogorska žena čvrsto drži svoje tradicionalne uloge, a teži profesionalnoj afirmaciji, imamo njen imidž u 21.vijeku – sada je ona (uglavnom visoko) obrazovana, često kvalifikovana, i što je još važnije spremna da se uhvati u koštac s različitim i vrlo delikatnim profesionalnim izazovima u profesijama koje su do skoro podrazumijevane kao isključivo „muško“ polje djelovanja. Nerijetko one sada bolje odgovaraju

* magentower@gmail.com

na postavljene ciljeve. Ona je i njegovana u svakom pogledu, ali je samo na prvi pogled samosvjesna.

Takva, ona je izuzetak koji potvrđuje pravilo – suštinski ona ponovo stremi unapred pripremljenoj ulozi, društvenom modelu ponašanja nekritički preuzetom (i sasvim malo modifikovanom) iz njene nasledne šeme. Sve ovo paradoksalno zvuči, ali taj paradoks je zaista srž ove teme.

Korak dalje, u tome je, što ona vjeruje da može da objedini sve važne uloge u porodici i karijeri – i postaje „muško“, onda kada (odnosno baš sada kada) „pater familias“ nije dorastao toj ulozi ili ima „važnijeg posla“.

Ovaj uvod, neophodan je da bismo stekli pravi uvid i u položaj žene u pravoslavnoj Crkvi, budući da je položaj žene u religijskim zajednicama neodvojiv od položaja žene uopšte u matičnoj sredini. Koliko poznajem okolnosti u Crnoj Gori, slično je i u ostalim vjerskim zajednicama u Crnoj Gori, što sve zajedno svjedoči o jednom unisonom kulturološkom arhetipu koji se u crnogorskoj mikrosredini samo još više očituje.

U pravoslavnoj Crkvi jasno je da ženska uloga i glas (osim porodične) u crkvenoj hijerarhiji i u široj zajednici može da bude isključivo vaspitna, pedagoška. Ona može da se zadovolji ulogom vjeroučiteljice, da bude sveštenička supruga, aktivistkinja – volonterka u ženskim karitativnim organizacijama. Time se angažman žene u Crkvi za sada iscrpljuje.

O ozbiljnijem podizanju ženskog glasa, razmatranju ženskog položaja unutar zajednice, za sada kao da nema ni govora. I same žene (moj okvirni „uzorak“ za posmatranje uglavnom čine žene u Crkvi, odnosno vjerujuće žene), nekako rezignirano prihvataju svoj položaj, mnoge ga čak smatraju uestoliko i povlašćenim, u mjeri u kojoj im vaspitna uloga omogućuje upliv na „pravoslavni podmladak“. Pitanje je samo u tome, da li (ako da, onda koliko i kako) one zapravo utiču na mijenjanje stereotipa o društvenim dometima (tačnije domašaju), mogućnosti uticaja i daljem zamahu žene unutar Crkve.

Nerijetko ćete i od vrlo obrazovanih, vjerujućih žena bilo gdje u pravoslavnom svijetu čuti rezignirane komentare tipa – „Ne treba žena da se upliće u muške stvari“, „Muškarac je glava, on se pita“ ili „Ženi je mjesto u kući, s djecom“. Materinstvo, zapravo roditeljstvo, nepobitno je i nesporno jedna od najvažnijih uloga u životu žene, ali kada se govori o muškarcu, rijetko ćete čuti da se roditeljstvo interpretira kao jedan od primarnih činilaca njegovog napretka na društvenoj lestvici.

Naravno, nisam rekla ništa novo. Društveni kodovi na Balkanu sporo se mijenjaju, a svaka, naizgled i minorna promjena u ustaljenom poretku, proizvodi dramu. U našim društvima, još dugo će se podrazumijevati da je žena „stub“ porodice i društva. Sada i u finansijskom smislu.

Danas, kada motivisana ekonomskim razlozima (nužnošću da prehrani porodicu) traži više prostora za sopstveno djelovanje, ona rijetko nailazi na razumijevanje, podršku i pomoć od, u toj situaciji, manje sposobnog supruga. Odraz tih društvenih i ekonomskih potresa u Crkvi je još mnogo složeniji.

Porodični izazovi

Parafraza, proizvoljno, nekritički, (dakle i tendenciozno) tumačenje stiha iz Poslanice Svetog apostola Pavla koji se čita u crkvenom obredu vjenčanja, da je „muž glava ženi“ (dakle ona je „dužna da ga sluša“), često je kamen spoticanja u savremenom pravoslavnom braku, jer i muškarac nerijetko ignoriše drugi dio tog stiha u kome stoji – *„kao što je Hristos glava njemu“*. Iz ovako postavljenog konteksta, jasno je da vlast nad ženom i porodicom, nije a priori neupitna, nego je treba opravdati i zaslužiti, upodobljavanjem Hristu.

Kao (pravoslavni) Hrišćani, znamo da čovjek i žena, kada stupe u brak postaju „jedno telo“. U poslanicama Svetog apostola Pavla, koje se odnose na temu braka, (u Prvoj Poslanici Korinćanima u sedmom poglavlju i drugoj u Efescima 5:22–33), koje sugerišu prihvatljivo ponašanje u braku – stoje smjernice, koje se proučavaju zajedno i daju okvir za bračne odnose koji su ugodni Bogu. (Odjeljak koji se nalazi u poslanici Ef. posebno je dubok i daje nedvosmislene pouke šta je preduslov uspješnog hrišćanskog braka).

„Žene da se pokoravaju svojim muževima kao Gospodu, jer muž je ženina glava *kao što je i Hristos glava Crkve, on kao Spasitelj svoga tijela* „ (Efescima 5:22–23).

„Muževi, volite svoje žene – *kao što je i Hristos zavolio crkvu i samog sebe predao za nju*“ (Efescima 5:25).

„Tako su i muževi dužni da vole svoje žene *kao svoje tijelo. Ko voli svoju ženu – samog sebe voli. Jer niko nikada nije omrznuo svoje tijelo, nego ga hrani i grije – kao i Hristos Crkvu*“ (Efescima 5:28–29).

„Zato će čovjek ostaviti oca i majku i prionuće uz ženu svoju, i biće jedno tijelo“ (Efescima 5:31).

Kada muž i žena izaberu da žive na osnovu ovih principa, to onda njihovom braku daje hrišćanski kontekst. Njihov brak je onda odnos koji je u skladu sa koceptom da je *Hristos glava i čovjeku i ženi zajedno*. Hrišćanski koncept braka, kao što većina nas zna, predstavlja sliku, jedinstvo između dvije ličnosti i to je slika *neraskidivog jedinstva koje Hristos ima sa svojom Crkvom*.

Pitam se, a pitam i vas, koliko muškaraca (poznajemo i takve žene naravno, ali sada govorim o izvitoperenom patrijarhalnom kontekstu) u našoj Crkvi svjesno ili nesvjesno prenebregava svoj dio odgovornosti pred suprugom, porodicom, zapravo pred samim Bogom? Pogledajte oko sebe. U Crnoj Gori, o tome najbolje svjedoči stopa razvoda crkvenih brakova usled nasilja u porodici.

U porodičnim okolnostima i praksi u Crnoj Gori, ogrezloj u liberalno-kapitalističkom društvenom modelu, dolazimo do užasavajućeg podatka – ogromnog broja razvoda građanskih, ali i crkvenih brakova.

Statistika kaže: skoro svaki drugi crkveni brak, sklopljen u Crnoj Gori u 2011.godini je razveden.

Naravno da na razvod utiču mnogi faktori, među njima i loše, nedovoljno u realnosti utemeljene prekonceptije sa kojima se uopšte ulazi u brak (što je zasebna tema koja bi zahtijevala dugačak elaborat). Poseban faktor je i siromaštvo (u proteklih nekoliko godina ljudi lako ostaju bez posla, a teško nalaze novi itd.)

Izazov je, ponavljam, i ogromna stopa porodičnog nasilja, o čemu svjedoče prepune stranice crnih hronika u štampi. Nije teško pogoditi da su najbrojnije žrtve ovdje ponovo žene i djeca.

Socijalne službe, zatrpane ovakvom statistikom, nemoćne su i neefikasne, jer problem nije dovoljno prepoznat na nivou sistema.

Kod nas se još mnogi zaklinju u patrijarhat i njegove vrijednosti, šta god to u njihovoj interpretaciji značilo. Izvitoperene recidive, vidimo na svakom koraku, a batine i prebijanje na smrt i dalje su jako „popularni“ u bračnom razračunavanju i izravnavanju nesuglasica. Posebna je priča to što i danas, mnoge prosvijećene žene, smatraju da je posesivni šamar –zapravo dokaz ljubavi, veći od poljupca.

Parafraziraću profesora **Vladetu Jerotića** (koji je, kao što znamo, obimno istraživao porodične odnose na Balkanu). U odgovoru na učestalu tezu da je patrijarhat bio dobar društveni model, rekao je:

„Da je valjao, ne bismo ga nadišli, niti bi za njim ostale ovakve posledice. Ne možemo ga vraćati!“

Mikroplan

Uz to, u Crnoj Gori, sve navedeno je još mnogo kompleksnije, jer je uloga „muške glave“ u porodici u našem društvu, već bar dvije decenije u krizi. Zapravo, nazvala bih to nekom ontološkom i antropološkom tranzicijom. Žena, u odnosu na takvog muškarca, „glavu“ kuće čiji je muški identitet, određen (a ujedno i osakaćen spojem epske tradicije i vaspitanja, u tom smislu prvenstveno toga da je on „crnogorski sin“ kojeg joj je u nasleđstvo „ostavila crnogorska brižna majka“ – poseban vaspitni fenomen koji bi zahtijevao poseban elaborat), svoj ženski identitet gradi kroz dualizam iscrpljujuće borbe. Na ovom poprištu ona, kao što rekoh, nerijetko na sebe preuzima muške osobine. Sve to, često na štetu ženskog principa.

Poznato je iz naše nacionalne istorije, koliko je crnogorska žena bila spremna da ponese teret života, dotle da je uz sve svoje redovne obaveze, bez zazora nosila i pušku onda kada bi to zatrebalo. Davna vremena, daju nam argument da je u tom nošenju puške i vojevanju, crnogorska žena još tada, paradoksalno, imala neki vid „ravnopravnosti“ s muškarcem. (Danas, ona je u fleksibilnosti, žilavosti da se suoči sa životom, mnogo iznad njega).

Stara Crnogorka bila je muškarcu ratni drug i partner, što znači da joj je ta doraslost borbi, iz kojeg god razloga (makar i iz nužde) – itekako priznavana. Zvuči groteskno, ali je to (samo ratna) istina. Svjedočanstvo iz tog doba pružaju slike čuvenog češkog slikara **Jaroslava Čermaka** i Italijana **Teodora Valerija**.

Istoričarka umjetnosti **Ljiljana Zeković**, lijepo primjećuje da na ovim dramatičnim grafikama, „osim ponosnih ratnika, boraca za slobodu, snažan utisak na posmatrača ostavljaju Crnogorke“, „koje su predstavljene kao hrabre Spartanke“, heroine, brižne majke i zaštitnice ognjišta.

„Tako na graviri „Čuvarka oružja na ulazu u crnogorski manastir“, Teodora Valerija iz 1876. godine vidimo Crnogorku koja jednom rukom ljulja kolijevku, u drugoj ruci drži puške, dok joj preko krila leže ledenice i jatagan kao simbol psihofizičke snage crnogorskog naroda, koja je uzdignuta na pi-

jedestal najvećih ljudskih vrijednosti“, zapisala je ona. Opisu Ljiljane Zeković, dodala bih lično zapažanje – izraz lica Valeriove Crnogorke, koji odaje svijest, ali i pomirenost sa sudbinom. Iznad svega, na njenom licu čitamo čvrstinu i odlučnost da djeluje, odbrani svoje svetinje pred izazovom narednog trenutka.

Savremeno oružje

Ratovi su, nadam se, iza nas. Crnogorka i danas liči na svoju pramajku. Na svom mjestu, ona je i danas (uglavnom, ako su joj okolnosti naklonjene) čuvarica doma; ali u jednoj mnogo suptilnijoj borbi – onoj sa drugom ženom, nemaštinom i u svemu tome sa samim suprugom (isuviše često na suprotnim stranama).

Uza sve obaveze u porodici i kući, ona je uspješna u karijeri, ali i dalje je za isti posao (kome je nerijetko, dokazujući se, posvećenija) plaćena mnogo manje nego njen kolega. *U drugoj ruci i u glavi, savremena Crnogorka drži arsenal sposobnosti za građenje karijere.*

Sve navedeno, osvjetljava okolnosti u kojima savremena crnogorska žena živi i djeluje u savremenim okolnostima.

Javni život

Vratiću se na učešće žena u javnom životu – ono što se od Crne Gore traži (kao preduslov za članstvo u EU) i ono kako u praksi jeste.

Političke partije u proteklom izbornom procesu, po preporuci iz EU imale su novu zakonsku obavezu – da na njihovim izbornim listama bude najmanje 30 odsto žena. To, pritom, nije bila garancija da će istu procentualnu zastupljenost žene dobiti u novom skupštinskom sazivu. Čini se da je za tu evropsku preporuku – veće učešće žena u politici – Crna Gora imala najmanje sluha.

Propisi obavezuju da na izbornim listama bude 30 odsto žena. Tako, u Vladi od 17 ministarskih funkcija samo dvije obavljaju žene, a od 81 poslanika u Skupštini žene su na deset poslaničkih mjesta, što je 12,3 odsto.

Ova statistika našu državu stavlja na začelje u regionu. **Nada Drobnjak** iz poslaničkog kluba vladajuće Demokratske partije socijalista u izjavi za crnogorske medije kaže da procenat poslanica u crnogorskoj Skupštini nikada nije dostigao ni 16 odsto.

Dakle, Crna Gora sa sadašnjih svega 12 odsto žena u parlamentu u tom pogledu se nalazi na posljednjem mjestu u regionu, dok je evropski prosjek preko 30 odsto, a u skandinavskim zemljama i do 45 odsto.

Zaključak je da političke partije u Crnoj Gori izglasavaju zakone i potpisuju sporazume koji regulišu ovu oblast, a onda ih ne poštuju ili izigravaju, stavljajući žene na začelje lista.

Ovo začelje u regionu čak i nije najporaznije u cijeloj priči.

Prateći hronologiju učešća žena u parlamentu u proteklih 40-ak godina naišla sam na neočekivane podatke.

Pitam se kako je moguće da su 1974. godine žene u skupštini bile zastupljene sa (11,8 odsto), skoro u istom procentu kao 2012. godine?

I evo kako to dalje izgleda:

1978. godine 9,1 %

1982. godine 12,7 %

1986. godine 11,2 %

1990. godine četiri %

1992. godine 7,1 %

1996. godine 8,5 %

1998. godine 5,1 %

2002. godine 12 %

2006. godine 11,11 %

2009. godine 11,11 %

Umjesto zaključka-iskustva drugih

Evo još malo poređenja.

Najveće učešće žena u izvršnoj vlasti, među evropskim zemljama, ima Švedska, i to 50 odsto. Slijede Norveška, Finska, Francuska, Holandija, Italija, Danska, Austrija, Luksemburg, koje imaju između 25 i 40 odsto žena u vladi. Više od 20 odsto žena čini izvršnu vlast u Velikoj Britaniji, Slovačkoj, Italiji i Lihtenštajnu.

Svjetski prosjek zastupljenosti žena u parlamentima je 18 procenata. Švedska i u parlamentu ima najviše žena, i to 46 odsto. U državama članicama EU taj prosjek je 24 odsto, od devet u Rumuniji i Malti do 46 odsto u Švedskoj.

Biografija autorke

Isidora Radulović je rođena u Podgorici 1978. godine i nakon podgoričke gimnazije upisala je studije na katedri za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Različita polja umjetničkog izraza, neiscrpna su joj tema i inspiracija za pisanje i razmišljanje. Od oboje (pisanja, ali i kontemplacije-istraživanja) živi, na ovaj ili onaj način. Već deceniju i po piše za dnevne listove i drugu periodiku u Crnoj Gori – osim umjetnosti i kulture (u najširem smislu), bavi se društvenim pitanjima, istražuje teme koje su u neposrednoj korelaciji sa ženskim položajem u matičnoj sredini.

Nadežda TONIĆ*
Filozofski fakultet u Beogradu,
Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Subordiniranost žena u Srbiji u kulturnom i religijskom smislu i mogućnosti za njihovo prevazilaženje

Apstrakt

U potreba primera prevazilaženja tradicionalnih obrazaca negativnog vrednovanja žene u savremenom društvenom i religijskom kontekstu treba da predstavi jedan od modela za naredne korake koji će biti preduzimani s ciljem poboljšanja trenutne situacije. Reč je o postupcima koji dodatno afirmišu i valorizuju ženu – samu po sebi i ženu kao vernicu, što treba da posluži kao polazna tačka narednog razvoja ženskog pitanja u Srbiji, i uopšteno na Zapadnom Balkanu. U radu će biti predstavljene organizacije i žene koje daju novu dimenziju tradicionalnim vrednostima i odbijaju da prihvate ulogu koju im je društvo nametnulo, svojim delanjem revidiraju alarmantne podatke i tako prekidaju niz nametnutih načela – i upravo su one nosioci jednog novog poretka, iako često na nenametljiv način i nesvesne toga. Rad ukazuje na opasnosti od slepog prihvatanja negativnog nasleđa iz prošlosti, bez kritičkog pristupa i želje za promenom, koji figuriraju kao najveći neprijatelji poboljšanja položaja žena u Srbiji.

Ključne reči: subordiniranost, žene, Srbija, mogućnosti za prevazilaženje, afirmativni podaci

* nadezda.tonic@yahoo.com

Uvod

Kada se govori o nasilju nad ženama ili subordiniranosti, sputavanju potencijala žene pod izgovorom prirodne slabosti, kao da se prećutno opravdava postojeća situacija, čime se izbegava svako reagovanje. Stvaraju se i razvijaju diskursi o patrijarhatu, koji takođe imaju implicitno ravnodušni karakter. Patrijarhat i rudimenti istog u kulturi Zapadnog Balkana služe kao opravdanje, više nego kao objašnjenje; kao konstanta, a ne kao faza. Neprepoznavanje i ignorisanje ovog problema, koji možemo uzeti kao jedan od arhetipskih uzročnika sveobuhvatne subordiniranosti žena u Srbiji, stvara neprekidni lanac, začarani krug, čije posledice imaju neretko i fatalni ishod. Nekritičko prihvatanje negativnog kulturnog nasleđa trebalo bi zameniti primerima dobre prakse žena koje su odbile da prihvate tradicionalnu ulogu koja im se nameće. Ukazivanje na probleme kulturnih konstrukta koji su uticali na percipiranje žene kao subordinirane, kako od strane muškaraca, tako i od strane samih žena koje su prihvatile takvu ulogu biće glavna okosnica mog rada.

Uzroci i pokazatelji subordiniranosti žena u Srbiji

Subordiniranost žena u Srbiji razmotrićemo kroz prizmu nasilja nad ženama i kroz prizmu religijske literature koja ženu stavlja u podređen položaj i diskriminiše je. Da bismo govorili o nasilju nad ženama, neophodno je najpre definisati ga. Po dokumentima Ujedinjenih nacija „Nasilje nad ženama je ispoljavanje istorijski nejednakih odnosa društvene moći između muškaraca i žena koji su doveli do diskriminacije i dominacije nad ženama od strane muškaraca i do sprečavanja potpunog napretka žena. Nasilje nad ženama je jedan od osnovnih društvenih mehanizama kojima se žene prisiljavaju da budu u podređenoj poziciji u odnosu na muškarce. Nasilje nad ženama je prepreka u postizanju jednakosti, razvitka i mira.“¹

Podaci SOS službi u Srbiji govore o nasilju u porodici kao široko rasprostranjenoj pojavi, a prema istraživanju Viktimološkog društva (2002.)

1 Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20 decembra 1993.&Pekinška deklaracija - Platforma za akciju, par. 118. Četvrte svetske UN konferencije o ženama, Peking, 1995.&Rezolucija 54/134 Generalne skupštine UN 1999.kada je UN usvojio da je 25 novembar Međunarodni dan protiv nasilja nad ženama. Preuzeto sa <http://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama>, 21.1.2013.

svaka treća žena doživi fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj pretil nasiljem. U 27% slučajeva radi se o ponovljenom fizičkom nasilju nad ženom.² Istraživanja o nasilju nad ženama u Srbiji govore da je u proteklih godinu dana u Srbiji u porodičnom nasilju ubijeno čak 27 žena.³ Svaka treća ili četvrta žena je žrtva nasilja. Godišnje se sigurnoj kući u Beogradu za pomoć ili savet obrati oko 5000 žena.⁴

U religijskom smislu literatura poput „Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica“⁵ može biti jedan od uzročnika mizoginije, pogotovo ukoliko u obzir uzmemo uticaj koji može imati na vernike. Žena još u najranijem dobu biva satanizovana kao biće čije ponašanje mora biti kontrolisano. Ovde možemo primeniti studiju antropološkinje Meri Daglas „Čisto i opasno“⁶, gde se u dihotomiji muško-žensko, ženski princip tumači kao opasan i nečist, jer je navedena pravoslavna literature ta koja ženskost karakteriše kao nečistu i opasnu, kao trajnu biološku datost. Aršinima čistog i opasnog ženstvenost se strogo kontroliše, dok je svako iskoračenje iz predočenog modela opasno, vodi otuđenju i stradanju žena. Navešćemo samo neke od primera:

„Žene nisu poželjne u crkvi tokom menstruacije, ali savremena higijenska sredstva mogu efikasno sprečiti da se slučajnim istecanjem krvi hram ne učini nečistim, kao i ublažiti zadah koji isticanjem krvi nastaje.“⁷

„Pravoslavna crkva nije protiv toga da žene nose pantalone zbog prirode posla koji vrše, na primer, u fabrikama, ili putovanju zimi na konjima, motociklu, skijanju i tako dalje....Crkva je protiv takvog oblačenja kad je ono zbog mode i pogrešnog shvatanja jednakosti polova.“⁸

Navedeno biološko-kulturno tumačenja žene i njenog položaja od strane verskih funkcionera u svojim diskursima, gde je period menstruacije „pe-

2 http://sigurnakuca.org/index.php?option=com_content&view=article&id=64:nasilje-u-porodici-je-sveprisutan-problem&catid=24:o-nasilju&Itemid=9 Sajt u pristupljeno 21.1.2013.

3 <http://www.beta.rs/?tip=article&kategorija=vestiizzemlje&ida=2797410&id=&ime=> Sajtu pristupljeno 28.11.2012.

4 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/767622/Sigurna+ku%C4%87a+do+kraja+oktobra.html> Sajtu pris tupljeno 21.1.2013.

5 Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica:poverljivi razgovori majke sa ćerkom o najvažnijim pitanjima, II izdanje, Svetigora, Cetinje, 2000.

6 Meri Daglas , *Čisto i opasno*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.

7 Patrijarh Pavle, *Danam budu jasnija neka pitanja naše vere*, Beograd 1998.

8 Isto.

riod telesne nečistote“⁹, nastoji da satanizuje i marginalizuje ženu kao biće, pripisujući joj krivicu i identifikujući fizičko „nečisto“ sa duhovnim, moralnim „nečistim“.

Kada su u pitanju narativi koji otkrivaju subordiniranost žene u religijskom smislu, analizom priručnika „Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica“ u izdanju „Svetigore“, možemo videti način na koji religija zloupotrebljava svoju moć, naglašavajući razlike i podstičući mizoginiju. Analizom ovakvih narativa dolazimo do toga da „opasnost“ žene potiče iz njene prirodne datosti – samog pola. Ulepšavanje pretilosti da postane najstroži greh, dok je prijateljstvo sa dečacima „puno iskušenja“. Ovakvi sadržaji narušavaju ravnotežu među polovima, uvećavaju distancu, naglašavaju razlike i stvaraju jaz koji lako može biti zloupotrebljen i popunjen sadržajima koji ističu subordiniranost žena kao nužnu, prirodnu.

Ovakvi i slični sadržaji moraju biti podvrgnuti javnim raspravama, kritički sagledani i razgraničeni od drugih hrišćanskih, pravoslavnih (i drugih verskih) sadržaja. Religija treba da inkriminiše, a ne da diskriminiše, da poziva na jednakost, a ne da koristi razlike kao oruđe za dominaciju muškog roda nad ženskim.

Na nivou kulture, bitno je spomenuti da ekonomski uzročnici nasilja nad ženama predstavljaju logičan nastavak rudimenata patrijarhalne kulture, koji će biti razmotreni kroz istorijsku dimenziju i putem analize narativa koji se dotiču nasilja nad ženama.

Novembra 2012, javnost u Srbiji bila je potresena smrću manekenke Vladislave Červenke (25), koju je usmrtio njen dečko Darijan Musić (25), nakon što ju je, kako se navodi, godinama zlostavljao – „tukao, lomio nos, ruku i vozio u gepeku kroz grad“.¹⁰

„Bio je oduvek nasilan. Trpela je neverovatno batinanje, dolazila je kući s podlivima. I mi smo ga prijavljivali zbog nasilja, ali ona nije htela da ga ostavi“, izjavila je rođaka žrtve.¹¹

„Manipulisao je njome kako je hteo, potkupljujući je poklonima i drugim stvarima koje sebi nije mogla da priušti“, navode prijateljice fotomodela.¹²

9 Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica: poverljivi razgovori majke sa ćerkom o najvažnijim pitanjima, Svetigora, Cetinje, 2000.

10 <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/353031/Porodica-i-prijatelji-se-oprostili-od-manekenke-na-sahrani-bila-i-majka-ubice> Sajt pristupljeno 1.12.2012.

11 Isto.

12 Isto.

Analizom oba iskaza može se primetiti prisustvo tzv. Stokholmskog sindroma, koji predstavlja veliku prepreku za oslobađanje od nasilnika, dok u širem društvenom smislu može biti protumačeno i kao kolektivno nesvesno većine žena sa prostora Zapadnog Balkana, u čijem korenu leži ekonomska zavisnost od muškaraca i nasleđe patrijarhata gde je napuštanje muža predstavljalo razaranje porodice u osnovnom smislu, ali i porodice kao zadruge – na šta možemo nadovezati radnu funkciju žene kao domaćice i njenu ulogu u privređivanju u sferi privatnog (porodice, kuće, imanja, zadruge). Dakle, radi se o strahu od izopštavanja iz zajednice, nemogućnosti društvenog i ekonomskog opstanka žene kao takve i Stokholmskog sindroma koji ženu čini subordiniranom u odnosu na muškarca, ali i u odnosu na društvo. Odnos subordiniranosti u pomenutoj relaciji postiže se nasilnim metodama koje su praćene ispoljavanjem nežnosti, odnosno pažnje. Na taj način ostvaruje se atmosfera kontinuiranog straha i zavisnosti. Žrtva prepoznaje ljubav i sigurnost kao elementarna osećanja neophodna za njen opstanak, ali nije u stanju da ih razdvoji od nasilja i podređenosti, budući da se javljaju zajedno.

Mogućnosti prevazilaženja – primeri dobre prakse

Radi osnaživanja uloge žene u kulturnom i ekonomskom smislu potrebno je upoznati javnost sa delatnošću i postignućima ženskih udruženja i ženskog preduzetništva. Uzmimo u obzir primere „Kola srpskih sestara“¹³ i „Udruženja poslovnih žena Srbije“¹⁴. Ako imamo u vidu dve predložene institucije, biće nam jasniji sam društveni kontekst i njegova uloga u stvaranju povoljnije klime za razvoj osnaživanja potencijala žena. Iako se stvaranje NVO sektora u Srbiji uglavnom vezuje za period nakon 2000, „Kolo srpskih sestara“, „žensko patriotsko i kulturno-prosvetiteljsko društvo osnovano 28. avgusta 1903. godine u Beogradu“¹⁵, iako pretežno humanitarnog karaktera, bilo je ugašeno skoro 50 godina. Ipak, njegova obnova i sveukupni rad svedoče o sposobnosti žena i ženske humanosti i solidarnosti kao postojanim vrednostima koje lako mogu biti reizgrađene na opštu korist. „Udruženje poslovnih žena Srbije“ novijeg je datuma i orijentisano je na sferu ekonomskog razvoja i udruživanja. Na taj način žensko preduzetništvo predstavlja sponu za osnaživanje ženskog potencijala koji ovde iskoračuje iz tradicionalne žen-

13 <http://www.snagadobrote.com/kolo-srpskih-sestara/istorijat/>

14 Pogledati na: <http://www.poslovnezene.org.rs/>

15 <http://www.snagadobrote.com/kolo-srpskih-sestara/istorijat/> Sajt pristupljeno 22.1.2013.

ske uloge, vezane za sferu porodice, kuće i kućnih poslova koji su sami po sebi bili nametani kao cilj i glavna dužnost žena.

Uloga pojedinaca i institucija od autoriteta mora biti pravilno upotrebljena i prepoznata kao bitan resurs za razvoj inkluzije žena u društvene tokove i dobijanje novih uloga, tradicionalno namenjenih muškarcima. Promene moraju nastati na nivou društvenih i religijskih funkcionera i funkcionerki. Iako se prethodno govorilo o ženskim udruženjima, isti princip bi mogao biti primenjen i na udruženja koja nisu rodno specifikovana (kao muška ili ženska), a koja su zainteresovana za poboljšanje uloge žene iz svakog ugla koji bi mogao promeniti ili korigovati dosadašnji način gledanja na ženu, osavremeniti i unaprediti trenutni položaj žena. Posebno značajnim smatram uticaj koji bi učesnice konferencije „Prevazilaženje tradicionalne uloge žene u društvu i dekonstrukcija ženske uloge u religijskim zajednicama Zapadnog Balkana“ u okviru svojih profesija i organizacija mogle izvesti. Takođe, treba istaći i ulogu institucija poput Srpske pravoslavne crkve i institucija drugih konfesija – budući da ovde predstavljen problem subordiniranosti žena nije usko vezan za Srbiju, već za ceo Zapadni Balkan, sa kojim deli većinu uzroka i može primeniti zajednički model prevazilaženja.

Određeni podaci iz sfere religije mogu reafirmisati ženske vrednosti i ženu kao opasnu i podložn(ij)u grehu predstaviti u drugačijem svetlu, koje se svesno ili ne – prećutkuje, zanemaruje ili ne ističe dovoljno. Osnaživanje uloge žene u religijskom smislu moglo bi teći u smeru isticanja primera ženskog monaštva koje opstaje u veoma teškim uslovima. Poseban naglasak stavila bih na žensko monaštvo na Kosovu i Metohiji – manastiri Gračanica, Pećka partijaršija, Devič i dr. Žensko monaštvo na Kosovu i Metohiji odoleva spoljnim pritiscima i opstaje uprkos ratnim uslovima, pljačkanju, paljenju, uzurpaciji svake vrste – podatak je čijom bi promocijom uloga žena u crkvi bila dodatno valorizovana. Valorizacija ovog podatka ne bi ugrozila muško monaštvo, već bi uloga žena kao verskih funkcionerki zavredila dužno poštovanje.

Šire gledano, promovisanje pozitivnih primera mora biti takvo da ne ugrozi drugu stranu, jer cilj treba da bude ravnopravnost i poštovanje razlika, a ne satanizacija i prebacivanje subordiniranosti na drugu stranu. Zanemari vanje ženskih vrednosti i zasluga ne mora nužno biti vezano za tendenciozno nametanje muškog kao dominantnog, već na nivou neprepoznavanja i ignorisanja društveno nametnutog, a kritički nepromišljenog.

Iako istraživanja pokazuju da su žene religioznije, reč je o podatku koji je poznat tek određenim naučnim krugovima, ali ne i celoj društvenoj – a

posebno religijskoj zajednici. Takođe, u narednim istraživanjima neophodno je i insistirati na postojanju jedne nove perspektive koja podrazumeva „problematizovanje ženskog religijskog iskustva, redefinisiranje osnovnih postavki dogmatskih učenja i uloga žena u religijama, otkrivanje „ženske istorije“ u crkvenoj istoriji i istoriji teološke misli.“¹⁶

Ukoliko bi verska literatura imala sadržinu koja govori o ženama kao religioznijim i posvećenijim religiji u smislu verske prakse i verskog ponašanja, sadržaji koji sugerišu određeni model ponašanja žena i njihov uticaj bili bi svedeni na minimum. U tom smislu bilo bi neophodno edukovati verske funkcionere, iza čijih namera bi trebalo da postoji usmerenje ka duhovnim stremljenjima vernica, a ne osuda istih, prepoznavanje i predstavljanje pozitivnih primera, a ne patološka potreba za strogom kontrolom ženskog ponašanja. Mnogobrojne žene kroz srpsku istoriju ostavile su traga, najčešće oličene u vidu svetiteljki i majki junaka. Međutim, stiče se utisak da su žene iz svakodnevnog života često ostale anonimne i zanemarene. U novijoj istoriji ne može se poreći su žene bile „oruđe posredstvom kojeg je sistem mogao ostvariti povećanu kontrolu“¹⁷, što donekle može rekonstruisati položaj žena u nazovimo „tranzitnom“ periodu – između tradicije i samosvesti.

U srpskoj kulturi nije redak primer da žena zadrži svoju slavu i nakon udaje. Takođe, prilikom bogoslužjenja primetan je broj žena koje dolaze, pevaju u crkvenom horu, učestvuju u aktivnostima crkve. Ovo su jednostavni primeri, ali dovoljno transparentni da se na njih obrati pažnja, s ciljem shvatanja žene kao aktivnog člana crkve i društva koja zavređuje poštovanje, budući da svojim izborima pokazuje privrženost crkvi.

Kada su u pitanju afirmativni podaci u sferi javnog života treba spomenuti da su uspesi i prisustvo žena u sportu, umetnosti i politici sve češći i vidljiviji, i kao takvi treba da postanu deo javne kulture promovisanja ženskih dostignuća. Takođe, u Srbiji je sve veći broj žena koje se odlučuju za tzv. „muška zanimanja“, što govori da tradicionalni ograničavajući okviri postaju narušeni, prevaziđeni i pobeđeni. Poslednjih godina u Srbiji javlja se sve veći broj projekata koji podstiču žensko preduzetništvo – prvenstveno zanatskog tipa. Ako se zadržimo na ovoj informaciji, možemo zaključiti da u društvu postoji pozitivna klima za poboljšanjem položaja žena, pre svega ekonomskog, a sa njim i kulturnog, budući da se sa promenom jednog elementa

16 Lidija Radulović, *Religija i rod: kritički osvrt na pristupe istraživanju*, Antropologija 1 (2006), Beograd, 79

17 Danijela Velimirović, *One su bile svuda – stizale su sve: kulturna konstrukcija heroína novog doba (1945-1951)*, Etnoantropološki problemi, sv. 1 (2012), Beograd, 180

društvene stvarnosti, mogu promeniti i drugi elementi. Pomenuti problem nasilja nad ženama u tom smislu ima potencijal ako ne da bude iskorenjen, bar da bude smanjen.

Istorijski gledano, žene u Srbiji imale su izvesnu ekonomsku nezavisnost prodajući na pijaci predmete iz kućne radinosti, živinu i prehrambene proizvode. I ta ekonomska nezavisnost žena, iako deluje minorno u odnosu na sveukupnu subordiniranost, mogla bi biti protumačena kao tračak nade koji negira ekonomsku zavisnost žena kao apsolutnu, i uz primere svetiteljki i majki i njihove uloge u kulturnom, vaspitnom i verskom smislu – može poslužiti kao osnova evolutivnog razvoja osveščivanja žena u Srbiji.

Završna razmatranja

Pored ekonomske nezavisnosti, stremljenja treba da idu i ka edukaciji kao sredstvu za prevazilaženje negativnih kulturnih obrazaca i „post-patrijarhalnog“ sindroma koji je očigledno još deo kolektivnog nesvesnog. Promoviisanje modela koji predstavljaju ženu kao vredno i ravnopravno biće na svim nivoima i u svim sredinama treba biti ostvareno putem edukacije na svim nivoima. Kako bi rezultati bili vidljivi i problem sagledan sveobuhvatno, a ne parcijalno – ne treba se ograničiti samo na intelektualne krugove i na gradske sredine. Poseban akcenat treba staviti na sprečavanje neobaveštenosti žena i muškaraca u relativno izolovanim sredinama. Edukacija mora da bude neizbežna mera prevencije nasilja i subordiniranosti žena, a procese edukacije moraju podjednako biti uključeni i muškarci i žene, i društveni i religijski akteri. Ukoliko bi procesima edukacije bile obuhvaćene samo žene, proces bi bio jednosmeran i nedovršen. Potrebno je zameniti modele koji obezvređuju ženu, koji su frustrirajući i deluju destimulativno – modelima koji ženi vraćaju dostojanstvo i osnažuju njene vrednosti. Predloženi modeli nisu i jedini koji bi mogli da postignu željene rezultate, oni su tu samo da pokrenu ovu temu, predstave je u svom potencijalu koji poseduje, a s ciljem pokretanja pojedinaca i institucija da se angažuju u meri u kojoj žele i mogu – svako iz svog ugla, svako u svojoj sredini i u odnosu na trenutni uticaj – intelektualni, verski, praktični i dr.

Pitanje subordiniranosti žena u Srbiji je kompleksno, i zahteva terensko i detaljnije teorijsko istraživanje. U ovom radu dati su samo okviri za dalja istraživanja. Ukazano je samo na neke od najupečatljivijih problema i mogućih rešenja za njihovo prevazilaženje. Obradena je subordiniranost žena u sferama kulture, religije i u ekonomskoj sferi. Obrazloženi su i aspekti

nasilja nad ženama – u eksplicitnom, fizičkom smislu, ali i u diskurzivnom. Kroz kraći istorijski osvrt možemo zaključiti da su žene ipak odolevale uslovima koji su bili povoljni za subordiniranost i ulozi koja im je tradicionalno dodeljivana, tako da možemo da zaključimo da subordiniranost nije nužno tradicionalno uslovljena i da se odstupanje od utvrđenog modela moglo odigrati i ranije. Neosporno je da je postojao izvestan broj osvešćenih žena, ali očigledno ne u dovoljnom broju da bi društvo moglo biti reformisano. Veći napredak može se videti u vremenu u kom živimo, gde je obrazovanje žena u brojnosti i kvalitetu jedan od mogućih prokretača jednog novog sistema vrednosti. Nekritičko prihvatanje kulturnih obrazaca koji su plasirali muškarcima, a žene sledile – pre svega zbog nemogućnosti da nešto promene koja je ležala između ostalog i u nedostatku solidarnosti u društvu po tom pitanju – treba da bude prevaziđena. Usled odustva solidarnosti među samim ženama, nerazvijenosti ljudskih prava, upotrebe bioloških datosti žena kao slabijeg pola u značenju inferiornosti koja je dodatno „kažnjavana“, prenošena i na sfere intelektualnog, ekonomskog, javnog – žena je u srpskoj kulturi često bila sistemski potčinjavana. Nereagovanje možemo pripisati nekim od uzročnika: strah od nasilja, od osude okoline, razjedinjenja porodice koje je smatrano sramotom, neprepoznavanje problema i nasilja i dr. Odsustvo modernih tehnologija je neosporno, ali pre toga stoji veliki jaz koji se tiče obrazovanja žena, koje je dugo smatrano sramotom. Ipak, to je samo jedna od mogućih pretpostavki, koju ne možemo u potpunosti primeniti na današnje vreme, budući da je danas obrazovanje dostupno svim ženama (bar najelegantnije), iako uprkos tome nasilje i podređenost pogađaju i najobrazovanije. Iskorenjavanje takvog sistema zahtevalo bi temeljne promene koje bi bile sprovedene u dužem vremenskom periodu. Budući da takva, sistemska strategija još ne postoji, trebalo bi upotrebiti periferne metode. Promocijom pozitivnih rezultata i primera, promene svakako ne bi bile korenite – ali bi vrednosti žena i njihova dostignuća bili stavljani u prvi plan – što je značajan korak. Na ovaj način bila bi ponuđena jedna paralelna percepcija koja bi osnažila žene u prepoznavanju svojih kvaliteta, podvukao bi se značaj ljudskih i ženskih prava i pomoglo bi se stvaranju pogodnog tla novih primera ili obrazaca koji bi došli na mesto starih, štetnih i diskriminišućih.

Literatura

- Danijela Velimirović, *One su bile svuda – stizale su sve: kulturna konstrukcija heroína novog doba (1945–1951)*, Etnoantropološki problemi, sv. 1 (2012), Beograd, 180;
- Lidija Radulović, *Religija i rod: kritički osvrt na pristupe istraživanju*, Antropologija 1 (2006), Beograd, 79;
- Meri Daglas, *Čisto i opasno*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.;
- Patrijarh Pavle, *Danam budu jasnija neka pitanja naše vere*, Beograd 1998.;
- Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica: poverljivi razgovori majke sa ćerkom o najvažnijim pitanjima, II izdanje, Svetigora, Cetinje, 2000.

Izvori:

- <http://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama>
- http://sigurnakuca.org/index.php?option=com_content&view=article&id=64:nasilje-u-porodici-je-sveprisutan-problem&catid=24:o-nasilju&Itemid=9
- <http://www.beta.rs/?tip=article&kategorija=vestiizzemlje&ida=2797410&id=&ime>
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/767622/Sigurna+ku%C4%87a+do+kraja+oktobra.html>
- <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/353031/Porodica-i-prijatelji-se-oprostili-od-manekenke-na-sahrani-bila-i-majka-ubice>
- <http://www.snagadobrote.com/kolo-srpskih-sestara/istorijat/>
- <http://www.poslovnezene.org.rs/>
- <http://www.snagadobrote.com/kolo-srpskih-sestara/istorijat/>

Biografija autorke:

Nadežda Tonić je rođena 31.5.1988. u Beogradu. Diplomirala je 2011. na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odeljenju za etnologiju i antropologiju, sa temom diplomskog rada „Srpske i albanske žrtve na Kosovu i Metohiji u politikama nevladinih organizacija u Srbiji „. Nakon toga upisuje se na master studije na matičnom odeljenju, gde trenutno piše master rad na temu „Masonerija u Srbiji u diskursima samoodređenja“. Svoju oblast promovisala je na preko 50 seminara, konferencija, letnjih škola i simulacija u zemlji i inostranstvu, na temu kulture, religije, marketinga, evropskih integracija, tranzicione pravde i ljudskih prava. Dobitnica je brojnih stipendija, nagrada i priznanja. Alumnistkinja je „Our Future Network“ programa, članica Evropskog pokreta u Srbiji i volonterka Centra za istraživanja religije Beogradske otvorene škole.

Društvena odgovornost i dekonstrukcija uloge žena u društvu u religijskim zajednicama Zapadnog Balkana

1. Sažetak

U ovom radu prezentovaće se činjenično stanje položaja žena u savremenom srpskom društvu verifikovano istraživanjem Viktimološkog društva Srbije, kao i izvesna saznanja autorke o društvenoj odgovornosti sa osvrtom na stepen diskriminacije žena, danas. Istorijski osvrt, kroz kratak prikaz života i dela kao i doprinos samo nekih od najznačajnijih žena Srbije (u različitim vremenskim kontekstima), ukazaće na povećan stepen regresije položaja i ličnosti žene i sve težeg njenog svestranog napretka u odnosu na prethodne istorijske epohe. Šta je uzrok sve većoj diskriminaciji žena, (koja zapravo nikada i nije dovedena u pitanje) uprkos očekivanju da bi razvojem savremenog društva, položaj žena trebalo da bude znatno progresivniji i kvalitativno unapredjen?

U prvom segmentu rada, biće reči o izuzetnim istorijskim ličnostima koje su karakteristične po svom delu u svojoj epohi, kao na primer: Sveta pravedna Ana, Presveta Bogorodica, Sveta pravedna Jelisaveta, Majka deset Jugovića, Sveta Jelena Dečanska, mati Angelina, mati Anastasija (majka svetoga Save), monahinja Efimija, Carica Milica (u monaštvu – prepodobna mati Evgenija), Priceza Olivera, Mara Branković, sveta Jelena Anžujaska,

* E-mail:crnjanski.vesna@gmail.com

Isidora Sekulić (prva žena akademik u Srbiji), Milunka Savić, Mileva Marić – Ajnštajn, Ksenija Atanasijević (prva žena – doktor nauka; doktorirala na Beogradskom Univerzitetu); Jelena Trikić – savremeni primer majčinske ljubavi i žrtve.

Drugi segment, rada obuvata analizu istraživanja Viktimološkog društva Srbije o diskriminaciji žena na radnom mestu i prilikom konkurisanja za posao. Gde se pre svega može konstatovati nizak stepen svesti i razumevanja pojma diskriminacije, kao i o mehanizmima odbrane, procesuiranja i sprečavanja diskriminacije. Takodje se ističu razlozi za jedno ovako veoma teško stanje u društvu i nimalo jednostavan položaj žena, danas. Subjekti na makronivou društvene zajednice pozivaju na podizanje nivoa nataliteta, a istovremeno žene doživljavaju najgrublje oblike diskriminacije i mobbinga, u društvu i na radnom mestu, kao i prilikom konkurisanja za radno mesto. Pri tom, društvena zajednica nije dovoljno uporna u sprečavanju (prevenciji) i sankcionisanju ovakvih diskriminatorskih postupaka.

Ključne reči: društvena odgovornost, diskriminacija, religijske zajednice, prevazilaženje stereotipa, rodna ravnopravnost.

„Rečeno je, da niko nije toliko tašt zbog svoje religije, kao onaj ko ne poznaje nijednu drugu.“

Trevor Ling

2. Značaj uporedne religije i značaj Izrailja za razvoj religija Zapadnog Balkana

Izučavanje uporednih religija neophodan je uslov za stvaranje prave slike same suštine religijskih stanovišta kao i razumevanja drugih ljudi koji pripadaju različitim religijskim opredeljenjima. Krajnja svrha je, razvijanje verske tolerancije i poštovanje različitosti.

„Pošteno i nepristrasno proučavanje verskih tradicija znači izučavanje njihovih stvarnih istorijskih spisa u pojmovima ideja koje donose, tipova ličnosti koje su stvorile, i vrste društava što su se za njih vezivala.“¹ Samim tim što uvažavamo mnoge i različite načine ispoljavanja svesti o vanvremenskoj dimenziji, iznad materijalnih stvari, odnosno prihvatamo i informišemo se o različitim religijskim shvatanjima, iskazujemo jednu značajnu vrednost u

1 T. Ling, Istorija religije istoka i zapada, Srpska književna zadruga, Beograd, 2003.god., str.6

dobu, kojem po mišljenju autora pretili sekularizam. Imajući u vidu da je sklonost ljudske prirode da odbacuje inovacije, kao i nepoznanice, pokazuje se konstruktivnim pristup, uporednom izučavanju religije, kako bi nam različiti verski pristupi nakon neophodnih saznanja otvorili vidike za ljubav, saradnju i versku toleranciju. Autor istoimenog dela, primećuje: "Jer se velike religijske tradicije, naročito u Evropi i Aziji, u priličnoj meri prepliću. Na Judaizam je uticao zaratrustizam, a oba su dala svoje priloge Islamu. Islam je šireći se na Istoku, ubrzao gašenje Budizma u Indiji, dok je sam pretrpeo upliv Hinduizma. Stigavši iz Evrope u Indiju, Hrišćanstvo je na Potkontinentu podstaklo hinduski i islamski pokret preporoda, dok je na Cejlonu, delujući kao antitelo, dalo podstrek budizmu da se vrati svojim suštastvenim idejama. U poslednjih nekoliko decenija, azijska religijska misao, osobito ona budistička, ostvarila je tanana dejstva na zapadnjačku teologiju."² Imajući sve navedeno u vidu ne može se izbeći utisak isprepletenosti i uticaja odredjenih religijskih orijentacija, jednih na druge. Samim tim nameće se i potreba upravo saznavanja sličnosti i razlika odredjenih religija koje imaju isti cilj: Znanje Boga i saznanja o Bogu, emanaciju i zadobijanje ljubavi putem etičkih religijskih postulata i opitnog života u skladu sa istim postulatima – zadobijanje ljubavi za čitav svet (istovremeno i spasenja) kroz Boga i u Bogu. Inerentan je u tom smislu i uticaj religije na društvo i širu društvenu zajednicu, jer se čovek kao društveno biće ostvaruje u odredjenom istorijskom kontekstu, vremenu. Stoga, navodi, Trevor Link: „Unutar šireg područja društvenih nauka, sociologija sad teži da preuzme važno mesto koje je zvanično držala antropologija, naporedo sa tim kako se sve više narod sveta industrijalizuje i urbanizuje, ili, bar pojavom novih država, organizuje u složenija društva. Nema sumnje da su danas upravo, sociolozi ti, koji aktivno proučavaju i kroz izveštaje obelodanjuju religijsko ponašanje ljudi, dejstvo koje ono ima na ekonomske i društvene strukture, i, obrnuto, načine na koje društvene i ekonomske strukture utiču na religijsko ponašanje.“³ U skladu sa navedenim stavom pre nego što se vratimo na osnovnu temu, koja se tiče savremenog položaja žena u religijskim zajednicama Zapadnog Balkana i kretanjima u savremenom društvu koje čine kompleksnijim položaj žena danas, samo će se u kratkim crtama istaći koreni nastanka najpoznatijih religija. Naime, radi lakšeg poimanja i povezivanja činjenica, potrebno je uzeti u obzir da su velike verske (jevrejska, hrišćanska, islamska, hinduistička i budistička religija) i filozofske tradicije

2 T. Ling, Istorija religije istoka i zapada, Srpska književna zadruga, Beograd, 2003.god., str.7

3 Idem., str.8

sveta ponikle upravo na tlu Evroazije, kao i da se koreni velikih civilizacija nalaze upravo u Aziji. Naročito značaj za razvoj religijske tradicije imale su: Egipat, Mesopotamija i Dolina Inda. Iako na jednom mestu, Trevor Ling objašnjava da je „Izrailj došao iz Egipta, srećan što stresa egipatsku prašinu sa svojih nogu“⁴, iako se religija Izrailja razlikovala suštinski od drugih religija naroda Bliskog Istoka jer nije predstavljala ritualnu kraljevsku magiju, već je imala karakter, kako Marks Veber, primećuje: „profatskog proboja“⁵, postoje izvesne praslike Vaskrsenja u ritualima Egipta i Vavilona⁵. Naime, u skladu sa mitom o postanju u ritualnoj godišnjoj proslavi u kojoj je aktivnu ulogu imao car, mogu se primetiti sledeće bitne karakteristike svetkovine:

1. Prikazuje se drama smrti i vaskrsenja božanstva (pandan – Hristovog raspeća na Krstu, drama na Golgoti, bičevanje, mučenje i potom radost Hristovog vaskrsenja)
2. Prezentiraju se priče o postanju
3. Pojavljuje se ritualni megdan u kojem bogocar (možda pandan – Bogočoveka) poražava svoje protivnike; (u Novom Zavetu, imamo verovanje da je Hristos –Bogočovek svojom Krsnom smrću uništio smrt, i spasao ljude od greha i večne smrti)
4. Slavi se sveti brak između božanstva i zemlje (u Novom Zavetu, Presveta Bogordica je poslužila velikoj tajni Božijoj, da u svojoj utrobi smesti nesmetivog, i često u pesmama posvećenim Njoj, Ona je ujedno predstavnik zemaljskog koji čuva tajnu ovaploćenja Večnog, Božanskog)⁶
5. Trijumfalna povorka pobedonosnog bogocara (kao pandan, u Novom Zavetu se može obajsniti – Litijom).

Sve gore navedeno nema nameru da minimizira značaj Novog Zaveta, već naprotiv, da pokaže da je deo politeističke tradicije, dakako ostavio traga u isroriji ljudi i njihovoj religijskoj svetsi i da u izvesnom smislu predstavlja arhetip kasnije monoteističke religije Izrailja. Analogno kolektivnom nesvesnom u kontekstu Jungovog terminološkog definisanja. Korelacija ovde ne označava nužno i uzročno posledičnu vezu, već zapravo želi da pokaže da

4 Idem., str.37

5 Primedba autorke

6 “Slavlje sveto i ogromno,

Rodi nam se Čedo skromno,

Što vezuje Zemlju s Nebom,

Shodno s Božjom, preduredbom.”- Rodjenje Presvete Bogorodice, Pesmarica:”Tebi, samo Tebi”, Srpska Pravoslavna zajednica Šid, 2005.god., str. 44

ništa na svetu nije slučajno nastalo, niti rezultat stihijskog delovanja već ima svoje korene u religijskoj tradiciji u prošlosti drevnih društvenih zajednica, tj. sveta.

U Dolini Inda, na primer pojavljuje se veliki broj statueta u vidu ženskih figura od terakote, čiji impozantan broj označava isticanje materinstva koje je išlo do obožavanja boginje – majke. Iz njene utrobe izlazilo je razno-liko rastinje što ukazuje na isticanje plodnosti, boginje majke – zemlje. Trevor, dalje primećuje: „Čak i u kontekstu istorije drevnog Bliskog istoka, velika imena su: Egipat, Vavilon, Asirija, dok Izrailj igra manje značajnu ulogu. Pri svem tom, iz religijskog života jednog malog saveza plemena nastale, su, istorijski glavne religije zapadnog sveta: judejstvo, hrišćanstvo i islam; religijske ideje Starog zaveta su, u dobru i u zlu, izvršile veoma snažan uticaj na religijsku misao Evrope i Amerike. Tri upravo pomenuta glavna sistema *uzeta zajedno* čine najveći deo zapadnog toka religijskog predanja, i gdekad se *kao skupina* stavljaju nasuprot drugim religijama sveta, naročito onima iz Indije, naime, hinduizmu, budizmu, djainizmu i sikizmu.“⁷

Pretpostavljajući značaj religije kao nečeg dobrog i spasonosnog po čoveka i čovečanstvo, Veber medjutim primećuje i negativan uticaj izrailjske religije na hrišćanstvo i islam. Naime: “Ono što ovde vredi takodje naglasiti jeste da je izrailjska religija zaveštala zapadnoj kulturi nešto drugo mimo racionalne verske etike; nešto podjednako važno, dalekosežno i možda kobno u svojim posledicama kroz celu istoriju Zapada – ideju o svetom ratu. Iz najranijeg, najvećma tvoračkog perioda istorije Izrailja stiže ideja o Bogu, koji se bori za svoj narod protiv njegovih neprijatelja, ideja koja je u očima onih Jevreja, Hrišćana i Muslimana što su pretrpeli njen uticaj, ozakonila različite oblike međunarodnog, medjukulturnog i medjureligijskog nasilnog ponašanja, sve do današnjeg dana, kad je njen uticaj još uvek u dejstvu u politikama kao što su one usmerene na uništenje komunizma u Aziji vojnom silom.“⁸ Različitost ne bi trebalo da bude uzrok netrpeljivosti i ekstremnog ponašanja, niti uzrok mržnje medju narodima i verskim opredeljenjima, već polje za multikulturnološka upoznavanja i obogaćivanja naroda. U tom smislu istraživanje uloge žene u društvu, a pre svega žene u funkciji majke, ima naj-svečaniji, najhumaniji i najčasniji dvig ka ljubavi, sveopštoj ljubavi. Iz razloga koji može biti samo pozitivan, a to je radjanje života – davanje života korz nesebičnu ljubav koja podrazumeva ne samo njenu biološku, reproduktiv-

7 T. Ling, Istorija religije istoka i zapada, Srpska književna zadruga, Beograd, 2003.god., str.29

8 T. Ling, Istorija religije istoka i zapada, Srpska književna zadruga, Beograd, 2003. god., str. 31

nu funkciju već: pre svega vaspitnu i brižnu. Ratovi nemilosrdno odnose i uništavaju ljudske živote, a Majka je zapravo ta koja daje neprocenljiv doprinos čovečanstvu: najveće bogatstvo, a to je: ljudski život. Stoga je nejn čini se najvažniji zadatak da nauči svoje potomstvo da poštuje svoj i živote drugih ljudi. Čak i oni koji posmatraju taj svetli čin u nameri da ga minimiziraju zarad nekih važnijih nauka i životnih misija, kojem bi po njihovom mišljenju žene trebalo da teže, dobili su život na dar kao mogućnost da društvo učine humanijim, a ljude – srećnijim. Birajući, razume se svojom slobodnom voljom put kojim će svoje ciljeve i dostići kao i koje će ciljeve sebi postaviti kao prioritete.

3. Znamenite žene u srpskoj istoriji

Pre svega neophodno je pomenuti neke od najznačajnijih znamenitih ličnosti u istoriji srpskog društva i značaju žena koje su obeležile svoju epohu. Sve one bile su žrtve na Oltaru Srpskome narodu. A, to su (neke od najznačajnijih): Majka devet Jugovića, Sveta Jelena Dečanska, Mati Angelina, sveta Ana – u monaštvu Mati Anastasija (majka svetoga Save), Carica Milica, u monaštvu – prepodobna mati Evgenija, žena cara Lazara (kosovskog velikomučenika), Princeza Olivera, Mara Branković, sveta Jelena Anžuska, Isidora Sekulić, Milunka Savić, Mileva Marić – Ajnštajn, Ksenija Atanasijević. Savremeni primer majčinske ljubavi i nesebičnosti – Jelena Trikić, majka iz Prijedora. Na koji način opisati hrišćansku majku i sve majke sveta, uopšte? Majka je ona koja se smeje i plače; ona koja je zadužena za emocionalni razvoj deteta i njegovo vaspitanje. Hrišćanska majka potrebno je da u svemu podražava Presvetu Bogorodicu, pre svega u njenoj bezuslovnoj ljubavi prema Sinu – Bogočoveku Isusu Hristu. Velika ljubav Presvete Bogorodice prema svome sinu puna je zadivljujuće požrtvovanosti i pre svega poslušnosti Bogu. Gospod Isus Hristos, raspet na Krstu za sav grešni rod ljudski, pogleda na svoju majku pre no što predade duh svoj Ocu svome nebeskome i reče Presvetoj Bogomajci: „Ženo! Evo ti sina!“, a svom najmilijem učeniku sv. Jovanu Bogoslovu: „Evo ti majke!“ Na taj način, pokazao je ne samo veliku brigu za Presvetu Bogorodicu i u času svoje krsne smrti, već i veliku ljubav prema majci, istovremeno pokazavši i da je Presveta Bogomajka, majka čitavom rodu hrišćanskom i čovečanstvu uopšte, majka svih vernika. Jer glavna uloga svakog deteta kada odraste jeste – briga o roditeljima. Stoga je i najveća tuga gubitak deteta ili roditelja. Velika je tuga i Majke Božije bila pod Krstom gde je raspet Njen sin, a ogleda se u rečenici koja razdire srce tugom:

„O, najsladje čedo (dete) moje!“ Najteži je taj nemi, bezglasni bol. Razdirući. Bol u tišini, izgovoren samo jednom dostojanstvenom rečenicom, bez ridanja, bez glasnog kukakanja i vapaja, bol srca koji dopire do samog Tvorca. Kroz Presvetu Bogorodicu došlo je spasenje čitavom ljudskom rodu i dato joj je dostojanstvo da bude Majka Bogočoveka. Pravoslavno Hrišćanstvo je stoga zapravo takva vera koja ženu emancipuje⁹ u svakom smislu: ontološkom, kulturološkom i socijalnom.

3.1.1. *Sveta Ana*, bila je majka Presvete Bogorodice i ćerka sveštenika Matana, iz roda Levijeva kao i Aron¹⁰ – prvosveštenik. Interesantno je to da je Aron imao privilegiju da raspoznaje „čisto“ i „sveto“ kao i da prinosi pokajanje za „grehe čitave zajednice“. Iz te loze, došla je Presveta i Prečista – Bogorodica Marija, koja je rodila Bogočoveka Isusa Hrista (ostavši pri tom devica) koji je poneo grehe sveta i pobedio smrt svojom krsnom smrću. Sveta pravedna Ana rodila je Presvetu Bogorodicu u svojoj pedesetoj godini života. Bog im je učinio veliku milost i čast jer se u to vreme bezdetnost roditelja smatrala velikom sramotom. Živeli su razume se bogougodnim životom. Bog im posla andjela da objavi rodjenje „kćeri preblagoslovene, kojom će se blagosloviti svi narodi na zemlji i kroz koju će doći spasenje svetu“.¹¹

3.1.2. *Presveta Bogorodica*, po ocu roda carskoga, a po majci roda arhi-jerejskoga, Blagodatna Marija, Hram Duha Svetoga i Oltar Boga Živoga, slava roda ljudskoga, *pohvala roda ženskoga*, istočnik (izvorište) devstva i čistote. Nema reči kojima bi hrišćanski svet opisao značaj, dostojanstvo i lepotu Presvete Bogorodice, za koju je i sam Dionisije Areopagit, kada je video rekao, da ne zna da je to Presveta Bogorodica, pomislio bi da je sam Bog! Toliko je bio zadivljen i njenom fizičkom lepotom. Presveta Bogorodica je rodu ljudskom donela spasenje od smrti i greha, rodivši Gospoda Isusa Hrista, koji je zbog svog velikog čovekoljublja došao u svet da bi spasao rod ljudski. Ono što se stoga najviše ističe u vezi sa ličnim identitetom Presvete Bogorodice, jeste njena uloga pravedne i svete majke. Stoga Presvetu Bogorodicu slavimo pre svega zbog njenog divnog majčinstva; i stoga su svetitelji Pravoslavne cr-

9 Emancipacija – suprotnost joj je diskriminacija. Jeste oslobađanje ličnosti ili određene etničke grupe od diskriminacije nastale usled etničke pripadnosti određenoj grupi, političkoj orijentaciji ili društvenoj grupaciji. Pojam koji ukazuje na ravnopravnost.

10 Osim što se Bog neposredno obraćao Mojsiju, u Svetom pismu Staroga zaveta navodi se da se Bog i prvosvešteniku Aronu neposredno obraćao (Lev., 10,8; br. 18,8) i to mu je davalo pravo da sa svojim sinovima **raspoznaje šta je sveto i čisto** (Lev., 10, 8) i **da prinosi pokajanje za svoje grehe i grehe čitave zajednice**.

11 Ohridski prolog

kve oduvek isticali božansku ulogu svojih majki. Naročito, isticavši postojanu ljubav majki prema deci i porodici.

3.1.3. *Sveta pravedna Jelisaveta*, je bila rođjaka Presvete Bogorodice. Majka, Presvete Bogorodice, sveta Ana, bila joj je rođjena tetka. Ona je rodila svetog Jovana Krstitelja i Preteču Gospodnjeg koji je Gospoda Isusa Hrista krstio na Jordanu. On je bio poslednji Starozavetni i prvi Novozavetni prorok. Krštenjem na reci Jodran, i pogružavanjem Gospoda Isusa Hrista u vodu, simbolizuje se preuzimanje na sebe grehova ljudskih i umiranje pod njima, a izlazak iz vode označava – oživljavanje, sveto Vaskrsenje Njegovo. Na ovaj simboličan način, Gospod nam pokazuje put spasenja.

3.1.4. Divan primer *Majke devet Jugovića*, postojane ljubavi prema svojim sinovima koji su stradali u Kosovskom boju, braneći svoj narod i svoju zemlju, opisana je kao simbol ljubavi koja je bezgranična. To je i simbol bola svih majki (bez obzira na veru i naciju) sveta koje izgubiše svoje sinove. Majka Jugovića, podnosi dostojanstveno gubitak svojih sinova, ali joj srce ne izdrža kada joj, kako se u pesmi navodi, dva gavrana spustiše Damjanovu ruku (najmladji sin) u krilo. Ona u toj ruci vidi ruku svoga čeda, a ne ruku ratnika poginulog za slobodu otadžbine i seća se kada ga je na krilu držala, malenog i nasmejanog. Duševni bol majke u tom trenutku, preoblikovao se u fizički bol i izazvao smrt.

3.1.5. *Sveta Jelena Dečanska*, bila je kći svetoga kralja Milutina, a sestra svetoga kralja Stefana Dečanskog; časna supruga bugarskog kralja Mihaila Šišmana (970 – 1025. god). Posle smrti muža, primila je monaški čin u manastiru Visoki Dečani, gde se i upokojila 1350. godine. Kada su Turci jednom prilikom upali u manstir u nameri da ga pretvore u džamiju iz njenog svetog groba po predanju suknuo je plamen koji je zauvek zaustavio muslimanskog hodžu u toj nameri. Od tada, zbog čudootvornih moštiju svetiteljkinih, Turci su se sa poštovanjem ophodili prema ovoj svetinji.

3.1.6. *Mati Angelina*, bila je albanskog porekla, kći velikaša Djordja Arijanita Komnina. Divan primer podnošenja trpljenja i podnošenja nevolja, ali i postojane ljubavi prema svojoj porodici i svojevoljnog žrtvovanja. Izuzetno vaspitana i obrazovana, bila je supruga prognanog i slepog despota Stefana, i sa njim živela u izbeglištvu, u Italiji i Albaniji. Živela je u siromaštvu. Imala je troje dece: Djordja, Jovana i Mariju. Nadživela je i muža i decu, a njene svete mošti su bile u manastiru Krušedol sve dok ih Turci nisu spalili, zajedno sa moštima svih Brankovića. U srpskom narodu izgrađen je kult mati Angeline, i vezuje se za njen težak život, veliku ljubav i požrtvovanost za porodicu. U Službi koja je napisana prepodobnoj mati Angelini, ističe se

njena „muška“ izdržljivost za sve nedaće teškog života i ističe se isceljujuća moć njenih svetih moštiju.

3.1.7. *Ana – sveta mati Anastasija*, bila je mati svetoga Save, prvog i najvećeg, srpskog i sveslovenskog prosvetitelja. I sama kraljevskog porekla, bila je žena srpskog župana Stefana Nemanje (u monaštvu – sveti Simeon Mirotočivi). Njeno najveće postignuće i ostvarenje je rođenje svetoga oca našeg Save, Hristolikog prosvetitelja i svetitelja pravoslavnog srpskog naroda. Poput svete pravedne Ane i svete pravedne Jelisavete, u svojoj pedesetoj godini radja sina Rastka (u monaštvu Sava). Loza Nemanjića je inače prva srpska kraljevska loza koja je kanonizovana. Zaostavština svete Anastasije, majke Svetoga Save – „najmilijeg srpskog čeda“, kako ga naziva sv. Otac Justin Vranjski i Čelijski, je postojana ljubav prema svome mužu i svojoj pordici i posvećena vera u vaskrslog Gospoda Isusa Hrista koga je svojim životom posvedočila kao i prema svim Božijim stvorenjima.

3.1.8. *Monahinja Efimija (1350 – 1405. god.)*, bila je *prva srpska pesnikinja*. Nakon gubitka oca, sina i muža (despota Jovana Uglješe Mrnjavčevića) zamonašila se i živela u državi kneza Lazara, u kojoj postaje svedok mnogobrojnih stradanja srpskoga naroda nakon bitke na Kosovu 1389. godine. Spremnost i snaga ove žene je u njenog političnosti i mudrosti, naročito da zajedno sa kneginjom Milicom (monahinjom Evgenijom) izmoli milost za oklevetanog despota Stefana Lazarevića i za mošti svete Petke, koje su za srpsko stanovništvo imale poseban značaj. U Efimijinu sačuvanu zaostavštinu spadaju i tri zapisa koja važe za jedne od najboljih bisera srpske srednjekovne književnosti, od kojih je najčuvenija: „Pohvala knezu Lazaru.“ Njeni zemni ostaci nalaze se u manastiru Ljubostinja.

3.1.9. *Prepodobna mati Evgenija (carica Milica)*, kći vojvode Vlatka, potomka najstarijeg Nemanjinog sina, Vukana. Bila je supruga kneza Lazara. *Nakon Kosovske bitke preuzela je vlast u Srbiji, mudro upravljavši državom u najtežim trenucima njene istorije.* Pomagala je sirotinji, bolesnima i udovicama (kojih je nakon Kosovske bitke u Srbiji, bilo itekako mnogo); obnovila veliki broj crkava i manastira medju kojima i svoju zadužbinu – manastir Ljubostinju. Predavši vlast svome sinu u jednom trenutku, povlači se u manastir i prima monaški čin, gde je nakon monašenja, primila i veliku shimu, pod imenom Efrosinija. *Jedna od najvećih i najznačajnih žena srpske istorije.* Upokojila se 1405. godine.

3.2.0. *Princeza Olivera*, najmlađa kći svetoga kneza Lazara Kosovskog velikomučenika i kneginje Milice. Nakon Kosovskog boja, na Državnom saboru doneta je odluka da osim godišnjeg plaćanja Turcima i vojnih obaveza

prema njima, princeza Olivera, treba da bude poslata Sultanu Bajazitu (1390 – 1402) kako bi postala njegova žena; kod onoga koji joj je ubio oca. Imajući svoje mesto kao jedna od četiri Bajzitove zakonite žene, svojim uticajem na njega uticala je i na položaj svog naroda. Sve vreme svoga života ostala je u pravoslavnoj veri. Njenu žrtvu za spas svoga naroda i svoje države, posle Kosovskog boja, srpski narod je još za njenoga života cenio. Ona je smatrana i smatra se žrtvom biblijskog karaktera, bogougodnom i hristolikom žrtvom, prinetom iz slobode, ljubavi i poslušanja prema svome otačastvu. Ostaje pitanje koje postavljam i sebi i svojim savremenici: Koliko poštujemo njenu žrtvu danas? Čime to pokazujemo? Ima li veće žrtve nego život svoj žrtvovati za bližnje svoje, a bližnji princeze Olivera je bio sav srpski rod? Možemo li je otrgnuti od zaborava na odgovarajući način? Oduživši joj se i ne zaboravljajući je.

3.2.0. *Mara Branković*, određena poput princeze Olivera da spase srpsku zemlju i srpski narod udajom za Turskog sultana Murata II (1435 – 1451. godine). Imala je zavidan uticaj na Sultana, iako je poštovala muslimansku veru, do kraja života ostala je u pravoslavnoj veri. Obilato je pomagala svetogorske monahe manastira Hilandara, a njena ličnost je opisana kao izuzetno poštovana i cenjena.

3.2.1. *Sveta Jelena Anžuska*, bila je supruga srpskog kralja Stefana Uroša prvog (vladao od 1243 – 1276. godine). Majka kraljeva Milutina i Dragutina. Jedno vreme vladala je oblastima Zete, Trebinja i Plava. Podjedanko je pomagala katoličke i pravoslavne svetinje, a u mestu Brnjaci, na samom rubu Kosova i Metohije, nalazio se njen dvor i njena čuvena Prva ženska škola u kojoj su se obrazovale devojke. *Učile su vez i kućne poslove, kao i muziku i pismenost*. Njena najpoznatija zadužbina je manastir Gradac. Zamonašila se u pravoslavnom manastiru, a Danilo II Arhiepiskop Pečki, napisao je njeno žitije (Žitije kraljice Jelene Anžuske). Bila je Francuskinja poreklom. Sa sinovima je obnovila i manastir Svetog Sergija i Vakha, na reci Bojani kod Skadra. Ime jedne nevladine organizacije u Kosovskoj Mitrovici nosi naziv svete Jelene Anžuske.

3.2.2. *Isidora Sekulić*, (1877 – 1958. godine) bila je prva žena akademik. Istaknuta srpska književnica. Tokom života bila je na meti zlonamernih ljudi koji su se odnosili prema njoj pre svega nehumano. Dok je radila u prosveti, iznela je svoj kritički stav u članku „Za život“, gde ističe postojanje „skroz pogrešnog vaspitnog sistema“ i školske vlasti se odmah okreću protiv nje. Ni danas Isidora Sekulić, ne bi prošla drugačije nego upravo na isti način. Važila je za najobrazovaniju i najumniju Srпкиnju svoga vremena. Bila je poliglota

kao i dobar poznavalac i drugih kultura. Kao prevodilac, pisac i tumač književnih dela, dopirala je i ponirala u samu suštinu narodnog bića i njegovog etosa, smatrajući govor i jezik, kulturnom smotrom jednog naroda. Što on i jeste. Naročito je bila maltretirana od strane komunističkih funkcionera, među kojima se isticao „ozloglašeni“ Milovan Djilas. Ta maltretiranja nisu prestala ni posthumno, što sve ukazuje na patološko ponašanje njenih „mučitelja“.

3.2.3. *Milunka Savić* – zaboravljena srpska heroina. Bila je podnarednik u Prvom svetskom ratu. Dobitnik je mnogobrojnih odlikovanja među kojima su: Karadjordjeva zvezda sa mačevima; dva Francuska ordena legije časti; Albanska spomenica; Medalja Miloš Obilić; Francuski orden Ratni krst sa zlatnom palmom – i jedina je žena, odlikovana ovim ordenom; Ruski orden svetog Djordja; najviša medalja Engleske za hrabrost – Sveti Mihajlo prvog reda. Odbila odlazak u Francusku gde bi živela sa pristojnom penzijom i ostaje do kraja svoga života u svojoj zemlji. Za vreme Drugog svetskog rata, biva zatvorena u Logoru na Banjici, gde je bivala često pretučena pred svoje tri ćerke, koje je usvojila. Nakon rata, biva potpuno zaboravljena i odbačena od svih. Radi kao spremačica i tako stiže skromnu penziju. Ova divna hrabra i humana žena, nemajući svoje dece, podiže troje dece koju je usvojila i to: Milku – zaboravljeno dete sa Železničke stanice u Stalaću; Radmilu – Višnjju, svoju sestru od ostarelih ujaka i ujne, i Zorku – sirotu devojkju, poreklom iz Dalmacije. Pored toga, školavala je još trideset dvoje dece, što od svoje rodbine, što sa strane. Sahranjena je u Beogradu, uz najviše državne i vojne počasti u Aleji velikana.

3.2.4. *Mileva Marić – Ajnštajn*, (1875 – 1948. godine) – Izuzetno pametna i obrazovana žena svoga doba. Studirala medicinu, a potom matematiku i fiziku u Cirihu. Tu je upoznala svog supruga od koga se kasnije i razvela, zboga verskih predrasuda njegove porodice, Alberta Ajnštajna – dobitnika Nobelove nagrade i jednog od najgenijalnijih ljudi XX veka. Postoje opravdane tvrdnje da je upravo Mileva Marić, umnogome doprinela prvim Ajnštajnovim naučnim radovima. Nakon prelaska u Prag gde je Ajnštajn dobio posao profesora, Mileva teško podnosi život u tom gradu, zbog nemačkih i čeških nacionalista. Imala je troje dece, od kojih se jedan od sinova (Eduard), nakon razvoda roditelja razboleo od shizofrenije. Njena karijera, kao i porodični život bila je potpuno uništena, kao i sam njen život. Trpevši izvesnu psihičku torturu od samog Ajnštajna, koji joj je pred razvod dostavio spisak „naredbi“ među kojima i zapovest: „Odgovaraj mi samo kada ti se obratim!“, zatim nemaštinu nakon razvoda (dve kuće je prodala kako bi pla-

tila Eduardovo lečenje) i gledajući napade bolesti svoga sina kome nije mogla da pomogne, nakon jednog od napada, njoj je pozlilo i ona umire. Ne treba zaboraviti da je novac od Nobelove nagrade Albert Ajnštajn ustupio upravo Milevi i to ne zbog svoje darežljivosti, već u stručnim krugovima toga doba, među naučnicima projavila se vest da je idejni tvorac teorije relativiteta, za koju je Ajnštajn dobio Nobelovu nagradu, upravo njegova prva žena – Srpkinja, Mileva Marić – Ajnštajn.

3.2.5. *Ksenija Atanasijević*, (1894 – 1981. godine) – filosof, prevodilac, prva žena docent u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca; i prva žena koja je doktorirala na Beogradskom univerzitetu, 1922. godine, u svojoj dvadeset osmoj godini života. Otac joj je bio lekar, a majka iz svešteničke porodice. Rano ostaje bez roditelja – u svojoj dvanaestoj godini. Mentor na pripremi doktorske disertacije bio joj je poznati univerzitetski profesor – dr Brana Petronijević, a članovi komisije dr Veselin Čajkanović i dr Milutin Milanković (naziv disertacije: „Brunovo učenje o najmanjem“). Rad na disertaciji je bio otežan jer je bila izložena svakodnevnim spletkama na Univerzitetu po pitanju njenog privatnog života i života njenog mentora (kojih ni do danas nisu pošteđene srpske intelektualke). Govorila je šest svetskih jezika i boravila na fakultetima u Ženevi i Sorboni. Isticala je svoju iznenadjenost, činjenicom da dr Brana Petronijević, nije voleo originalnost, već je očekivao od svojih saradnika da dele njegovo mišljenje i stavove. Zar nas filozofija ne uči upravo suprotnom? U nameri da je pohvale, govore joj (profesori) da je „*pametna kao muško*“, međutim ovakvi komentari još više su učvrstili Kseniju *da se bori za ravnopravnost žena u društvenom životu Kraljevine Jugoslavije*. Postaje žrtva diskriminacije, spletki i mobinga na Beogradskom Univerzitetu od strane profesora u nameri da je distanciraju od profesorske karijere na Univerzitetu. Prošle su decenije, i promenili se društveni sistemi i uređenja, ali stav prema ljudskim potencijalima, koji imaju šanse da daju originalno naučno ostvarenje ili su bolji od drugih i dalje je ostao na istom, možda i gore. „Zbog čega je Kain, *brata* svoga Avelja ubio?“, a ubija ga i danas zbog svoje zavidljivosti. Osam godina, Ksenija Atanasijević, traži pravo, pravdu i zaštitu – ali je ne dobija. Pisala je radove u odbranu Jevreja, ali je zbog toga ubzo hapsi Gestapo, da bi je potom i komunističke vlasti hapsile, a nene knjige bivaju zabranjene. Na osnovu svih njenih dela ocenjuje se međutim da je najistaknutija srpska žena – mislilac, čija je glavna tema interesovanja bila: *problem zla u pojedincu i društvu*, tvorac originalnog i celovitog filozofskog sistema. U trenutku kada je trebalo da svoj maksimum u nauci, ona umesto promovisanja u vanrednog profesora, biva ekskomunicirana sa Univerziteta 1936. godine. Neuspešan je bio njen intelektualni „prodor u svet“ u kojem

suvereno i potpuno neopravdano vladaju muškarci. Nakon fizičke i psihičke torture, na potpuno nezakonit način, uz flagrantno kršenje zakona (kroz koje prolaze i pojedine današnje žene – intelektualke, bivajući izložene potpuno istim vidovima tortura) prva žena – univerzitetski nastavnik biva udaljena sa fakuleta, od onih ljudi koji bi trebalo upravo svojim obrazovanjem, čašću i etikom da sprečavaju ovakve pojave u društvu. Jedna ključna rečenica u biografiji Ksenije Atanasijević je – da je dvanaest godina „ratovanja“ protiv zlu-radih kleveta i podmetanja bilo zapravo dvanaest najplodnijih godina njenog stvaralaštva. Dobijala je pozive da predaje u Americi, ali je ostala u Beogradu, gde je i preminula u svojoj 88. godini. Medjutim, ni to nije kraj nepoštovanja njenog lika i dela. Porodična grobnica porodice Atanasijević postoji samo u arhivskom registru na Novom groblju, ali je njeno grobno mesto – prekopano i prodato novim vlasnicima, a sve grobne ploče su uništene.

3.2.6. Jelena Trikić – majka hrabrost i ljubav. Savremeni je primer majke iz Prijedora koja iako znajući da umire, žrtvuje svoj život darujući i dajući nov život – radjanjem i rodjenjem svog deteta (sina Nikole). Ova hrabra žena, odbija lečenje svoje bolesti i izmedju sopstvenog izlečenja i radjanja deteta, donosi odluku – darovati novi život, novom biću. Jer nema veće časti, do biti nesebična hrabra majka.

Položaj žena u srpskoj istoriji kao što vidimo nikada, ni u jednoj od epoha nije bio lak. Razvojem društva, savremeni ekonomski tokovi doveli su do potrebe zaposlenja oba supružnika. Pred ženom se nalazi, osim uloge majke, domaćice, supruge, prijatelja i uloga intenzivnog profesionalnog angažmana, koji je sve kompleksiniji. Ovakav njen angažman prečen je često diskriminacijom, omalovanjavanjem, poniženjima. Ona je pozvana da bude – saradnica, ali je danas žena – mučenica. Navedeni primeri, neke od najzajčajnijih ličnosti žena u srpskoj istoriji, mogu se definisati kao počeci dekonstrukcije uloge žena u društvu. Neke od pojedinih ličnosti koje smo naveli u ovom radu, upravo pokazuju slobodu delovanja i intelektualnu slobodu žena u srpskoj istoriji, koja je na neki način ipak bila uslovljena određenim ograničenjima u društvu. I pored ustavnog i zakonskog prava na ravnopravnost polova, njen položaj je i dalje ograničen, a ona sama često: diskriminisana, nedovoljno angažovana u političkom životu i liderstvu, kao i u segmentima gde je potrebno donositi važne društvene odluke; izložena je mobingu na radu i tome slično.

Stvorivši je od rebra Adamovog, koje simbolizuje rodnu ravnopravnost, Bog je stvorio ženu da bude saradnica, Čoveku i društvu. Medjutim, svedoci smo i velikog broja abortusa, toliko da se godišnje čitav jedan grad

dece ubije. Svakodnevno se dešavaju ubistva (nerodjenih beba), a čini se da se zaboravila zapovest: „Ne ubij!“ Zapišimo se, ko smo i šta je naš cilj? Šta mi želimo? Kako se odnosimo prema svojoj deci? Kako ih vaspitavamo i zašto su deca ostavljena od strane majki po kontejnerima? Gde su savremeni primeri požrtvovanosti i ljubavi prema svojim čedima?

4. Diskriminacija žena: u društvu, na tržištu rada i na radnom mestu

Jedan od faktora društvene odgovornosti je i odnos prema ljudskim resursima. Za jednu radnu organizaciju pa i širu društvenu zajednicu ne može se reći da se ponaša društveno odgovorno, ako svi faktori društvene odgovornosti nisu u potpunosti primenjeni. Poštovanja zakona u domenu radnog prava, Zakona o radu u celosti, zabrane diskriminacije i nasilja na radu apsolutni su preduslovi za društveno odgovorno poslovanje. Međutim, čini se da nikada pre nisu doneti tako jasni zakoni koji bi trebalo da zaštite zaposlene, a pri tom se izgleda nikada u većoj meri nije sprovela svakodnevna diskriminacija i mobing nad zaposlenim.

Jedan od ciljeva projekta Vikimološkog društva Srbije bio je da se unapredi položaj žena na tržištu rada i da se zaštite žene koje su izložene različitim oblicima diskriminacije, kroz unapredjenje adekvatnog odgovora države na predmetnu pojavu – diskriminacije. Istraživanjem je naime, obuhvaćena grupa od 706 žena. Od tog broja, njih 452 su tražile posao u proteklih pet godina i bile u situaciji da dožive neki od vidova diskriminacije. Ako se ovom istraživanju doda saznanje ovih žena (ispitanica) o tuđim iskustvima za koja su saznale u komunikaciji sa prijateljima u neformalnom razgovoru, onda je ovaj procenat mnogo veći, navodi se u istraživanju.

4.1. Rezultati istraživanja u odnosu na skalu strukture diskriminacije, izgledaju ovako: Žene se ispituju o njihovom privatnom životu – u procentu 48%; komentariše se njihov fizički izgled – u 44% slučajeva; trudnoća i materinstvo javljaju se kao prepreka za dobijanje posla (postoje slučajevi da se od žena zahteva da potpišu blanko otkaz u slučaju da ostanu u drugom stanju) u 5% slučajeva; seksualna ucena – 0,7%.

4.2. Oblici diskriminacije koji su pepoznati na radnom mestu su: Diskriminacija u vezi sa uslovima rada – 43%; seksualno nasilje nad ženama – 22%; psihičko nasilje nad ženama – 22%; diskriminacija u vezi sa zaradama – 8%; diskriminacija veza za profesionalno napredovanje – 8%; diskriminacija u vezi sa trudnoćom i materinstvom – 3,4%. Ono što je zabrinjavajuće,

je podatak da se u procentu od 36% ispitanica, nije izjasnilo, ko vrši psihičko nasilje nad njima.

4.3.Kod oblika diskriminacije u vezi sa trudnoćom i materinstvom, rezultati pokazuju, da:

Nakon povratka sa porodijskog odsustva, 30% žena ne biva uključeno u stručne obuke, odnosno stručna usavršavanja; 19,7% žena na biva vraćeno na svoje radno mesto, nakon povratka sa porodijskog odsustva; 15% žena se izjasnilo da su im neredovno isplaćivane nadoknade za vreme porodijskog odsustva; 3% žena je premešteno na drugo radno mesto nakon povratka sa porodijskog odsustva; 3% žena dobilo je otkaz zbog toga što je ostalo u drugom stanju; otkaz tokom trajanja porodijskog odsustva, dobilo je 3% i u istom iznosu (3%) moralo je da se vrati sa porodijskog odsustva da ne bi dobilo otkaz. U vezi sa navedenim činjenicama, nameću se pitanja, pre svega: koliko su žene spremne da govore o vidovima diskriminacije kojima su izložene, kao i koliko su u edukovane da prepoznaju sve vidove diskriminacije?

Jedan od ciljeva istraživanja bio je i utvrđivanje kome se obraćaju žene prilikom diskriminacije? Da li se obraćaju državnim strukturama i organima, nevladinim organizacijama, nezavisnim državnim telima ili drugim pojedincima i institucijama? Došlo se do poražavajućeg rezultata: broj žena koji se uopšte obratio za pomoć je samo 9,3%. Uglavnom su se obraćale: Rukovodiocu, u 75% slučajeva (ali šta ako i sam rukovodilac vrši diskriminaciju, što je najčešće i slučaj^{12?}); drugom pojedincu (neko u koga imaju poverenje-prijatelj) – 17,5%; inspekciji rada (ali i inspektori rada su izloženi mobingu i diskriminaciji od strane svojih rukovodilaca¹³) – 15%; sindikatu – 7,5%; sudu – 5%; opštinskoj upravi za pravnu pomoć – 2,5%. U 35% slučajeva, rukovodilac nije preduzeo ništa da bi sprečio dalju diskriminaciju, a istovremeno visok procenat žena (90,7%), koje su bile izložene nekom od vidova diskriminacije nije preduzeo ništa da sebe zaštiti putem institucija bilo vladinih, bilo nevladinih, niti na bilo koji drugi način spreči dalju diskriminaciju. Kao razlozi, navode se: sposobnost da same reše svoj problem – 34, 8% ispitanica je dalo ovakav odgovor; uverene da niko ne može da im pomogne – tvrdi 34,5% ispitanih žena; 22, 5% žena misli da problem nije toliko ozbiljan (?) da bi zahtevao obraćanje bilo kojoj od institucija; 12, 5% žena se bojalo da će ostati bez posla ako javno iznese problem sa kojim se suočava; 11,5% žena, nije znalo kome je potrebno da se obrati; neće moći da ostane na poslu i zasnuje dalji radni odnos na neodređeno vreme ako prijavi problem, smatralo je kao razlog da ne prijavi diskriminaciju – 6%, ispitanica; nedostatak finansijskih sredstava

12 primedba autorke

13 Primedba autorke

za postupak pred sudom, iznelo je kao razlog – 4% ispitanica i kao druge razloge (ali ne navodeći i koji su to drugi razlozi), navodi – 9,5% ispitanica.

Zaključak

Može se izvesti zaključak da ispitanice pokazuju pre svega, nedovoljnu informisanost o pojmu i vrstama diskriminacije, kao i ko su relevantne strukture kojima treba da se obrate i na koji način (koja je procedura), i drugo, nezadovoljne su reakcijom nadležnih prilikom pokušaja prijave diskriminacije (koja je neadekvatna), negiranju i nerazumevanju postojanja problema, kao i neefikasnosti i nezainteresovanosti za rešavanje problema. Zbog izraženog nepoverenja prema državnim institucijama i/ili pojedincima od kojih žene u ovakvim situacijama očekuju pomoć, potrebno je pre svega:

1. Podizanje svesti žena, poslodavaca i institucija o postojećim vidovima diskriminacije,
2. Jačanje kapaciteta službi ili struktura koje će reagovati adekvatno, pravovremeno i stvarno angažovano uspostavljajući odgovarajući odnos prema problemu i rešavanju istog,
3. Umrežavanje svih relevantnih subjekata društvene zajednice kako na lokalnom tako i na republičkom nivou, koji se bave zaštitom žena od diskriminacije,
4. Formiranje baze podataka o diskriminaciji žena,
5. Definisane vrste i stepena diskriminacije i mobinga, kao i načina konkretnog preduzimanja mera zaštite,
6. Javno prezentovanje procedura prijave diskriminacije,
7. Definisane i prepoznavanje stereotipa koji dovode do diskriminacije i mobinga,
8. Sveobuhvatnija istraživanja na što većem broju ispitanica različitih ciljnih grupa i različitih poslovnih struktura, kako bi se kompletirala stvarna slika i potom komapirali rezultati,
9. Doneti Nacionalnu strategiju za borbu protiv svih vidova diskriminatorskih postupaka prema ženama,
10. Jasno definisati ulogu verskih zajednica, državnih institucija, nevladinih organizacija, drugih građanskih udruženja i njihov značaj za redukovanje, sprečavanje i suzbijanje diskriminatorskog ponašanja.

Literatura

- Atanasijević, K., *Praktična filozofija naših narodnih umotvorina*, Beograd – štamparija Grafički institut, 1937.
- Atanasijević, K., *Filozofski fragmenti*, knj.2., Beograd, Prosveta, 1930.
- Atanasijević, K., *Srpski mislioci*, Beograd, Plato, 2006.
- Atanasijević, K., *Etika feminizma*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska pravau Srbiji, 2008.
- Atanasijević, K., *Portreti žena*, Beograd, Plavi jahač, 2010.
- Bukumirović, D., *Mileva Marić – Ajnštajn*, Beograd, Narodna knjiga – Alfa, 1998.
- Crnjanski, V., *Ljudski potencijal i društvena odgovornost u zdravstvenim ustanovama Srbije*, Beograd, Zadužbina Andrejević, 2012.
- Crnjanski, V., *Emocionalna inteligencija i upravljanje zdravstvenim ustanovama*, Fakultet za menadžment, magistarska teza, Zaječar, 2008.
- Crnjanski, V., *Instrumenti izgradnje društveno odgovornih zdravstvenih ustanova Srbije*, Fakultet za poslovne studije, Novi Beograd, 2012.
- Crnjanski, V., *Problem mobinga i Akt o proceni rizika*, Zbornik radova u oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, Visoka tehnička škola – Novi sad, Kopaonik, 2009.
- Giljen, N., *Zaboravljena srpska kneginja*, Beograd, Fond „Priceza Olivera“, 2009.
- Gof le, Ž., *Srednjevekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, Jugoslavija, 1974.
- Gof le, Ž., *Čovek srednjeg veka*, Beograd, Clio, 2007.
- Gof le, Ž., *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, Beograd, Clio, 2010.
- Gordić – Petković, V., *Na ženskom kontinentnu*, Novi Sad, Dnevnik, 2007.
- Kosidovski, Z., *Biblijske legende*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1993.
- Latković, V., *Mara Branković*, Beograd, Beoknjiga, 2009.
- Latković, V., *Kneginja Milica*, Beograd, Vesmark, 2008.
- Ling, T., *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, Srpska književna zadruga, 2003.
- Milentijević, R., *Mileva Marić – Ajnštajn*, Beograd, Prosveta, 2012.
- Poper, K., *Beda istoricizma*, Beograd, Dereta, 2009.
- Redjep, D., *Isidora, ona, ona ili problem sudbine i slobode u delu Isidore Sekulić*, Novi Sad, Srpska čitaonica i knjižnica, Irig, 1997.
- Stevanović, M., *Kneginja Milica Hrebeljanović*, Beograd, Knjiga – komerc, 2005.
- Tasić, M., *Znamenite srpske žene*, Beograd, Bookland, 2010.
- Velimirović, N., *Ohridski prolog*, Sveta srpska lavra manastir Lelić i Glas crkve, Šabac – Valjevo, 2009.
- Viktinološko društvo Srbije, *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*, VDS, grupa autora, Beograd, Prometej, 2012.

Biografija autorke

Vesna S. Crnjanski, rođena 13. februara 1967. godine u Beogradu. Osnovne studije završila na Filozofskom fakultetu, grupa za filozofiju, na Beogradskom Univerzitetu. Diplomirala na temu „Sartrove ontologije slobode“. Uporedo studirala filozofiju i teologiju na Bogoslovskom fakultetu Srpske pravoslavne crkve. Magistrirala u oblasti upravljanja ljudskim resursima, na Fakultetu za menadžment, a doktorirala u oblasti društvene odgovornosti na Fakultetu za poslovne studije, na Novom Beogradu.

Autorka više članaka u domaćim časopisima i monografije o društvenoj odgovornosti u zdravstvenom sektoru Srbije. Članica Književnog kluba „Miloš Crnjanski“ iz Bijeljine i članica saveta časopisa za književnost „Kulturni bilten Crnjanski“ iz Bijeljine.

U zdravstvenom sektoru zaposlena od 1996. Godine.

Članica Viktimološkog društva Srbije i Ženske vlade, 1500 uspešnih žena Srbije.

Kreiranje religijskog identiteta bh. muslimanki¹

Sažetak

Ovaj rad ponudit će kratku analizu društveno-historijskog razvoja ženskog muslimanskog pitanja i pozicije koja je (bila) dodjeljivana muslimankama od dolaska Islama u BiH do danas. Od vremena kada su žene isključivo bile vezane za kuću i nisu se obrazovale do vremena u kome se njihova pozicija potpuno mijenja u skladu sa zahtjevima doba i vremena. Danas u post-ratnoj, demokratskoj BiH žive žene kojima je pored njihovog krovnog bh. identiteta i univerzalnih zajedničkih ženskih iskustava i njihov partikularni, religijski, ovdje specifično muslimanski, identitet dovoljno značajan da svoje živote u manjoj ili većoj mjeri organiziraju u skladu sa njim. Rad će analizom odabranih faktora koji dijelom utječu na kreiranje ženskog muslimanskog identiteta u BiH pokušati ponuditi prikaz pozicije u kojoj se muslimanke bh. nalaze danas. Odabrani faktori za analizu na osnovu kojih se kreira njihov muslimanski ženski identitet su: odgoj, dostupna vjerska naobrazba i literatura koju čitaju, poruke koje dobijaju iz Islamske/muslimanske zajednice i pozicije koje im se dodjeljuju unutar nje, ali i opće društvene zajednice, te neformalne i formalne ženske muslimanske grupe i inicijative. Na osnovu načina na koje se one nose sa tim, moguće je kreirati okvirnu sliku o njihovoj poziciji i situaciji danas iz koje se zaključuje da su suprotno stereotipu bh. muslimanke jedna skupina različitih žena te da su njihova vjerska posvećenost, nivo njihovih političkih interesa, nivo prihvatanja

* djermana@yahoo.com

1 Zahvaljujem Centru za napredne studije iz Sarajeva na podršci ovom radu.

tradicionalnih vrijednosti, nivo individualne religioznosti i njihov ekonomski i socijalni kapital različiti. Vidljivo je nastojanje muslimanki da ispregovaraju sa sobom pitanje svojih višestrukih identiteta te da se iako stidljivo, uhvate u koštac sa dvostrukim stereotipima sa kojima se suočavaju. Onim izvan muslimanske zajednice o muslimankama kao grupi pasivnih, društveno nezainteresiranih žena, i onim iz muslimanske zajednice o muslimankama kao osobama „manjkave vjere i pameti“ stvorenim od muškarca i za muškarca.

Ključne riječi: religijski identitet, bh. muslimanke, faktori kreiranja identiteta, Islamska/muslimanska zajednica, ženske muslimanske grupe/organizacije

Žene i islam u BiH – društveno-historijski kontekst.²

U vrijeme dolaska osmanlija na prostor Balkana dolazi i do masovnog širenja islama na prostoru Bosne i Hercegovine. U to vrijeme u periodu od polovine 15. do kraja 19. stoljeća u BiH prisutni su uz muslimane, katolici, pravoslavci i jevreji. Sve žene, bez razlike tretirane su u porodici i društvu uglavnom kroz svoju dužnost da odgajaju djecu, budu podrška mužu i porodici. U javnom životu uglavnom nisu bile prisutne (Čar-Drnda 125). Općenito su sve gradske žene u to doba bile više vezane za kuću i njihovo kretanje po gradu bilo je regulirano nepisanim pravilima, te su uglavnom sve žene bez razlike na religiju za izlazak izvan kuće oblačile feredžu i zar. Ovi odjevni predmeti jesu se dovodili u vezu sa islamskim propisima ali je vladalo opće mišljenje da je nepristojno da žena kreće kroz grad nepokrivena. Dolaskom Austro-Ugarske ove odjevne prakse zadržavaju se samo među muslimankama (Beljkašić-Hadžidedić 303). Ipak, Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić navodi da je romantičarski pristup ovoj problematici doveo do situacije u kojoj su se žene kasnije posmatrale kao imaginarna bića, a ne konkretne osobe koje su svoj život stvarno živjele i baveći se različitim radinostima i zanatima učestvovala u tradicionalnoj privredi. S druge strane žena na selu aktivno učestvuje u privrednoj proizvodnji naporedo sa muškarcem i uglavnom ne pokriva lice (303).

Ovakva situacija vladala je u Bosni i Hercegovini do dolaska Austro-Ugarske, kada prema Seniji Milišić dolazi do prve faze u historijskom posmatranju promjene statusa žena odnosno emancipacije. Ta prva faza počinje

2 Dijelom prilagođeno prema Šeta, Đermana, *Zašto marama? – Bosanskohercegovačke muslimanke o životu i radu pod maramom*, CNS i CIPS, 2011.

1878. i traje do 1918. godine. Okupacijom Bosne i Hercegovine nastupaju brojne promjene koje obuhvataju i pitanje žene, kao i izmjene njenog društvenog položaja. Nakon te faze slijedi faza između dva svjetska rata, dok treća započinje 1941. i traje uslovno do 1950. (Milišić 225). Tokom ove prve dvije faze desile su se značajne društveno-ekonomske, socijalne i političke promjene među stanovništvom Bosne i Hercegovine, naročito muslimanima. Dolazi do prilično naglih promjena društvenih odnosa koje se ogledavaju u preobražavanju ranijeg, tradicionalnog načina života spram zahtjeva novih vlasti. Početkom Drugog svjetskog rata, dolazi i do mobilizacije velikog broja stanovništva. Mnoge žene također pridružuju se vojnim jedinicama (Milišić 227). Nakon oslobođenja a posebnom dolaskom socijalizma, započinje nova faza u razvoju procesa opće emancipacije žene. Kako Milišić navodi, taj proces je za žene dvostruko nov: po tome što se on mijenja za cijelo društvo ali i po specifičnim problemima vezanim za ulazak žene u društveni život (230). Kombinacija je to ranije tradicije i nove realnosti koja još uvijek ne oslobađa ženu društvenih i ličnih obaveza. Bosna i Hercegovina postala je sastavni dio SFR Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. Ustavom iz 1946. godine dodjeljuju se jednaka prava muškarcima i ženama i usvaja pravo glasa za žene i muškarce koje/i su napunile/i 18 godina života. Ustav također nalaže da su:

Žene (su) ravnopravne s muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društvenog života. Za jednak rad žene imaju pravo na jednaku platu kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu.³

Emancipacija i jednakopravnost predstavljali su sastavni dio socijalističkog koncepta društvene jednakosti. Žene su formalno ostvarile pravo glasa, te pravo na obrazovanje i rad u SFRJ, ali u praksi su se navedeni propisi teško provodili zbog velikih otpora koji su proizlazili i iz tradicionalno definiranih uloga muškaraca i žena. Iako su društveno-politički sistem i socijalistički režim nastojali potisnuti religiju na margine društvenih zbivanja, tradicionalno razumijevanje religije zadržavalo se zahvaljujući upravo i ženama, koje su u privatnosti doma i porodice čvale i njegovale religiju (Spahić-Šiljak 141) i tradicionalno upostavljene norme.

Kada je riječ o muslimankama, vidljiv je aktivan rad na ukidanju nošenja feredže i zara. „Pri Glavnom odboru Antifašističkog fronta žena osnovan je poseban Zemaljski odbor za otkrivanje muslimanki a organizirana akcija za skidanje zara i feredže započela je 1947. godine“ (Milišić 236). Godine 1945. i vođstvo Islamske zajednice podržalo je opći trend o skidanju zara i feredže, a tadašnji Reis-ul-ulema Ibrahim ef. Fejić izjasnio se za ukida-

3 <http://sfrj-jugoslavija.forumotion.com/t1-ustav-1946>, pristupljeno 28.1.2011.

nje zara i feredže (Karić 316). Kao zvanični razlog za ovakve akcije navodio se zahtjev za univerzalnom ekonomskom i političkom ravnopravnošću svih državljana/ki što je bio dio političkog programa Komunističke partije Jugoslavije.

„Oslobađanje, obrazovanja i aktivno uključivanje žena u radne procese se u tom kontekstu razumijevalo se kao logičan dio tog programa, a pokrivanje lica muslimanki predstavljano je kao objektivna prepreka pri postizanju tog cilja“ (Kalčić 152).

Također, kako navodi Milišić (226), muslimanska žena predstavljala je neiskorišteni privredni potencijal te se ovom akcijom sa jedne strane potpomagala emancipacija žene, ali sa druge dobijala dodatna radna snaga kako za sopstveno privređivanje tako i za radne akcije i slične aktivnosti. Stoga Narodna skupština Narodne republike Bosne i Hercegovine 29. septembra 1950. godine donosi Zakon o zabrani nošenja zara i feredže („Službeni list NR BiH, br. 32 (5/10/1950), str.427).

Međutim, uzimajući u obzir sveukupnu situaciju za pretpostaviti je da se ovaj zakon u suštini nije zauzimaao za emancipaciju muslimanki koje su nosile zar ili feredžu, već da je prije svega bio u službi nove, državne komunističke ideologije koja je promovirala modernizaciju države, deklarativnu egalitarnost i općenito gajila negativan odnos prema religiji. (Kalčić 156)

Iz ispovijesti muslimanki moguće je zaključiti je da je ova cijela atmosfera utjecala ne samo na skidanje zara i feredže (tj. otkrivanje lica) nego da je i utjecala na posmatranje islamskog odijevanja uopće, te da društveni napredak nije bio moguć ne samo pokrivenog lica, nego i pokrivenih glava (Šeta 96). Religija se kao društveno nepoželjna povlači iz javne sfere, a sa njom i odjevne prakse koje je označavaju.

Iako su vjerske zajednice u socijalizmu izgubile ovlasti koje su ranije imale, a religija bila marginalizirana i smatrana preprekom društvenom razvoju i emancipaciji u tom periodu, obrasci ponašanja i kultura bh. naroda koji su kako Zilka Spahić-Šiljak navodi duboko ukorijenjeni u razumijevanju religije, nisu se bitno promijenili, naročito u privatnoj sferi života (147). Veliki napredak napravljen je otvaranjem mogućnosti za masovnije obrazovanje žena.

Osnovno obrazovanje je bilo zakonom propisana obaveza, ali je veliki broj žena, posebno u ruralnim sredinama, i dalje bio nepismen ili je tek završavao nižu osnovnu školu (četiri razreda). Žene koje su uspijevale završiti srednju školu ili fakultete bile su u poziciji da dobiju bolje poslove, no vrlo rijetko i u bolje plaćenim oblastima i na bolje plaćenim mjestima. Zapošljava-

nje žena uglavnom je najrasprostranjenije u sektorima obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva i lake industrije. To, pokazuje da su se žene, uglavnom, profilirale u oblastima koje predstavljaju logički produžetak poslova i obaveza koje žena obavlja u kući. Žene su, također, najviše radile u sekundarnom proizvodnom sektoru tekstilne i kožne industrije, koji je bio vrlo malo plaćen (Spahić-Šiljak 148).

Početak 90-ih godina prošlog stoljeća Bosna i Hercegovina, kao i ostale države bivše Jugoslavije, ulazi u period i političke i ekonomske tranzicije. Nažalost za razliku od ostalih, BiH pretrpjela je agresiju u periodu od 1992. do 1995. godine, tokom koje je zemlja potpuno osiromašena i opustošena. Posljedice pada socijalizma, ali i ratnih razaranja, dovele su do potpunog uništenja ekonomskog sistema, što se odrazilo posebno u velikom postotku nezaposlenosti i u ekonomskoj krizi sa svim negativnim društvenim implikacijama. Teška ekonomska situacija tokom rata, i u poslijeratnom tranzicijskom periodu učinila je da stanovništvo BiH, uključujući i žene, postane preokupirano iznalaženjem načina za preživljavanje svojih porodica. Nadalje, retradicionalizacija, u sprezi s etno-nacionalnim podjelama dovodi do svodenja žene ponovo samo na ulogu majke, a naglo otvaranje post-ratne Bosne i Hercegovine prema vanjskim ulaganjima, dolazak kapitalizma i tržišne ekonomije čine poziciju žena još težom.

Religija se, iako društveno nepoželjna, i tokom socijalizma zadržava među stanovništvom, ali u jednom manje intenziviranom obliku. Ipak, u svjetlu promjena koje se dešavaju u cijelom islamskom svijetu, i Balkan pa i Bosna i Hercegovina 70-ih godina prolaze kroz određenu islamsku obnovu. U Jugoslaviji su kada je riječ o islamu, neki od razloga za to bili: Ustav SFRJ iz 1974., kojim su Bošnjaci priznati kao zasebna etnička grupa Muslimani; bolji ekonomski status, kao i pojava nove generacije mlade visokoobrazovane muslimanske inteligencije (Karčić 122). Do punije i intenzivnije reafirmacije religije u Bosni i Hercegovini dolazi tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine.

Pravni okviru u Bosni i Hercegovini danas održava nastojanja zemlje da postane punopravna članica euroatlantskih tokova i Evropske unije i prilično uspješno se u bh. zakonodavstvo uključuju međunarodne odredbe i smjernice koje se tiču zaštite ljudskih prava i rodne jednakopravnosti. BiH potpisnica je većine značajnih međunarodnih konvencija i deklaracija. Ustavne odredbe Bosne i Hercegovine (ali i entiteta i kantona) uključuju osnovne odredbe za osiguranje ljudskih prava i temeljnih sloboda, nediskriminacije, ljudskog integriteta, dostojanstva i principe nediskriminacije. Međutim, i pored odličnog zakonodavnog okvira i relativno velikog broja nevladinih

organizacija, inicijativa, platformi i programa za omogućavanje jednakih mogućnosti žena i muškaraca, diskriminacija žena općenito u BiH prisutna je u velikoj mjeri⁴. Neki od glavnih razloga za to su složenost ustavnog ustrojstva BiH, neujednačenost ekonomske moći i privrednog razvoja pojedinih općina/kantona, nedovršen procesa privatizacije, prelazak na tržišnu ekonomiju, (re)tradicionalističko gledanje na raspodjelu poslova i moći između žena i muškaraca, stereotipi kao i visoke stope nezaposlenosti u BiH (Gender centar FBiH 11).

Žene i islam u BiH – danas

Moguće je reći da u principu sve žene u BiH imaju manje-više slične probleme. Iako ne postoje zvanični statistički podaci podijeljeni po rodnoj i religijskoj pripadnosti općeprihvaćeni je stav da se sve žene u BiH jednako školuju, zapošljavaju i djeluju u društvu. Da sve nailaze na slične probleme u smislu rodne diskriminacije u patrijarhalno postavljenom, tranzicijskom bh. društvu i razlike se javljaju u odnosu na njihov socijalni, ekonomski i drugi status. Međutim, fokus ovog rada ogleda se u tretiranju pitanja pozicije i stanja specifično muslimanki u BiH danas, te njihovih izazova, želja i aspiracija koje su dijelom zajedničke sa ostalim ženama, a dijelom specifično vezane za njihov religijski identitet i uglavnom u proporcionalnom odnosu sa značajem koji religija ima u njihovim životima. Upravo novija propitivanja i istraživanja roda upravo prihvataju ideju da su žene heterogena skupina (Fonow 234), te da je kako Fonow dalje navodi nemoguće razumjeti ženske živote i iskustva bez razumijevanja načina na koji je rod oblikovan rasom, klasom, religijom i sl (234). Stoga je i odnos između općih i partikularnih ženskih iskustava, odnosno općih briga i problema koje muslimanke dijele sa svim drugim bh. ženama, ali i partikularnih iskustva samih muslimanki vrijedan analize a do sada je relativno malo ranijih radova i/ili istraživanja imalo ovu temu za svoj primarni fokus⁵.

Kako je pitanje religijske/vjerske pripadnosti kompleksno, subjektivno i fluidno za ovaj rad muslimankom smatram svaku ženu koja sama sebe smatra muslimankom u BiH. I to je najširi okvir koji sam odlučila da posmatram, iako napominjem da intenzitet prisustva religijskih praksi u njenom

4 „Diskriminacija žena najveći izazov UN-a“, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/62975> pristupljeno 22.1.2013.

5 Nekoliko radova (Tahirović, Geiger i drugi, Suljević, Zulčić-Rožajac, etc.) i knjiga „Žene, religija, politika“ Zilke Spahić-Šiljak.

svakodnevnom životu igra značajnu ulogu u odnosu na njeno razumijevanje života i svijeta oko nje, ali i izazova sa kojima se suočava. Potrebno je također navesti da su današnje bh. muslimanke od studentica do zrelih žena u principu uglavnom barem rođene a dijelom i odgajane u socijalizmu, ili su svoje obrazovanje i započele ali i završile do 1991–92. U odnosu na to i iz razgovora sa muslimankama i kroz analizu njihovih života i djelovanja može se uvidjeti da je moguće govoriti o muslimankama koje su (dosta njih tokom socijalizma) odgojene u muslimanskim porodicama u kojima se islam tradicionalno prakticirao i koje su rasle sa spoznajom svog religijskog identiteta (kao i uglavnom sa tradicionalnim religijskim interpretativnim tumačenjima muško-ženskih odnosa i ženske pozicije), ali i određenim osjećajem općeg nepripadanja zbog vjerničkog identiteta u društvu u kome religija nije društveno prihvatljiva, te s druge strane žena koje su odgajane u porodicama koje su etnički pripadale muslimansko-bošnjačkoj tradiciji ali koje su se u socijalizmu manje ili više distancirale od religijske prakse i učenja, smatrajući religiju više preprekom nego potrebom, i koje su tokom svog odrastanja ili u kasnijim fazama svojih života svojevóljno prigrlile religiju (kao i one žene koje su konvertirale u islam). Bez obzira na ovo, moguće je reći da su muslimanke u BiH danas žene koje smatraju to svojim ličnim izborom⁶.

Biti bh. muslimankom

Razumijevanje islama kod muslimanki u BiH kombinacija je odgoja, obrazovanja, poruka iz Islamske i/ili muslimanske zajednice te njihovih pojedinačnih nastojanja da bolje razumiju svoju vjeru. Unatoč dobro poznatoj ulozi žena kao što su Hatidža, Aiša, Ummi Seleme te brojne druge istaknute muslimanke, te islamskim izvorima i posebno ranoj muslimanskoj praksi, islamska tradicija, slično kao i druge monoteističke tradicije, sve do danas ostala je izrazito patrijarhalna. Senada Tahirović navodi da je najveći problem ovakvog pristupa taj da je patrijarhalni vrijednosni sistem među muslimanima bio dogmatski te nije doprinosio senzibiliziranju javnog prostora i diskursa za žensku perspektivu (27). Stoga su ovakvi trendovi utjecali i utječu i na razumijevanje uloge i pozicije žene u islamu i kod bh. muslimanki.

6 Ranijih godina, danas sve manje, povremeno su se u javnost plasirale informacije o plaćenom/nametnutom prakticiranju religije kod bh. muslimana/ki, iako bez validnih argumenta ili dokaza. Tokom višestrukih istraživanja muslimanki u BiH, nisam naišla na niti jednu takvu ženu niti nekoga ko bi poznavao takvu ženu, iako to i dalje ne isključuje mogućnost takve prakse, svodi je na veoma mali procenat.

Odgov muslimanki (i bh. žena općenito) uvjetovan je razumijevanjem pozicije i uloge žene u porodici i društvu, i rezultat toga je da se dječaci i djevojčice uglavnom različito odgajaju.

Pa pogledajte naš odgovor, šta nam se govori. Kako ću ja biti jaka (...) kad mi se stalno govorilo: 'Ma, ne trebaš ti da radiš, ti si žensko, a posebno neke poslove. Ne možeš ti biti stomatolog. Žena je krhka. Kako ćeš ti nekome iščupati zub?' (Šeta 172)

Muslimanka se uglavnom odgaja da bude tiha, pasivna i sklonuta u skladu sa ranije predočenim definiranjem ženske prirode i pozicije. I muslimani i muslimanke odgajaju se sa predodžbom o braku kao veoma značajnom dijelu njihovih života, te se brak u islamu razumijeva kao osnovna ćelija društva i zajednice. Njegova opstojnost uslov je opstojnosti zajednice, a žena se smatra direktno odgovornom za njegovo funkcioniranje. Općenito, ipak moguće je reći da među muslimankama postoji nekoliko verzija rodnih odnosa koje se generacijski razlikuju. Tako starije žene, iako svjesne opterećenosti žena, zagovaraju tradicionalnu rodnu podjelu i subordinaciju žena muškarcima. Žene srednje dobi uglavnom deklarativno promoviraju fleksibilnije rodne odnose s naglašenom željom da će žene mlađih naraštaja i njihove kćeri ostvariti veću emancipaciju i rodnu jednakost unutar obitelji i u društvu nego što su je one same realizirale (Geiger i drugi 243).

Iako se „granice roda poimaju (se) čvrstim i nepromijenjivim, među ispitanicama mlađe dobi bilježi se težnja ka fleksibilnijoj i egalitarnijoj podjeli uloga i poslova u obitelji“ (Geiger i drugi 233). Međutim, takav trend nije jednako prisutan među muškarcima slične dobi, iako mlađi muškarci više prihvataju egalitarniji odnos od starijih, ipak je ovaj trend izraženiji među ženama, stoga je vidljiva pojava sve više neudatih djevojaka i mladića koji ne uspijevaju pronaći partnere sličnih razumijevanja. U muslimanskim zajednicama sve je više neudatih mladih, obrazovanih žena koje navode da upravo iz ovih razloga ne uspijevaju pronaći adekvatne partnere slične sebi⁷, što zajednica posmatra nedostatkom i nagovještava da ženin život dobija smisao samo udajom. Ženu se, za razliku od muškarca, primarno posmatra kroz njenu ulogu supruge i majke te se njena duhovnost, vjera i ličnost vrednuju skoro isključivo u odnosu na taj status. Muslimanska zajednica bi trebala partnerskim pristupom pronalaziti različite vidove organiziranja porodice bez žrtvovanja (uglavnom) ženskih kapaciteta i afiniteta, te kroz zajedničko

7 Vidi: Modern Dutch Muslim women can't find suitable partners, <http://www.rnw.nl/english/bulletin/modern-dutch-muslim-women-cant-find-suitable-partners>, pristupljeno 15.1.2011.

dogovaranje iznalaziti rješenja koja će omogućiti cijeloj zajednici da koristi obrazovanje, talent i sposobnost i muškaraca i žena. U prilog tome govore i sve češće unutarmuslimanske konferencije, zbornici i simpoziji koji se bave ovom temom⁸.

Općenito posmatrano, ali i među bh. muslimankama, ekonomski status žene ima značajan utjecaj na njenu angažiranost u javnom, ali i političkom životu. Sudjelovanje žena na tržištu rada ključni je faktor koji utječe na odnose i organizaciju porodice (246). U istraživanju među muslimankama-Bošnjakinjama u Sisku „ispitanice su s odobravanjem prihvatile mogućnost rada izvan izoliranog svijeta kućanstva, jer ih povezuje s drugim ženama i muškarcima, ali i omogućuje samoispunjenje, samopouzdanje i zadovoljstvo koje kao kućanice ne mogu ostvariti“ (247). Muslimanska zajednica deklarativno podiže na pijedestal ulogu supruge i majke, te zbog vezanosti za kuću tome pridodaje ulogu spremačice i kuharice promovirajući to kao bogougodno djelo ili ibadet, ali taj reproduktivni, ženski rad, kako nije novčano valoriziran i u praksi je nevidljiv i nenagrađen u društvu zasnovanom na materijalnom. Kada se unutar muslimanske zajednice govori o podršci muslimankama da se društveno, radno ili politički angažiraju općenito su vidljiva dva pristupa kod pisanja ili istupa predavača, profesora, vjerskih djelatnika... U prvom pristupu navodi se da muslimanka može i treba raditi ili biti društveno aktivna, ali kad ispuni sve obaveze prema porodici i kući. Takvim pristupom se one žene koje to žele moraju pretvoriti u „super žene“ koje moraju stići dvostruke obaveze. Istraživanja pokazuju da odabirom takve strategije, a bez preraspodjele ostalih obaveza, dugoročno psihičko, mentalno i emocionalno zdravlje žene bivaju narušeni (Kulik i Rayyan 462) i to naročito u onim zajednicama koje tradicionalno promoviraju žensku pasivnost i poslušnost (461). U drugom pristupu promovira se ideja da muslimani načelno podržavaju rad žena, angažman žena, njihovo prisustvo u društvu i slično. Međutim ne svojih supruga, kćeri, sestara i slično. Neko nekih žena, općenito. Na ovaj način izbjegava se mogućnost etiketiranja kao mizoginih ili diskriminirajućih, a u principu (p)održava se tradicionalna podjela uloga. Ova dva odgovora, najčešći su odgovori/reakcije iz muslimanske zajednice (ali često i društva

8 Preporuke sa svjetske konferencije „Status muslimanki u savremenim društvima“ održane u avgustu, 2007.godine upravo su bile usmjerene ka formiranju međunarodnih komisija koje bi se bavila specifično ženskim muslimanskim pitanjima u odnosu na savremene izazove. Slično i na CNS-ovom forumu prof. Enes Karić predložio je upravo uspostavo tematskih muftijstva (za medije, za pitanje žena, itd.) kojima bi se premostio ovaj nastali jaz (<http://cns.ba/aktuelnosti/profesor-enes-karic-i-profesor-nerzuk-curak-na-forumu-centra-za-napredne-studije>).

općenito) jer i jednim i drugim pristupom udobna muška pozicija ostaje ne-taknuta i nepromijenjena. Rjeđa reakcija je pristajanje na promjenu muške pozicije, preraspodjelu poslova i ulogu koja bi izbalansirala odgovornosti i obaveze muškaraca i žena te njihov angažman u privatnoj i javnoj sferi. Stoga bi se moglo reći da je osnovni problem rodnih odnosa u muslimanskoj porodici upravo razumijevanje tradicionalne patrijarhalne porodice kao jedine u islamu utemeljene porodice i neostavljanje prostora za alternativne vidove organiziranja porodice. Rijetko se doista postavlja pitanje da li je idealna muslimanska porodica (ikako) patrijarhalna u današnjem razumijevanju tog pojma, te šta je to što definira jednu porodicu. Primjeri iz života Poslanika islama uključuju i njegove supruge od kojih neke nisu uopće bile majke, neke su bile poslovne žene, neke zapovjednice te prenositeljice hadisa, međutim u muslimanskoj zajednici u BiH još uvijek se razgovor ili debate o ovom pitanju uglavnom se doživljavaju lično, i najčešće nema dijaloškog, principijelnog pristupa ovim pitanjima.

Slično dostupna vjerska literatura na bosanskom jeziku (uglavnom prevedena sa stranih jezika) koja govori o ženi uglavnom se može povesti pod ono što Dževad Hodžić naziva „*fikhski maskulinizam*“. Autori svih tih knjiga su muškarci i ta literatura uglavnom uključuje i „razumijevanje islama, koje je zalijepljeno za ono prošlo i predstavlja puko oponašanje, te se po pitanju položaja, statusa i prava žene ispostavlja kao potpuno ahistorijsko“ (Hodžić). Rijetko te knjige tretiraju neka savremena pitanja od značaja za muslimanku u današnjem kontekstu. Slično kao poruke i stavovi iz muslimanke zajednice o statusu žene u porodici i društvu, ova literatura situira ženu uglavnom u sferu porodice, odgajanja djece, poslušnosti, brige o drugima, služenja i sl. (Spahić-Šiljak 271), što je jednim dijelom i utemeljeno u biološkoj sposobnosti rađanja i potrebi uspostave funkcionalnog sistema u porodici, ali se istovremeno dovodi u pitanje njena sposobnost da djeluje na drugim poljima. Time se žene ponovo posmatraju isključivo kroz njihove uloge (majke, supruge, i sl.), a sveukupnost njihovih kapaciteta i sposobnosti se ne vrednuje.

U skladu sa tim je i situacija u zvaničnim institucijama Islamske zajednice gdje je angažiranost žena vrlo slaba. I to od članstva u džamijskim odborima do drugih, viših organa u Zajednici. Žene, prema zvaničnim dokumentima Islamske zajednice, mogu obavljati unutar njenih organa sve one funkcije za koje nisu postavljene šerijatske restrikcije, dakle one bi mogle obavljati i one najviše pozicije šefova svih službi, pozicije generalnog sekretara, predsjednika sabora, Ustavnog suda ili šefa kabineta Reis-ul-uleme. Restrikcije prema ustavnim rješenjima odnose se na pozicije imama, glavnih imama, mufija i same pozicije Reis-ul-uleme (Tahirović 31). Žene nisu pri-

sutne u strukturama Islamske zajednice, na mjestima donošenja odluka ni na mjestima nastavnica i profesorica vjerskih predmeta u islamskim obrazovnim institucijama (od 6 medersa u BiH, ukupno 4 žene rade kao profesorice islamskih predmeta) (Tahirović 30). Slično, kada je riječ o tumačenju islama od samih žena vidljivo je da se žene rijetko bave pisanjem teoloških članaka ili radova. Ako se ima na umu da je veliki broj žena diplomirao teologiju⁹, iznenađujuće je da nema žena koje pišu, komentiraju i prevode teološke tekstove¹⁰ (Spahić-Šiljak 298). Otvaranje Islamske zajednice prema ženama omogućilo bi da se na svim njenim nivoima uključe i ženska perspektiva i ženski problemi¹¹. Uključivanje žena ponudilo bi cjelovitiju sliku društva u kome živimo ali i same zajednice, i omogućilo ukazivanje na izazove i probleme sa kojima se zajednica suočava (npr. nasilje u porodici, hraniteljstvo, i sl.) što sada uglavnom nije slučaj jer Zajednica vidi i rješava najčešće rješava one probleme koje detektuju oni koji u njoj dominiraju, tj. muškarci. Cijeli segmenti zajednice ostaju nedovoljno analizirani ili adekvatno riješeni. Stoga bi senzibiliziranje za ova pitanja bilo od velikog značaja, obzirom da uključivanje ženske perspektive nije isključivo žensko pitanje, nego pitanje uspostavljanja zdravije zajednice.

U vezi sa Islamskom zajednicom ipak potrebno je reći da već postoji nekoliko pozitivnih primjera koji upravo pokazuju da je takav pristup moguć i uspješan ako postoji spremnost obiju strana. Takvi su primjeri Medžlisa islamske zajednice Tuzla koji je uspostavio i podržava vrlo aktivnu Asocijaci-

9 Na FIN-u u Sarajevu postoje tri odsjeka: teološki odsjek, odsjek za imame, hatibe i muallime i odjek religijske pedagogije (www.fin.ba). Pored njih teološko obrazovanje moguće je steći i na dvije islamske pedagoške akademije u Zenici i Bihaću. Žena najviše ima na odsjeku religijske pedagogije na FIN-u, i islamskim pedagoškim akademijama obzirom da takav odabir omogućava zaposlenje u obrazovanju. Druge odsjeke žene rijetko biraju jer smatraju da se nemaju gdje zaposliti sa čisto npr. teološkim smjerom, a sa druge strane upravo odsustvo žena sa mjesta teologinja/univerzitetskih profesorica teologije i slično često se opravdava i činjenicom da se one ne obrazuju za te specifične poslove.

10 U poređenju tri vjerska glasila (pravoslavnog, katoličkog i islamskog) najmanja zastupljenost autorica vidljiva je u glasilu Islamske zajednice (*Pravoslavlje* 20.45%, *Katolički tjednik*, 19% i *Preporod* 7.69%) (Spahić-Šiljak) a samo u *Katoličkom tjedniku* teologinje pišu o teološkim temama.

11 Nedavne reakcije i komentari na tekst prof. Fahire Fejzić Čengić o ogradi za žene postavljenoj u dvorištu Begove džamije, objavljen na web stranici Rijaseta IZ, zorno ilustrira stanje u kojem se muslimanska zajednica nalazi kada je riječ o muslimanskim ženskim pitanjima. Tekst, a posebno komentari dokazuju osjetljivost same teme, emotivnost reakcija te nedostatak dijaloške svijesti, argumentacije i multiperspektivnosti (http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11557:sarajevski-enski-mandal&catid=253:aktuelnosti-kat&Itemid=184)

ju žena Medžlisa Tuzla¹², ili organiziranje Muallima Medžlisa IZ Kakanj čiji rad podržavaju i promoviraju lokalne strukture. Također, Vijeće za fetve IZ osnovano je u januaru 2005. godine, ali je kompletirano tek izborom posljednje dvije članice koje po statutu moraju biti ženskog spola. U El-Kalemu, Izdavačkom Centru Rijaseta Islamske zajednice u BiH, od 16 uposlenika, žena je ukupno pet, a u Kabinetu Reis-ul-uleme uposlena je jedna žena teologinja, svršenica teološkog odsjeka na FIN-u i to prema njenom službenom rješenju, na mjestu savjetnice Reisu-l-uleme (Tahirović 30).

U svjetlu ovakve situacije fenomen koji se javlja jeste postojanje različitih ženskih muslimanskih grupa/organizacija koje se na razne načine bave problemima i izazovima pred ženama i/ili muslimankama u BiH. Čini se da su zbog nedostatka razumijevanje ili kreiranja prostora za njih u već postojećim strukturama Zajednice, žene postepeno počele organizirati na druge načine a sa ciljem da više rade na produbljivanju svog islamskog znanja ali i kako bi djelovale na aktivnostima koje smatraju važnim. Također da bi dobile priliku da ne budu samo pasivne posmatračice događanja, nego aktivne učesnice u njima. Potvrda tome nalazi se u činjenici da u BiH skoro da ne postoje slične muške muslimanske organizacije. Tako jedna ispitanica koja radi u jednoj takvoj nevladinoj organizaciji kaže:

Islamskoj zajednici je super što smo se mi pojavile i kad im god neko kaže da nema žena u IZ-u, oni kažu: 'Ali mi imamo jako aktivne ženske organizacije' i mašu sa nama. A nama je nevladin sektor otvorio prostor da djelujemo, nisu oni. I to upravo radi toga što nismo imale gdje drugo (Šeta 107).

Čini se da su muslimanke sebi stvorile alternativnu mrežu u kojoj se ostvaruju kao osobe i vjernice¹³, iako to prilično ovisi o entuzijazmu pojedinaca/ki i dosta zavisi od slobodnog vremena koje su žene voljne ili u mogućnosti ponuditi kao i njihove sposobnosti i znanja. Ženske muslimanske grupe/organizacije ženama nude vrijeme i prostor, „ono što je već odavno bilo potrebno, ali isto tako to je ono za što rukovodstvo Islamske zajednice nije imalo senzibiliteta“ (Tahirović 32). Iako su, poput ranijih tradicionalnih oblika ženskog organiziranja (pro-patrijarhalnog modela) sa kraja 19. i početkom 20. stoljeća (Popov-Momčilović 105) često aktivnosti ovih organizacija derivirane iz tradicionalnog razumijevanja ženskosti kao što su očuvanje

12 <http://www.miztuzla.com/content/blogcategory/40/86/>, pristupljeno 19.1.2011.

13 Slično kao i druge žene u bh. društvu za koje „općenito ženske nevladine organizacije, kao javni prostor, predstavljaju jedan od bitnih faktora uključivanja žena u zvaničnu politiku gdje je stvarano povjerenje i identitet moderne žene“, vidi Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u BiH, str. 33, <http://www.zenezenama.org/bos/CEDAW.pdf>

bošnjačko-muslimanske kulture; organiziranje humanitarnih akcija; pomoć starijim i iznemoglim osobama; organiziranje tribina/predavanja; vjerska edukacija; putovanja, nekoliko ovakvih grupa/organizacija nudi i prekvalifikaciju ženama, pomoć pri ekonomskom i društvenom osnaživanju i općenito netradicionalnu sliku muslimanki/žena.

Međutim ovakvim organiziranjem muslimanke na neki način prepuštaju zajednički, unutarmuslimanski dijaloški prostor muškarcima. Umjesto da smognu „snage, volje, hrabrosti, i to ne one hrabrosti koja podrazumijeva ‘sukob’ unutar ova dva korpusa islamske zajednice, već hrabrosti koja podrazumijeva aktivnu ulogu u jednom zajedničkom misijskom naporu, hrabrosti za zajedništvo“ (Tahirović 33) i promoviraju zajedničku, i mušku i žensku perspektivu, ponude multiperspektivni pristup izazovima i problemima pred zajednicom, one se povlače u grupe/organizacije gdje mogu otvoreno razgovarati o svojim problemima i brigama koje uglavnom, zbog ovakvog pozicioniranja, njihova zajednica ne uviđa, ne čuje i ne vidi, stvarajući time i idealno opravdanje za Islamsku zajednicu, koja na kritike o odsustvu žena u njenom aktivnom radu, upire prstom u ove organizacije.

Uz to, zbog ranije opisanog društveno-historijskog konteksta i određenog animoziteta koji postoji između deklariranih vjernika i onih koji to nisu u bh. društvu, te zbog predrasuda i konotacija vezanih za maramu (za one žene koje nose maramu) i sam islam, muslimanske ženske grupe/organizacije slabo saraduju sa ostatkom civilnog sektora, naročito sa drugim nevladinim organizacijama. Skoro niti jedna ženska muslimanska organizacija nije članica neke od mreža (ženskih) nevladinih organizacija u BiH, njihove predstavnice uglavnom ne prisustvuju konferencijama, seminarima ili javnim debatama koje se organiziraju unutar civilnog sektora u BiH. One ne zagovaraju niti lobiraju usvajanje ili izmjenu zakona i propisa koji će poboljšati stanje žena, ali i zajednice u cjelosti. S druge strane, žene koje su članice ovih ženskih muslimanskih organizacija istovremeno koriste beneficije i prednosti koje su i za njih izborili/e aktivisti i aktivistice ovih drugih nevladinih organizacija (poboljšanje krivičnog zakona, porodičnog zakona, izbornog zakona...). Još jedan od razloga za ne saradnju ženskih muslimanskih grupa/organizacija i drugih nevladinih organizacija u BiH, naročito ženskih jeste pretpostavka da između njih postoji različito razumijevanja rodni odnosa u društvu i porodici čime se dovodi u pitanje mogućnost saradnje sa osobama koje (potencijalno) drugačije poimaju rodnu jednakopravnost. Ovakvi stavovi prisutni su sa obje strane, a uzrokovani uglavnom površnim poznavanjem argumentacije i poimanja rodni pitanja druge strane. Ove muslimanke uglavnom smatraju da je feminizam nešto što potire bilo kakve razlike između muškaraca i

žena, t.j. politika kojom se zagovara protiv udaje i rađanja, a rijetko se dovoljno približe ovoj tematici da bi bile u prilici steći dovoljno znanja i uporediti različite pravce u feminizmu ili feminističke koncepte razumijevanja rodnih odnosa te uvidjeti poveznice sa njihovim muslimanskim razumijevanjem ovih koncepata¹⁴. S druge strane žene (i muškarci) koje/i nisu deklarirane/i muslimanke/i vjeruju da patrijarhalno interpretativno islamsko naslijeđe stavlja žene u podređenu poziciju u kojoj one nemaju pravo na svoje mišljenje i da muslimanke samo žele rađati djecu i da ih pretjerano ne zanima nauka niti aktivizam, nepoznavajući skoro uopće stoljećima dugu tradiciju izučavanja islama, raznolikost i dubinu interpretacije islamskog učenja, te poziciju i prava žena u njemu. Vjerovatno su i određeni strah od prozelitizma te krivo razumijevanje *sekularnosti* sekularnog društva doprinijeli tome. Uz uvjerenje članica ženskih muslimanskih organizacija da druge organizacije različito poimaju rodne odnose, kod njih je dodatno prisutna i rezerva prema ovakvoj saradnji radi moguće osude iz njihove zajednice zbog bavljenja „ozloglašanim feminističkim ili dženderskim“ pitanjima.

Stoga ovakvim sveukupnim pristupom ove ženske muslimanske grupe/organizacije uglavnom ne djeluju kao značajan korektiv ni široj, ni muslimanskoj zajednici što bi zasigurno trebala biti uloga civilnog sektora, te nemaju zagovaračku moć niti značajnu savjetodavnu, partnersku poziciju u odnosu na vladin sektor, druge nevladine organizacije i/ili Islamsku zajednicu. Istom logikom ni njihovi interesi nisu predstavljeni niti su njihovi problemi poznati širem civilnom društvu. Npr. rezultat toga je činjenica da se civilni sektor u BiH koji aktivno zagovara ljudska prava, borbu protiv diskriminacije i slično, vrlo rijetko aktivno bavi diskriminacijom na osnovu vjerske pripadnosti, potrebom poštivanja religijskih potreba pojedinaca/ki ili diskriminacijom povezanom sa vjerom (npr. nošenje marame) a Islamska zajednica se nedovoljno bavi ženskom problematikom općenito.

Ipak, nakon dužeg perioda ovakvih trendova situacija se danas postepeno, sitnim koracima, mijenja. Vidljivi su pomaci kod ženskih muslimanskih grupa/organizacija koje su sve više prisutne u javnosti i saraduju sa drugim ženskim organizacijama i to uglavnom na nekim pitanjima za koja su sigurne da postoji opći konsenzus. Npr. nasilje na ulici, zdravlje, maloljetnička delinkvencija, i slično¹⁵. Također iako još uvijek sporadični, zahtjevi

14 Vidi i Aldikacti Marshall, Gul, A question of compatibility: Feminism and Islam in Turkey, Critique: Critical Middle Eastern Studies, Vol. 17, No. 3, Fall 2008, p. 233.

15 Primjer ovakvog djelovanja je Centar za edukaciju i istraživanje „Nahla“ koji se pokušava prilagođavati stvarnim potrebama žena, detektirati (ženske) probleme u muslimanskoj zajednici, ali i općenito, te raditi na podizanju svijesti žena o različitim pitanjima

ovakvih grupa/organizacija za uključivanje žena ili uvažavanje žena prema Islamskoj zajednici u posljednje vrijeme sve više postaju pravilo, a ne izuzetak¹⁶. Uzimajući sve navedeno u obzir, čini da su svojim djelovanjem i ove grupa/organizacije kroz svoje aktivnosti uspjele osnažiti muslimanke toliko da one stidljivo, ali sve hrabrije, zahtijevaju da se u javnosti čuje i njihov glas.

Zaključak

Analizu pozicije i stanja muslimanki u BiH bilo je neophodno započeti prikazom društveno-historijskog okvira u kome su živjele i žive muslimanke Bosne i Hercegovine. Od vremena kada su žene isključivo bile vezane za kuću i nisu se obrazovale do vremena u kome se njihova pozicija potpuno mijenja u skladu sa zahtjevima doba i vremena. Danas u post-ratnoj, demokratskoj BiH žive žene kojima je pored njihovog krovnog bh. identiteta, njihov religijski, ovdje specifično muslimanski, identitet dovoljno značajan da svoje živote u manjoj ili većoj mjeri organiziraju u skladu sa njim.

Suprotno stereotipu, bh. muslimanke jedna skupina različitih žena. Njihova vjerska posvećenost je različita, kao i nivo njihovih političkih interesa, nivo prihvatanja tradicionalnih vrijednosti, nivo individualne religioznosti i njihov ekonomski i socijalni kapital. Poimanje rodnih odnosa kod bh. muslimanki seže od hijerarhijsko-komplementarnih do partnersko-egalitarnih i njihov društveni i radni angažman su time i obilježeni. Ipak, uglavnom mnoge muslimanke promišljaju pitanja žene u islamu, vraćaju se islamskim izvorima i argumentirano traže prostor za ženska prava u islamu. Bh. muslimanke sve manje pristaju na ponuđenu sliku muslimanke koja se svodi isključivo na njene biološke funkcije i/ili uloge te zahtijevaju ili promoviraju tretiranje žene u skladu sa pravilnijim i nepristrasnijim iščitavanjem vjerskih izvora (vidi Dedović u Tahirović). Iako propituju uspostavljene obrasce i promišljaju ženska pitanja, muslimanke mahom odbijaju da ih se naziva feministicama zbog negativnih konotacija koje za njih taj koncept ima. U bh. još uvijek su rijetke muslimanke koje bi sebe prepoznavale kao (islamske) feministice¹⁷. Ove žene danas su u smislu obrazovanja, informiranosti i sposobnosti slične svim drugim žene Bosne i Hercegovine. One manje ili više uspješno uspijevaju ispregovarati sa sobom i svojom okolinom svoje privat-

16 U tom smislu valja spomenuti i nedavnu inicijativu 20tak muslimanskih intelektualki za izmjene Ustava IZ koje će sistemski uključiti žene u strukturu IZ-a.

17 Slično u Aldikacti Marshall, Gul, A question of compatibility: Feminism and Islam in Turkey, Critique: Critical Middle Eastern Studies, Vol. 17, No. 3, Fall 2008, p. 233.

ne, poslovne i društvene obaveze i aspiracije i u skladu sa tim (ne)djeluju u društvu i svojoj okolini. Iako su neke od njih povremeno u opasnosti od zapadanja u začarani krug odvajanja od ostatka društva sa kojim ne mogu ili ne žele da dolaze u kontakt te im prijeti nemogućnost realnog i objektivnog posmatranja multietničkog i multikulturalnog demokratskog društva u kome žive, većina njih normalno djeluju u društvu, i nailaze na svakodnevne probleme i izazove slične onima kod svih ostalih žena u BiH.

Iako su poruke iz muslimanske zajednice (o) ženama prilično stereotipno postavljene i uglavnom ponavljaju davno usvojena rješenja bez osvrtnosti na stvarne probleme današnjih muslimanki i uvažavanje njihovih kapaciteta, vidljivo je da one u zajedničkom djelovanju u ženskim muslimanskim grupama i organizacijama za sebe pronalaze prostor za rast. Ipak, bh. društvo zbog svog društveno-historijskog iskustva, i povremeno neispravnog ili krivog razumijevanja sekularnosti i građanskog identiteta, nekada je rezervirano prema ovim ženama. Slična je situacija i u nevladinom sektoru, za šta su velikim dijelom i same krive ne pružajući mu ni šansu da ih prihvati onakve kakve jesu. Ipak, je moguće reći da se među bh. muslimankama formirala manja kritična masa onih žena koje uviđaju da je njihovo pozicioniranje prema muslimanskoj i široj zajednici ključno za rješavanje nekih problema sa kojima se suočavaju. One su spremne zauzeti prostor koji im pripada kako bi svojim doprinosom istovremeno popravile percepciju koja postoji o muslimankama ali i svojim kapacitetima i sposobnostima doprinijele razvitku ovih zajednica.

Stoga sve veća društvena prisutnost muslimanki, obrazovanje i zapošljavanje, njihova sposobnost da ispregovaraju sa sobom pitanje svojih višestrukih identiteta, ukazuju na to da su bh. muslimanke skoro pa spremne da se uhvate u koštac sa dvostrukim stereotipima sa kojima se suočavaju. Onim izvan muslimanske zajednice o muslimankama kao grupi pasivnih, društveno nezainteresiranih žena, i onim iz muslimanske zajednice o muslimankama kao osobama „manjkave vjere i pameti“ stvorenim od muškarca i za muškarca.

Bibliografija:

- Aldikacti Marshall, Gul. „A Question of Compatibility: Feminism and Islam in Turkey“ in *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 17, Br. 3, Jesen 2008, str. 233.
- Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini – oktobar, 2010; Pod koordinacijom: „Prava za sve“ Sarajevo i „Helsinški parlament građana“ Banja Luka.
- Babić-Avdispahić, Jasminka. „Feminizam i multikulturalizam“ u *Etika, demokracija i građanstvo*, Sarajevo: Svjetlost 2005, str. 135–161.
- Beljakašić-Hadžidedić, Ljiljana. „Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem 19. i početkom 20. stoljeća“ u *Prilozi historiji Sarajeva*. ur. Dževad Juzbašić. Sarajevo: Institut za istoriju; Orijentalni institut, 1997. str. 301–314.
- Bullock, Katherine. *Rethinking Muslim Women and the Veil*. Herndon, The International Institute of Islamic Thought, 2002.
- Čar-Drnda, Hatidža. „Društveni i pravni položaj žene muslimanke u osmanskoj Bosni“ u *Znakovi vremena* 37 (2007): 124–153.
- Diskriminacija žena najveći izazov UN-a, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/62975> pristupljeno 10.9.2011.
- Fejzić-Čengić, Fahira. „Sarajevski ženski mandal“, http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11557:sarajevski-enski-mandal&catid=253:aktuelnosti-kat&Itemid=184, pristupljeno 10.9.2011.
- Fonow, Mary Margaret. „Difference and Inequality“ u *Reading women's lives: an introduction to women's studies*. Needham Heights: Simon & Schuster Custom Publishing, str. 1–5.
- Geiger, Marija; Puhovski, Tamara i Zrinščak, Siniša. „Partikularna i univerzalna ženska iskustva – rodne uloge u bošnjačkoj i Islamskoj zajednici iz Siska“ u *Revija za sociologiju* 40[39] (2009), 3–4: 233–256.
- Gharaibeh, Muntaha i Oweis, Arwa. „Why Do Jordanian Women Stay in an Abusive Relationship: Implications for Health and Social Well-Being“ u *Nursing Scholarship*, 2009, 41:4, str. 376–384
- Hodžić, Dževad. „Macho razumijevanje islama“, Ljiljan. 25.02.2005. p. 41.
- Kačar, Semiha. *Zarozavanje zara: ženske ispovijesti*. Podgorica: Almanah, 2000.
- Kalčić, Špela. *Nisem jaz Barbika: Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007.
- Karčić, Fikret. „Islamska obnova na Balkanu 1970.–1992.“ U *Muslimani Balkana: „Istočno pitanje“ u XX. vijeku*. ur. Fikret Karčić. Tuzla: Behram-begova medresa, 2001.

- Karčić, Harun, „Islamic Revival in Bosnia and Herzegovina 1992–2010“, http://www.cns.ba/docs/islamic_revival_in_Bosnia_and_Herzegovina_1992-1995.pdf, pristupljeno 14.1.2011.
- Karić, Enes. *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Sarajevo, El-Kalem, 2004.
- Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena za FBiH, Sarajevo: Gender centar Federacije BiH, 2010.
- Kujraković, Nusret, „Islamska zajednica i muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata“, UDK 297: 347.156–055.2 (497.6), p. 101–121.
- Kulik, Liat i Rayyan, Faisal. „Relationships between dual earner spouse, strategies for coping with homework demands and emotional well-being: Jewish and Arab-Muslim women in Israel“ u *Community, Work and Family*, Vol. 9, Br. 4, nov, 2006, str. 457–477.
- Mehanović, Muhamed. „Križa institucije materinstva“ u *Takvim za 2008*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo: El-Kalem (2007), str. 121.
- Milišić, Senija. „O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini“ u *Prilozi 28* (1999), str. 225–241.
- Popov-Momčinović, Zlatiborka. „Faith-based aktivizam: Novi praktični okvir za promišljanje projekta demitologizacije“ u *Demitologizacija religijskih narativa na Balkanu*, Centar za istraživanje religije, politike i društva, Novi Sad, 2012.
- Profesor Enes Karić i profesor Nerzuk Ćurak na forumu Centra za napredne studije <http://cns.ba/aktuelnosti/profesor-enes-karic-i-profesor-nerzuk-curak-na-forumu-centra-za-napredne-studije>, pristupljeno 20.1.2011.
- Pruzan-Jorgensen, Julie, „New Female Voices within the Islamist movement in Morocco“ u *IPRIS Maghreb Review*, okt/nov 2010, str. 15.
- Šero, Fadil and Mrđa, Milan, Nevladin sektor u BiH, <http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId=334579>, accessed on 13th January, 2011.
- Šeta, Đermana, *Zašto marama? – Bosanskohercegovačke muslimanke o životu i radu pod maramom*, CNS i CIPS, 2011.
- Spahić-Šiljak, Zilka. *Žene, religija i politika*. Sarajevo: IMIC, CIPS i TPO, 2007.
- Tahirović, Senada, „Muslimanska teologinja u bh. društvu – pozicija i uloga“ u *Novi Muallim*, br.40 (2009), p. 26–35.
- Ummu Atiyah Ahmad Zakuan and Abu Sadat Nurullah, „Status of Muslim Women in Contemporary Societies: Realities and Prospects“ u *Intellectual Discourse*; 2007, Vol. 15, Br. 2, str. 229–236.
- Ustav SFR Jugoslavije iz 1946 – <http://sfrj-jugoslavija.forumotion.com/t1-ustav-1946>, pristupljeno 28.1.2011.

Biografija autorke

Đermana Šeta voditeljica je istraživačkog odjela Centra za edukaciju i istraživanje Nahla. Magistrirala je interdisciplinarnu religijsku studiju na CIPS-u Univerziteta u Sarajevu (u saradnji sa univerzitetima u Arizoni, Oslu i Kopenhagenu). Predsjednica je Komisije za slobodu vjere Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i članica Centra za napredne studije. (Su) autorica je publikacija/knjiga/članaka o ženama, religiji i ljudskim pravima.